

การสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ

คุณฉวีนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาผู้นำทางสังคม ธุรกิจและการเมือง
วิทยาลัยนวัตกรรมสังคม

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรังสิต

ปีการศึกษา 2562

**A CREATION OF SOCIAL INNOVATION AT BAAN UM-SAENG
COMMUNITY ENTERPRISE, SRISAKET PROVINCE, THAILAND**

**BY
SORAMON TEPKAEW**

**A DISSERTATION SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT
OF THE REQUIREMENTS FOR
THE DEGREE OF DOCTOR OF PHILOSOPHY IN LEADERSHIP
IN SOCIETY, BUSINESS AND POLITICS
COLLEGE OF SOCIAL INNOVATION**

**GRADUATE SCHOOL, RANGSIT UNIVERSITY
ACADEMIC YEAR 2019**

คฤษฎีนิพนธ์เรื่อง

การสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ

โดย

ศรมณ เทพแก้ว

ได้รับการพิจารณาให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาผู้นำทางสังคม ธุรกิจ และการเมือง

มหาวิทยาลัยรังสิต

ปีการศึกษา 2562

รศ.ดร.สังสิต พิริยะรังสรรค์
ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.กนกรัตน์ ยศไกร
กรรมการ

ผศ.ดร.ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน
กรรมการ

ผศ.ดร.ชุลีรัตน์ เจริญพร
กรรมการ

ผศ.ดร.ฉัตรวรัญช์ องค์กรสิงห์
กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษา

บัณฑิตวิทยาลัยรับรองแล้ว

(ผศ.ร.ต.หญิง ดร.วรรณิ์ สุขสาตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

2 มกราคม 2563

Dissertation entitled

**A CREATION OF SOCIAL INNOVATION AT BAAN UM-SAENG COMMUNITY
ENTERPRISE, SRISAKET PROVINCE, THAILAND**

by

SORAMON TEPKAEW

was submitted in partial fulfillment of the requirements
for the degree of Doctor of Philosophy in Leadership in Society, Business and Politics

Rangsit University
Academic Year 2019

Assoc.Prof.Sungsidh Piriyarangsan, Ph.D
Examination Committee Chairperson

Asst.Prof.Kanokrat Yossakrai, Ph.D.
Member

Asst.Prof.Titiporn Siriphant Puntasan, Ph.D.
Member

Asst.Prof.Chuleerat Charoenporn, Ph.D.
Member

Asst.Prof.Chatwarun Ongkasing, Ph.D.
Member and Advisor

Approved by Graduate School

(Asst.Prof.Plt.Off. Vanee Sooksatra, D.Eng.)

Dean of Graduate School

January 2, 2020

กิตติกรรมประกาศ

คุณฉันทิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้เป็นอย่างดีเนื่องด้วยได้รับความอนุเคราะห์จาก รศ.ดร.สังศิต พิริยะรังสรรค์ ผศ.ดร.กนกรัตน์ ยศไกร ผศ.ดร.ฐิติพร ศิริพันธ์ พันธเสน ผศ.ดร.ชูลีรัตน์ เจริญพร ผศ.ดร.ฉัตรวิญญู อองคสิงห์ อาจารย์ที่ปรึกษา และคณาจารย์วิทยาลัยนวัตกรรมการศึกษามหาวิทยาลัยรังสิต ที่ให้ความเมตตาและคำปรึกษา ขอขอบคุณวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ ที่ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ขอขอบคุณครอบครัวและกัลยาณมิตรทุกท่านที่เป็นกำลังใจให้ ผู้วิจัยมาโดยตลอด

5905798 : สรรณ เทพแก้ว
 ชื่อคุณิพนธ์ : การสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
 จ.ศรีสะเกษ
 หลักสูตร : ปริญญาคุณิบัณฑิต สาขาวิชาผู้นำทางสังคม ธุรกิจและการเมือง
 อาจารย์ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.ฉัตรวรัญช์ อดคสิงห

บทคัดย่อ

งานวิจัย เรื่อง การสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงการก่อรูป กระบวนการ องค์ประกอบการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคม และแนวทางการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การวิเคราะห์เอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกในสนามจากผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ สมาชิกวิสาหกิจชุมชน ผู้นำที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอุ่มแสง ผู้ประกอบการจำหน่ายข้าว และเจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง จากการศึกษาพบว่า วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ ก่อรูปจากการประสบความสำเร็จลำบากในการประกอบอาชีพทำนาซึ่งจัดให้อยู่ในอุตสาหกรรมการทำนา จึงรวมกลุ่มกันทำนาอินทรีย์โดยนำองค์ความรู้การทำเกษตรอินทรีย์ การจัดการพื้นที่ และเทคโนโลยีแบบสมัยใหม่ ผสมผสานเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงสร้างสรรค์นวัตกรรมการบริหารจัดการแบบใหม่ โดยนำข้อดีของการบริหารของสหกรณ์ วิสาหกิจชุมชน และบริษัทเอกชนมาประยุกต์ใช้ ขับเคลื่อนผ่าน 3 กลไก คือ ผู้นำ กรรมการ สมาชิก พร้อมนาระบบพี่เลี้ยงที่เป็นเครือข่ายของกลุ่มมาช่วยสร้างความเชื่อและวิถีการผลิตใหม่ รวมทั้งมีผู้นำทีมสร้างสรรค์รุ่นใหม่ประจำหมู่บ้าน ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับรัฐและองค์กรระหว่างประเทศ ผลจากการสร้างสรรค์นวัตกรรมได้ปรากฏเป็นนวัตกรรมต่างๆ ดังนี้ นวัตกรรมเปลี่ยนกรอบความคิด (Change in Mental Model) นวัตกรรมองค์ความรู้ใหม่ด้านเกษตรอินทรีย์ นวัตกรรมการจัดการพื้นที่ นวัตกรรมการรวมกลุ่ม และ นวัตกรรมการเชื่อมโยงตลาดโลก ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงการจัดการแบบใหม่ มุ่งสร้างความเข้มแข็งภายในกลุ่ม สร้างงาน สร้างอาชีพให้กับคนในชุมชนด้วยความเป็นอยู่แบบพอเพียงพึ่งพาตนเองเป็นหลัก โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม และความมีสำนึกร่วมของท้องถิ่น ผสานกับภาวะผู้นำที่แท้จริง

(คุณิพนธ์มีจำนวนทั้งสิ้น 164 หน้า)

คำสำคัญ: นวัตกรรมสังคม, วิสาหกิจชุมชน, การรวมกลุ่ม, ภาวะผู้นำ

ลายมือชื่อนักศึกษา ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา

5905798 : Soramon Tepkaew
 Dissertation Title : A Creation of Social Innovation at Baan Um-saeng Community
 Enterprise, Srisaket Province, Thailand
 Program : Doctor of Philosophy in Leadership in Society, Business and Politics
 Dissertation Advisor : Asst.Prof. Chatwaran Ongasingh, Ph.D.

Abstract

This research aims to study the formation, process, and elements of social innovation as well as to find a guideline for the integration of social enterprise at Baan Um-saeng, Srisaket province. This research was conducted using the document analysis along with the fieldwork in-depth interviews. The key informants included members of community enterprises, community leaders, leaders of Baan Um-saeng Community Enterprise, rice dealers, and involved government officers. It was found that Baan Um-saeng Community Enterprise, Srisaket province was formed after experiencing difficulties in rice farming, which was a part of rice farming industry. They gathered together to do organic rice farming by using the knowledge of organic farming, space management, and modern technology, integrated with the local knowledge and the philosophy of sufficiency economy. Furthermore, Baan Um-saeng Community Enterprise Center created innovative management by using a guideline from the administration of community co-operation, community enterprise, and private companies. The administration was conducted with three main mechanisms including leaders, administrative committees, and members. In addition, this center employed a mentoring system to help build up faith as well as introduce new production methods to the farmers. The center also built up the new generation leaders in the village as well as establish a good relationship with the government and international organizations. The outcome of the innovation had appeared in various forms, i.e. the change in mental model, innovative knowledge in organic agriculture, innovation in area management, innovative integration, and innovation connecting to the global market. All these reflected a new management style focusing on strengthening the group, building careers for people in the community with sufficient living, self-reliant using cultural capital and the shared common sense of the local combined with authentic leadership.

(Total 164 pages)

Keywords: Social Innovation, Community Enterprise, Group Formation

Student's Signature Dissertation Advisor's Signature

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ช
สารบัญรูป	ซ
บทที่ 1	
บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	5
1.3 คำถามการวิจัย	5
1.4 ระเบียบวิธีวิจัย	5
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
1.6 นิยามศัพท์	7
บทที่ 2	
ทบทวนวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	10
2.1 ทฤษฎีนวัตกรรมสังคม	10
2.2 แนวคิดวิสาหกิจชุมชน	19
2.3 ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม	24
2.4 แนวคิดอำนาจเชิงสัญลักษณ์	33
2.5 แนวคิดสำนึกร่วม	47
2.6 กรอบแนวคิดการวิจัย	49
บทที่ 3	
ประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของชุมชนอุ้มแสง	53

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4	การก่อตัวของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง 59
4.1 สภาพบริบทของอำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ	59
4.2 จากอุดมการณ์สู่การร่วมคิดร่วมทำ	61
4.3 สารเคมี : จุดเปลี่ยนของวิถีเกษตร	63
4.4 การก่อรูปของเกษตรอินทรีย์	65
4.5 มาตรฐานการรับรองเกษตรอินทรีย์จากภาคีนานาชาติ	71
4.6 ผู้นำ กรรมการ สมาชิก	76
4.7 บทสรุป	79
บทที่ 5	ผู้นำและทีมสร้างสรรค์ 80
5.1 การก่อตัวของผู้นำ	80
5.2 ทีมสร้างสรรค์	83
5.3 การสมประโยชน์ร่วมกัน	84
5.4 ผู้นำกับวิสาหกิจชุมชน	88
5.5 บทปฏิบัติการบริหารจัดการแบบใหม่	93
5.6 บทสรุป	101
บทที่ 6	การเกษตรอินทรีย์เพื่อการตรวจรับรอง 102
6.1 ผู้นำทีมสร้างสรรค์	102
6.2 ผู้นำตรวจสอบกระบวนการกับบทบาทของพี่เลี้ยง	104
6.3 บทสรุป	117
บทที่ 7	นวัตกรรมวิสาหกิจชุมชน 118
7.1 การต่อกรร่วมมือกับรัฐ	118
7.2 องค์ความรู้ใหม่ของชาวนา	120
7.3 ความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน	129
7.4 บทสรุป	135

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 8	
สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ	136
8.1 การก่อรูปและแนวทางการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง	136
8.2 กระบวนการและองค์ประกอบการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมใน วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง	138
8.3 ภาวะผู้นำที่ขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง	145
8.4 แบบจำลองการพึ่งพาตัวเองของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง	148
8.5 ข้อเสนอแนะ	149
บรรณานุกรม	153
ประวัติผู้วิจัย	164

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
5.1	เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างสหกรณ์กับห้างหุ้นส่วน/บริษัท จำกัด	97

สารบัญรูป

รูปที่

หน้า

8.1 แบบจำลองการพึ่งพาตัวเองของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ้มแสง

148

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญของไทย หนึ่งในห้าของพื้นที่ของประเทศไทย หรือประมาณ 70 ล้านไร่เป็นพื้นที่นา (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักเศรษฐกิจการเกษตร, 2557) มีชาวนาเกือบสี่ล้านครัวเรือน ผลิตข้าวเปลือกเฉลี่ยปีละ 30 กว่าล้านตัน สร้างรายได้ให้กับประเทศปีละประมาณ 200,000 ล้านบาท รวมทั้งใช้บริโภคภายในประเทศคิดเป็นมูลค่าปีละ 230,000 ล้านบาท รวมมูลค่าของข้าวเฉลี่ยปีละประมาณ 430,000 ล้านบาท (แนวหน้าออนไลน์, 2557) แต่จากการสำรวจพบว่าชาวนาส่วนใหญ่มีฐานะยากจนและมีรายได้ น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพอื่น ๆ ผลตอบแทนสุทธิและการถือครองที่ดินของชาวนามีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ต้นทุนการผลิตข้าวสูงขึ้นทุกปี (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักเศรษฐกิจการเกษตร, 2557) ปัจจุบัน ชาวนาไทยกว่า 17 ล้านคนมีต้นทุนการทำนาที่สูงมาก แต่กลับมีรายได้ต่ำ โดยมีปัญหาหลักอยู่ที่เมล็ดพันธุ์ไม่ดี ตลาดไม่แน่นอน และผลผลิตน้อย (ประยุทธ์ จันทร์โอชา, 2560)

เมื่อย้อนกลับไปนับตั้งแต่ประเทศไทยมีการจัดทำแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ที่มีเป้าหมายการพัฒนา 2 ประการ คือ เพิ่มความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยการเพิ่มผลผลิตและรายได้ และพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ การศึกษาและสาธารณสุข สาธารณสุข สาธารณสุขประการหนึ่งในแผนพัฒนาฯ คือ การเพิ่มผลผลิตด้านเกษตรกรรมที่สำคัญของประเทศ ได้แก่ ข้าว ยาง ข้าวโพด และมันสำปะหลัง ให้มีปริมาณเพิ่มขึ้นร้อยละ 3 ต่อปี ในการบรรลุเป้าหมายดังกล่าว ภาครัฐได้สนับสนุนการพัฒนาพันธุ์ข้าว ส่งเสริมให้ชาวนาใช้พันธุ์ข้าว กข เพาะปลูกเพื่อส่งออกขายปริมาณมาก พัฒนาวิธีจัดการผลผลิต รวมทั้งจัดหาตลาดรับซื้อล่วงหน้า การดำเนินการต่าง ๆ ของภาครัฐ ประกอบกับแรงผลักดันจากทุนนิยมโลก ผนวกกับกระแสบริโภคนิยม ส่งผลให้วิถีการเพาะปลูกและวิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง จากการทำนาเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว เหลือจึงค่อยขาย กลายเป็นการทำนาเน้นปริมาณ เร่งการปลูกข้าว ทำนาแบบไม่พักนา ใช้ปุ๋ยเคมีเร่งผลผลิต วิถีชุมชนจากที่มีการทำนาเอาแรง หมุนเวียนช่วยกันไถ หว่าน

เกี่ยวเนื่อง เปลี่ยนมาสู่การว่าจ้างแบบมีค่าแรง แต่จากผลสำรวจกลับพบว่าชาวนาส่วนใหญ่ประสบปัญหาในหลายด้าน ตั้งแต่ปัญหาด้านการผลิต ปัญหาประสิทธิภาพทางการผลิตตกต่ำ ปัญหาจากข้าวที่ผลิตได้มีคุณภาพต่ำเนื่องจากพันธุ์ที่ปลูกไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ปัญหาด้านการตลาด รวมทั้งปัญหาการบริหารจัดการของนโยบายรัฐบาล ส่วนปัญหาด้านการตลาด ปัญหาหนึ่งมาจากการที่ผลผลิตข้าวมีการเกี่ยวเกี่ยวพร้อมกันในระยะเวลาสั้น ๆ ทำให้เกิดปัญหาราคาข้าวเปลือกตกต่ำ แกรมข้าวไทยขาดการวางระบบการตลาดที่เหมาะสม ทำให้ราคาข้าวในประเทศถูกกำหนดโดยราคาในตลาดโลก ทั้งที่ไทยเป็นผู้ส่งออกข้าวมากเป็นอันดับหนึ่งของโลก และปริมาณการส่งออกมีปริมาณน้อยกว่าการบริโภคในประเทศ ที่สำคัญคือ ขาดการวิจัยและพัฒนาในการสร้างมูลค่าเพิ่มในเรื่องข้าว โดยเฉพาะการแปรรูปและบรรจุภัณฑ์ทำให้การส่งออกข้าวไทยมีมูลค่าต่ำ (คุณนิต นวรัตน์, 2556) ส่งผลให้ชาวนาการแบกรับต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น การขาดทักษะและความรู้ ทั้งความรู้เท่าทันกลไกตลาด การลดต้นทุนการผลิตและการจัดการ จึงตกเป็นเหยื่อธุรกิจการผลิต การขายปุ๋ยและสารเคมี และการขาดวิถีชีวิตที่พอเพียง ทั้งการส่งลูกเข้าเรียนในเมืองทำให้หมดตัวกับการศึกษา เป็นหนี้เงินกู้ จากกับดักเฟอร์นิเจอร์สมัยใหม่ นอกจากนี้ ยังถูกกระหน่ำจากปัจจัยภายนอก ทั้งการถูกนายทุนผูกขาดตลาดทำให้ไม่มีอำนาจต่อรอง กฎหมายที่ไม่เอื้อต่อชาวนารายย่อย รวมถึงนโยบายรัฐที่แก้ปัญหาปลายเหตุ โดยไม่แก้ที่ต้นเหตุคือการติดอาวุธทางปัญญาให้กับชาวนาไทย (จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, 2556)

สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ (2558) ระบุว่ากรณีที่ชาวนาส่วนใหญ่ยกจนมาจากสาเหตุสำคัญ 3 ประการ คือ

1) ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ประเทศไทยมีที่นาทั้งหมดประมาณ 71 ล้านไร่ เป็นที่นาลุ่มประมาณ 44 ล้านไร่ เป็นที่นาดอน ประมาณ 27 ล้านไร่ ผลิตข้าวได้ทั้งนาปีและนาปรังประมาณ 38 ล้านเกวียน ผลิตข้าวเฉลี่ยได้ทั้ง 71 ล้านไร่ เฉลี่ยไร่ละ 450 กิโลกรัม

2) ต้นทุนการผลิตสูง ปัจจุบันชาวนาไทยมีค่าใช้จ่ายในการทำนาสูงมาก ได้แก่ ค่าเช่านา ค่าไถที่นาและเตรียมดินสำหรับปลูกข้าว ค่าจ้างดำนาหรือหว่านข้าว ค่าปุ๋ยและค่าจ้างใส่ปุ๋ย ค่ากำจัดวัชพืชและแมลงศัตรูข้าว ค่าสูบน้ำเข้านา ค่าเกี่ยวเกี่ยวข้าวและค่านวดข้าว รวมทั้งค่าขนส่งข้าวไปขายในกรณีที่ต้องจ้างทั้งหมดจะยิ่งทำให้ต้นทุนสูงมาก

3) ขายข้าวได้ราคาต่ำกว่าทุน ในขณะที่ต้นทุนการผลิตของชาวนาสูงมากแต่ราคาขายที่ขายตามราคาดตลาดโลกหักด้วยกำไรของพ่อค้าคนกลางและค่าใช้จ่ายในการซื้อขายของพ่อค้าคนกลางทั้งหมด ราคาที่ถึงมือชาวนาจึงต่ำกว่าต้นทุนของชาวนา ผลก็คือชาวนาต้องขายข้าวขาดทุนทุกฤดู

เมื่อพิจารณาในแง่ปริมาณผลผลิตพบว่าประเทศไทยผลิตข้าวเพิ่มขึ้นมาก และหากดูราคาสินค้าเกษตรแทบทุกตัวในช่วง 100 ปีที่ผ่านมาปรับตัวด้วยอัตราเงินเฟ้อจะพบว่าราคาสินค้าเกษตรเกือบทุกตัวตกลง เหตุผลหลักคือ ประสิทธิภาพในการผลิตสูงขึ้นทั่วโลก ต้นทุนต่อหน่วยลดลง เกษตรกรจำนวนมากพร้อมที่จะรับราคาที่ต่ำลง (วิโรจน์ ณะระนอง, 2561) สภาพปัญหาต่าง ๆ ที่รุมเร้าชาวนาไทย กลายเป็นที่มาของวาทกรรม “โง่ จน เจ็บ” ที่ติดป้ายและสร้างภาพจำของชาวนาในสังคมไทยว่าชาวนาเป็นอาชีพที่ยากจน ทำงานหนัก ขาดความรู้ รายได้ไม่เพียงพอจากรายจ่าย และมีปัญหาหนี้สิน การออกแบบแนวทางช่วยเหลือชาวนาของภาครัฐในอดีตที่ผ่านมาจึงมักเป็นแนวคิดแบบพึ่งพาที่ให้ชาวนาเป็นผู้รอรับความช่วยเหลือจากรัฐ (อารีวรรณ คุสันเทียะ, 2558)

ชาวนาที่ ต.บ้านอุ่มแสง อ.รามัญ ไสล จ.ศรีสะเกษ เคยประสบปัญหาเดียวกันกับชาวนาส่วนใหญ่ แต่ด้วยความมุ่งมั่น ตั้งใจในการเอาชนะปัญหาร่วมกัน จึงได้รวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนในชื่อ “วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง” ช่วยเหลือเกื้อกูล ร่วมมือกันแก้ปัญหา ระดมสมอง จนสามารถพัฒนาวิธีการปลูกข้าวหอมมะลิแบบเกษตรอินทรีย์ เน้นการพึ่งพาตนเองโดยน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ ตั้งแต่การเพาะเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลินทรีย์ ทำปุ๋ยอินทรีย์ ลดต้นทุนการปลูกข้าว ลดรายจ่าย ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งแสดงถึงพัฒนาใหม่ภายใต้ประสบการณ์ของตนเอง ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม และความรู้ในแบบท้องถิ่น ผ่านความมีจิตสำนึกร่วมใหม่ที่ไม่ได้เป็นการร่วมลงแรงทางกายภาพในลักษณะของการทำนา “เอาแรง” อีกต่อไป หากแต่เป็นความมีจิตสำนึกร่วมใหม่ที่ลุกขึ้นเพื่อผนึกกำลัง สร้างสัมพันธ์ใหม่ที่ซึ่งความได้เปรียบ แม้ว่าต้องดำเนินการตามมาตรฐานการผลิตในระดับโลก แต่ทางกลุ่มฯ ก็ใช้ความสามารถของกลุ่มต่อรองกับตลาดโลก ทำให้ผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิเกษตรอินทรีย์ได้รับการรับรองมาตรฐานทางการตลาดของสากล ถึง 8 รายการ ประกอบด้วย 1) สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) 2) ผลิตภัณฑ์ออร์แกนิกไทยแลนด์ (Organic Thailand) 3) มาตรฐานของสหพันธ์ขบวนการผู้ผลิตสินค้าออร์แกนิกระหว่างประเทศ (International Federation of Organic Agriculture Movements : IFOAM) 4) มาตรฐานการรับรองผลิตภัณฑ์อาหารและออร์แกนิกของสหรัฐอเมริกา (USDA) 5) มาตรฐานตามระบบการค้าที่เป็นธรรม (FLO ID 27806 ของ FAIRETRADE) 6) มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์สหภาพยุโรป (EU-NOP) 7) มาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย และ 8) การรับรองมาตรฐานของผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ และได้มีการรวมตัวกันเป็นวิสาหกิจชุมชน การได้รับการรับรองมาตรฐานดังกล่าวส่งผลให้รูปแบบในการขายข้าวของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนนี้เปลี่ยนไป ไม่ตกอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบนายทุน แต่สามารถขยายผลผลิต

ข่าวได้ในตลาดเฉพาะ ซึ่งอาจกล่าวได้ในเบื้องต้นว่าเป็นมิตិความเข้มแข็งของชวมนาในรูปแบบที่น่าสนใจ

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาถึงการก่อกำเนิดและกระบวนการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง วิธีการบริหารจัดการ และนวัตกรรมที่สามารถเปลี่ยนวิถีชีวิตส่งออกข้าว สร้างรายได้ ดึงดูดหลานคืนถิ่น ครอบครัวยุคใหม่พร้อมหน้า ซึ่งต้องการปัจจัยหลายประการ นอกจากความร่วมมือของชุมชนแล้ว ภาวะผู้นำก็เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้วิสาหกิจชุมชนมีความมั่นคง และเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมที่เริ่มมาจากคนในชุมชนร่วมกันสร้างสรรค์จนเกิดเป็นนวัตกรรมสังคม ก่อกำเนิดเป็นองค์ความรู้ที่สังคมไทยสามารถนำไปศึกษา เรียนรู้ และพัฒนาต่อยอดให้เกิดเป็นนวัตกรรมสังคมที่ตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของคนในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริงต่อไป

เมื่อพิจารณาเหตุการณ์ที่ชุมชนต่อสู้กับรัฐเพื่อปกป้องทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น อาทิ การต่อต้านโรงไฟฟ้าถ่านหินแม่เมาะ จ. ลำปาง การคัดค้านโครงการท่อส่งก๊าซ และโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย ที่ อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ผลการต่อสู้มีทั้งแพ้และชนะ ซึ่งในการต่อสู้เหล่านั้นมีร่องรอยของความร่วมแรงร่วมใจของชุมชนในการต่อสู้ แต่สิ่งที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงแตกต่างไปจากที่อื่น คือ การต่อสู้กับความคิด วิธีการผลิตแบบเดิม ซึ่งนับเป็นสิ่งที่ยากยิ่งเพราะชวนาของไทยคุ้นเคยกับการทำนาแบบใส่ปุ๋ยเคมีจนแทบไม่ยอมเปลี่ยนวิถีผลิต เพราะถ้าเปลี่ยนต้องพบเจอกับปัญหาอีกมากมาย ดังนั้นการเปลี่ยนวิถีคิดจากการทำนาแบบเคมีมาเป็นนาอินทรีย์จึงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาว่ากระบวนการเปลี่ยนความคิดของคนในชุมชนมีแนวทางอย่างไร นอกจากนั้นยังมีประเด็นอื่นๆ ที่ล้วนแล้วแต่เป็นนวัตกรรมทางสังคม ทั้งเรื่องของการต่อรองกับสภาพการณ์ที่เข้ามาใหม่ การพลิกฟื้น การปรับตัว การรวมกลุ่มในเชิงจิตสำนึก การดิ้นรนเพื่อหาแนวทางใหม่ๆ ซึ่งสาระสำคัญเหล่านี้เป็นการสร้างความหมายของคำว่านวัตกรรมสังคมที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชน ภายใต้การมีจิตใต้สำนึกร่วมกันในการต่อสู้กับระบบทุน ดิ้นรนหาแนวทางใหม่ ปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์โลกในปัจจุบัน สร้างพลังการต่อรองให้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่ม รวมถึงการยอมรับมาตรฐานและสร้างมาตรฐานใหม่เพื่อต่อสู้กับมาตรฐานโลก ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นเหตุผลทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาการสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาถึงการก่อรูปการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ
- 2) เพื่อศึกษาถึงกระบวนการและองค์ประกอบการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ
- 3) เพื่อศึกษาแนวทางการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเป็นแบบอินทรีย์และเชื่อมโยงในระดับตลาดโลก

1.3 คำถามการวิจัย

ทำไมนวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จึงก่อรูป และมีการบริหารจัดการอย่างเป็นผลสำเร็จในมาตรฐานระดับโลก นวัตกรรมสังคมดังกล่าวเป็นความสร้างสรรค์อย่างไร

1.4 ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodology) ซึ่งการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นกระบวนการค้นหาความจริงในสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ เน้นการทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ต่างๆ ที่มีลักษณะเฉพาะ โดยอาศัยการสืบค้นอย่างรอบด้านทุกแง่มุมด้วยตัวนักวิจัย เพื่อให้เข้าใจถึงที่มาของสิ่งที่เกิดขึ้นที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน ประกอบด้วย

1.4.1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ตามทฤษฎีผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ผู้มีความสำคัญหลักที่ผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์เพื่อหาข้อมูล และในงานวิจัยในวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักในเชิงทฤษฎี (Theoretical Sampling) คือ การเลือกตัวอย่างตามโครงสร้างทฤษฎีเพื่อที่จะได้นำข้อมูลค้นพบมาอธิบายทฤษฎีนั้นเพิ่มเติม โดยกลุ่มตัวอย่างมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และความเกี่ยวข้องกับทฤษฎี ซึ่งจัดได้ดังนี้

- 1) กลุ่มเกษตรกรที่ประกอบอาชีพทำนา เพื่อให้สามารถอธิบายถึงวิถีการทำนาในอดีตสภาพแวดล้อม และปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลให้การทำนาเปลี่ยนแปลงไป

- 2) สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราชสีห์ จ.ศรีสะเกษ เพื่อให้สามารถอธิบายถึงที่มา เหตุผล ความจำเป็นในการรวมกลุ่ม กระบวนการต่อสู้ ดิ้นรน เพื่อหาทางออกร่วมกัน
- 3) ผู้นำที่เป็นผู้นำชุมชน
- 4) ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 5) ผู้ประกอบการจำหน่ายข้าวในระดับประเทศ และภูมิภาคโลก
- 6) เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 7) ผู้บริโภคผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

1.4.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง การสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ เก็บข้อมูล 3 วิธีการ ประกอบด้วย

1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับกลุ่มตัวอย่างที่ได้รับการแนะนำต่อ (Snow Ball) เพื่อทราบถึงที่มา วิธีการรวมกลุ่ม กระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรม วัฒนธรรม การจูงใจของผู้นำท้องถิ่น ตลอดจนวิธีการอย่างไม่เป็นทางการ

2) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Discussion) กับกลุ่มตัวอย่างที่รวมกลุ่มอย่างน้อย 5-7 คน เพื่อรวบรวมข้อมูล ความคิดเห็น กระบวนการมีส่วนร่วม รวมถึงความรู้สึกที่ได้เข้าร่วมและเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

3) การสังเกตการณ์ (Observation) โดยผู้วิจัยลงพื้นที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อ.ราชสีห์ จ.ศรีสะเกษ เพื่อรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่ สังเกตวิธีการสื่อสาร การมีปฏิสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน และการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคม

1.4.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เก็บรวบรวมข้อมูลจากการจดบันทึก การบันทึกเสียงที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง และข้อมูลปฐมภูมิของวิสาหกิจชุมชนฯ เช่น แผ่นพับ เอกสารโครงการ เว็บไซต์และเฟซบุ๊ก เป็นต้น

1.4.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยนี้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์กลุ่ม (Focus Group Discussion) การสังเกตการณ์ (Observation) และข้อมูลปฐมภูมิของวิสาหกิจชุมชนฯ โดยรวบรวมข้อมูลทั้งหมดหาความสัมพันธ์สอดคล้องกับทฤษฎีที่กำหนดไว้ในกรอบการวิจัย

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- 1) ทราบถึงวิธีการรวมกลุ่ม การสร้างความร่วมมือ กระบวนการพัฒนาของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 2) ทราบถึงกระบวนการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมและในการปลูกข้าวอินทรีย์ส่งออกของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 3) หน่วยงานภาครัฐ ชุมชน และประชาชนทั่วไป สามารถนำองค์ความรู้และวิธีการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมของชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงไปประยุกต์ใช้ได้

1.6 นิยามศัพท์

นวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) หมายถึง การปรับปรุงรูปแบบการจัดกิจกรรมและการให้บริการเกิดจากแรงจูงใจในการดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของสังคม กระบวนการเหล่านั้น บางครั้งได้สร้างความหมายใหม่ให้กับสังคมด้วย

วิสาหกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise) หมายถึง กิจการที่มีรูปแบบการดำเนินธุรกิจที่มีเป้าหมายเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก โดยมีกลไกการทำธุรกิจที่มีประสิทธิภาพ มั่นคงและยั่งยืน

การเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) หมายถึง การเรียกร้องของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่ปรารถนา มีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนที่จะทำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในสังคม

อำนาจเชิงสัญลักษณ์ หมายถึง อำนาจที่ผู้คนในสังคมยอมรับและเชื่อว่ามืออยู่จริง เป็นอำนาจที่ผู้คนยินยอมที่จะยอมรับผู้ใช้อำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้น อำนาจเชิงสัญลักษณ์สามารถสร้างมาจากทุนเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ โดยคนที่มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์จะสร้างความไว้วางใจ (Entrust) ให้กับตนเองด้วยการสร้างความไว้นใจ (Entrust)

ทุนเศรษฐกิจ (Economic Capital) หมายถึง สิ่งที่บุคคลครอบครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจ ทรัพย์สิน เงินทอง สิ่งของที่มีราคา เช่น ที่ดิน อาคาร บ้านเรือน เครื่องเพชร รถยนต์ หุ่น เป็นต้น โดยสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นเงินและสิทธิในทรัพย์สิน

ทุนทางสังคม (Social Capital) หมายถึง ผลรวมของทรัพยากร เครือข่ายความสัมพันธ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน วิธีการผลิต การรวมกลุ่ม ความไว้นใจ ความสามัคคี ความรู้สึกรักพวกพ้อง รักถิ่นฐานบ้านเกิด การกระทำหรือคุณงามความดีของคนในชุมชน เป็นสิ่งหลอมรวมจิตใจและเป็นมรดกตกทอดของคนในชุมชน

ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) หมายถึง สิ่งดั้งเดิมที่มีอยู่ในชุมชนที่สั่งสมสืบทอดกันมา ได้แก่ ความรู้ การศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพย์สินทางปัญญา ตำนานโบราณ ความเชื่อทางศาสนา และรูปแบบการจัดการทรัพยากรที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

ทุนสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) หมายถึง สิ่งที่คนในชุมชนรับรู้ได้จากการสัมผัสรับรู้ และยอมรับร่วมกัน ได้แก่ ศักดิ์ศรี สถานภาพ สถานะ และอำนาจของผู้นำชุมชน เป็นต้น โดยทุนสัญลักษณ์สามารถได้มาจากการที่ปัจเจกบุคคลมีทุนเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน

ทุนทางการเมือง หมายถึง สิ่งที่ผู้คนให้การยอมรับเคารพในตัวบุคคลที่แสดงออกถึงการถือครองอำนาจที่ผู้คนในสังคมรับรู้ว่ามีหรือถือครองอำนาจหรือวัตถุแห่งอำนาจนั้นอยู่ ทุนทางการเมืองเป็นรูปแบบหนึ่งของทุนสัญลักษณ์ สามารถได้มาจากสองทาง คือ ทุนส่วนบุคคล (Personal Capital) คือการมีชื่อเสียง เป็นที่นิยม มีบารมี และทุนทางอาชีพ (Professional Capital) เป็นทุนจากการมีชื่อเสียงจากการประกอบอาชีพ

ความมีสำนึกร่วม (Collective Consciousness) คือ ความคิด ความเห็น ความรู้สึกที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วม เป็นกรอบกำหนดพฤติกรรม หรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ

ร่วมกันของคนทั้งสังคม มีพลังในการควบคุมพฤติกรรมของบุคคล และมีลักษณะเป็นสถาบันทางสังคมที่ยอมรับร่วมกัน

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึง 1) ประวัติศาสตร์ และการก่อรูปในการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ 2) กระบวนการและองค์ประกอบการสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ และ 3) แนวทางการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเป็นแบบอินทรีย์และเชื่อมโยงในระดับตลาดโลก โดยมีคำถามการวิจัยว่า ทำไมนวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จึงก่อรูปและมีการบริหารจัดการอย่างเป็นผลสำเร็จในมาตรฐานระดับโลก นวัตกรรมสังคมดังกล่าวเป็นความสร้างสรรค์อย่างไร นวัตกรรมสังคมที่สร้างนั้นคืออะไร วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีกระบวนการสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมอย่างไร ภาวะผู้นำ บทบาท วิธีการจูงใจมีความสำคัญต่อการมีการสร้างควมมีจิตสำนึกร่วมภายในชุมชน และขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงอย่างไร เพื่ออธิบายประเด็นคำถามดังกล่าว ผู้วิจัยเลือกใช้ทฤษฎีนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Theory) แนวคิดอำนาจเชิงสัญลักษณ์ แนวคิดวิสาหกิจชุมชน (Social Enterprise) และความมีจิตสำนึกร่วม (Collective Consciousness) เป็นฐานในการวิเคราะห์ เพื่ออธิบายเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงภาวะของการเผชิญหน้า การตั้งรับ การยอมจำนน การรับรู้ การพลิกฟื้น การต่อรอง และการปรับเปลี่ยน ตลอดจนการเรียนรู้ แนวคิดทฤษฎีดังกล่าวจะทำให้เข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ที่แสดงถึงการใช้ความคิดสร้างสรรค์ จินตนาการและหนทางออกอันเป็นการแสดงถึงการต่อสู้ดิ้นรนของมนุษย์

2.1 ทฤษฎีนวัตกรรมสังคม (Social Innovation Theory)

2.1.1 ความหมายของนวัตกรรมสังคม

นวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) คือ การปรับปรุงรูปแบบการจัดกิจกรรมและการให้บริการเกิดจากแรงจูงใจในการดำเนินการเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคม ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้อาจอยู่ในรูปของการพัฒนาและแก้ไขปัญหาในการดำเนินงานต่างๆ ที่มีอยู่ก่อนหน้า แต่โดยรวมแล้วกิจกรรมเหล่านี้ล้วนมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อสังคม ซึ่งแตกต่างจากนวัตกรรมทาง

ธุรกิจที่เกิดขึ้นจากการต้องการเพิ่มมูลค่ากำไร หรือผลประโยชน์จากการประกอบกิจการ (Mulgan, 2007)

นวัตกรรมทางสังคม หมายถึง กระบวนการของการสร้างสรรค์ร่วมกันระหว่างสมาชิกของหน่วยสังคมที่อยู่ร่วมกัน เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ ประดิษฐ์ และกำหนดข้อปฏิบัติในทางสังคมขึ้นเพื่อการอยู่ร่วมกัน และ/หรือ แก้ไขข้อขัดแย้ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นข้อปฏิบัติทางสังคมชุดใหม่ และในระหว่างกระบวนการนี้ทุกฝ่ายมีโอกาสนำมาพัฒนาความชำนาญทางด้านการรับรู้ รับฟัง ความมีเหตุผล และการจัดการองค์กร (Howaldt and Schwarz, 2010)

Phills (2008) ให้ความหมายของนวัตกรรมทางสังคมว่าเป็น “กระบวนการ” ในการคิดค้น สนับสนุน และนำแนวคิดใหม่ๆ ไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่สังคมต้องการได้ โดยสรุปคือนวัตกรรมทางสังคมนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นสิ่งประดิษฐ์แบบในเชิงอุตสาหกรรมเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการและการให้บริการทางสังคมได้ด้วย โดยยืนพื้นอยู่บนฐานของการ “คิดใหม่” เพื่อตอบ โจทย์ของสังคมในแง่มุมต่างๆ

คำจำกัดความของนวัตกรรมทางสังคมมีมากมายขึ้นอยู่กับสถาบันที่ให้คำจำกัดความ แต่ใจความสำคัญของนวัตกรรมทางสังคมคือ วิธีการ หลักการ แนวความคิดและโครงสร้างที่เป็นที่ต้องการของสังคม อาทิ ระบบการศึกษา การพัฒนาชุมชน และสุขภาพ รวมไปถึงการเสริมสร้างสังคมที่มีอารยธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง นวัตกรรมทางสังคมคือนวัตกรรมใหม่ทางความคิดที่พัฒนาสังคมและช่วยเสริมสร้างความสามารถทางสังคม (Grice, 2010 อ้างถึงใน กาญจนา แสงล้อมสุวรรณ, 2555)

นวัตกรรมทางสังคม คือ สิ่งใหม่ที่สร้างขึ้นมาจากความคิดสร้างสรรค์ ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการ ผลิตภัณฑ์ หรือรูปแบบการพัฒนาที่เป็นที่ยอมรับ เพื่อแก้ไขและตอบสนองต่อปัญหาทางสังคม นอกจากนี้ยังต้องสามารถที่จะแพร่กระจายไปยังสังคมอื่น ๆ ได้ (ธีรวัฒน์ เหล่าสมบัติ, 2560) โดยนวัตกรรมเพื่อสังคมจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 อย่าง คือ 1) มีความใหม่และตรงตามความต้องการของสังคม 2) เกิดขึ้นได้จริงและสามารถแพร่กระจายไปสู่สังคมได้ และ 3) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในสังคม

ปัจจุบันเมื่อกล่าวถึงคำว่านวัตกรรมทางสังคมแล้วนักวิชาการมักให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจในเรื่องความเปลี่ยนแปลงในมิติของปัจเจกบุคคล (Individuals) ขบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Movements) และองค์กร (Organizations) ในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมักจะมีคนที่มีลักษณะเป็นฮีโร่ เติบโตไปด้วยพลังและมีความอดทน โรเบิร์ต โอเวน ออกทาวีเย ฮิด และไมเคิล ยัง เป็น 3 บุคคลที่ทำให้ภาพนวัตกรรมทางสังคมปรากฏขึ้นในประวัติศาสตร์ (Mulgan, Tucker, Ali and Sanders, 2007)

โรเบิร์ต โอเวน คือนักนวัตกรรมทางสังคมที่สำคัญที่สุดในศตวรรษที่ 18 เกิดปี ค.ศ. 1771 ในช่วงเริ่มต้นปฏิวัติอุตสาหกรรม ในช่วงเปลี่ยนสู่ศตวรรษใหม่ เขาซื้อโรงงานเส้นใย 4 โรงงานที่ New Lanark และตัดสินใจว่าจะไม่ทำโรงงานนี้เพียงแค่เพื่อเงินเพียงอย่างเดียวแต่จะสร้างโลกใหม่ด้วย ภายใต้การบริหารโรงงานและหมู่บ้านที่ New Lanark ของโอเวน กลายมาเป็นชุมชนต้นแบบ ตอนที่โอเวนมาถึงที่ New Lanark เด็ก 5 ขวบทำงาน 13 ชั่วโมงต่อวันในโรงงานทอผ้า เขาเลิกจ้างเด็กที่อายุต่ำกว่า 10 ขวบ และส่งเด็กกลับไปที่เนอสเซอริสสร้างใหม่และโรงเรียน ในขณะที่เด็กโต จะทำงานไปด้วยและเรียนหนังสือไปด้วย โรงเรียนหลายโรงใน New Lanark มีการจัดตั้งสถานเลี้ยงเด็กในเวลากลางวันสำหรับแม่ที่ต้องทำงานไปด้วย ฟรีคำรักษาพยาบาล จัดการศึกษาอย่างกว้างขวางและครอบคลุม รวมไปถึงการเรียนตอนเย็น มีคอนเสิร์ต การเดินร่ำ การสร้างสรรค์ดนตรี และพื้นที่บันเทิงใจ โอเวนของเขาสร้างแรงบันดาลใจให้กับคนที่พยายามเอาอย่างไร้ทั่วโลก และ New Lanark ยังคงเป็นสถานที่ดึงดูดใจนักท่องเที่ยว เขาได้รับอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงจากความเคลื่อนไหวร่วม พร้อมกับปูทางไปสู่ทฤษฎีการบริหารยุคใหม่ (Mulgan et al., 2007)

ออกทาวีเย ฮิด นักนวัตกรรมทางสังคมในศตวรรษที่ 19 เกิดในปี 1838 ประเทศอังกฤษ พ่อของเธอเป็นผู้ติดตาม โรเบิร์ต โอเวน ในตอนที่เธอเป็นเด็ก เธอได้เปิดเผยอย่างชัดเจนว่าเป็นนักคิดหัวก้าวหน้าร่วมสมัย รวมทั้ง ดร.โรมัส “บิดาแห่งการปฏิวัติสุขอนามัย” F.D. Maurice ใน 1864 จอห์น รัสกิน ได้ซื้ออาคาร 3 หลังใน Paradise Place สลัมที่มีชื่อเสียงกระฉ่อนและมอบให้ออกทาวีเย ฮิด บริหารจัดการ เป้าหมายคือเพื่อสร้างชีวิตที่ดี บ้านมีความสุข และชีวิตครอบครัวที่ดี การตัดสินใจ บุคลิกภาพและทักษะของเธอเปลี่ยนรูปแบบพื้นที่ที่เดือนร้อน-ยากจน ไปสู่ชุมชนที่ดีพอสมควร ความเจริญหูเจริญตาเกิดขึ้นทั่วไปเช่น ห้องประชุมขนาดใหญ่ สมาคมออทิสซึม และผลผลิตที่เพิ่มขึ้น องค์กรแรกของเธอคือ Horace Street Trust (ปัจจุบันคือ Octavia Housing and Care) กลายเป็นต้นแบบของสมาคม/สหภาพความร่วมมือทางที่อยู่อาศัยต่อมา นอกจากนี้ ออกทาวีเย ฮิด Army Cadet Force เพื่อขัดเกลาวัยรุ่นในเมือง ออกธรรรงค์เพื่อสร้างสวนสาธารณะและตกแต่ง

โรงพยาบาลให้มีคิลปะและสวยงาม ในปี 1895 สร้าง National Trust มีสมาชิกมากกว่า 3.4 ล้านคน ซึ่งโต้แย้งไม่ได้ว่าเป็นองค์กรที่เป็นมรดกที่แสนยิ่งใหญ่แห่งแรกของโลก (Mulgan et al., 2007)

ไมเคิล ยัง หนึ่งในนักนวัตกรรมทางสังคมที่โดดเด่นในศตวรรษที่ 20 ในฐานะหัวหน้าของศูนย์วิจัยเพื่อพรรคแรงงาน ประเทศอังกฤษ ในปี 1945 เขาช่วยปรับรัฐสวัสดิการและเห็นพลังของรัฐบาลในการเปลี่ยนชีวิตผู้คน ไม่แค่เพียงผ่านนวัตกรรมทางสังคม แต่รวมถึงการบริการสุขภาพแห่งชาติและการจัดสวัสดิการอย่างกว้างขวางครอบคลุม ต่อมาเขาก็กังวลว่ารัฐบาลจะมีอำนาจมากเกินไป และย้ายไปสู่ลอนดอนตะวันออกเพื่อหาวิธีเปลี่ยนแปลงในเส้นทางต่างๆ การเข้าถึงของเขาเกี่ยวกับการอภิปรายที่กระตุ้นและเขียนเรื่องขายดีที่เกี่ยวกับทัศนคติที่ถูกที่เปลี่ยนไปสู่ประเด็นทางสังคม รวมถึงการวางแผนเมือง การศึกษาและความยากจน เขายังริเริ่มความคิดเรื่องการมอบอำนาจให้กับสาธารณะและผู้บริโภคในตลาดเอกชนและการบริการสาธารณะ คือ NHS Direct คือการขยายสมาคมหลังเลิกเรียนและสถานเพื่อนบ้านที่สามารถติดตามงานของไมเคิล ยัง อย่างไรก็ตาม ทักษะที่สำคัญที่สุดของเขาอยู่ที่การสร้างสรรค์โมเดลและองค์กรใหม่ (Mulgan et al., 2007)

ขบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Movements) ในมิติของนวัตกรรมทางสังคม หมายถึง ขบวนการเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นกลุ่มเรียกร้องสิทธิสตรี กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และภูมิประเทศ และกลุ่มพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

องค์กร (Organizations) ในที่นี้หมายถึง องค์กรที่สร้างขึ้นนวัตกรรมทางสังคม นวัตกรรมทางสังคม ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะภายในองค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาใหม่เท่านั้น แต่องค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่แต่เดิมก็สามารถผลิตนวัตกรรมทางสังคมได้เช่นกัน

กลุ่มหรือองค์กรที่มีส่วนในการสร้างนวัตกรรมแบ่งได้ดังนี้ (Mulgan et al., 2007)

1) องค์กรเพื่อสังคมและวิสาหกิจ (Social Organizations and Enterprises) แนวคิดหรือนวัตกรรมใหม่ๆ จากองค์กรเพื่อสังคม เช่น มูลนิธิ กลุ่มชุมชน และองค์กรที่ไม่แสวงหาผลกำไร (NGOs) เป็นต้น มักเกิดจากความสนใจส่วนบุคคล ปัญหาของชุมชน แต่ใช้ระยะเวลาเพื่อการพัฒนา รูปแบบนานกว่าองค์กรอื่น ๆ เนื่องจากองค์กรต้องได้รับการสนับสนุนรวมถึงมีความยุ่งยากในการหาเงินทุนและพันธมิตรในการดำเนินงาน

2) ขบวนการทางสังคม (Social Movement) เป็นเสมือนตัวกลางระหว่างการเมืองกับประชาสังคม นวัตกรรมทางสังคมที่เริ่มต้นโดยกลุ่มขบวนการทางสังคมนี้มักเกิดจากความกลัว ความโกรธหรือความหวัง และพัฒนาไปสู่การรณรงค์ การเดินขบวน โดยมีปัจจัยหลักแห่งความสำเร็จคือ ความมีคุณค่า ความมีประโยชน์ จำนวนผู้เข้าร่วม และพันธะสัญญาของสมาชิก

3) ภาคการเมืองและภาครัฐ (Politics and Government) บ่อยครั้งที่เราจะพบว่าภาคการเมืองเสนอนโยบายเพื่อประโยชน์สาธารณะซึ่งหลายครั้งอาจมีผลต่อการได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในการแข่งขันทางการเมือง ในขณะที่นโยบายที่ออกโดยภาครัฐจะเป็นการดำเนินการหรือการออกนโยบายเพื่อลดต้นทุนหรือขั้นตอนในการดำเนินงาน

4) ภาคการตลาด (Markets) ตลาดทางการค้าเป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดใน การส่งเสริมแนวคิดใหม่ ๆ ของสังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในการนำกิจการด้านสังคมเชื่อมโยงกับธุรกิจและการตลาดคือ The Body Shop ที่ทำการตลาดสินค้าโดยเน้นผลิตภัณฑ์ที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และตอบแทนสังคม การตลาดของ The Body Shop ทำให้ผู้คนจำนวนมากหันมาสนใจสิ่งแวดล้อม และเลือกใช้ผลิตภัณฑ์ที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

5) สถาบันการศึกษา (Academia) บ่อยครั้งที่แนวคิดใหม่ๆ เกิดขึ้นในห้องเรียน ผ่าน การทดลองแนวคิดและประเมินผลก่อนเผยแพร่สู่สาธารณชน ซึ่งเราจะเห็นได้จากการศึกษาและงานวิจัยต่าง ๆ

6) มุณินิธิ (Philanthropy) มุณินิธิคือกลุ่มที่ดีที่สุดในการสร้างนวัตกรรมและเผยแพร่ นวัตกรรมเนื่องจากมุณินิธิคือหน่วยงานที่ได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุน สามารถเผยแพร่ข้อมูลได้ อย่างรวดเร็ว

7) ซอฟต์แวร์เพื่อสังคมและโอเพนซอร์ส (Social Software and Open Source Method) เครือข่ายออนไลน์ในปัจจุบันเป็นจุดเริ่มต้นของนวัตกรรมใหม่ ๆ ที่สามารถเข้าถึง เรียนรู้และเผยแพร่ข้อมูลความรู้ได้สะดวกและรวดเร็ว ตัวอย่างเช่น เว็บไซต์วิกิพีเดีย เป็นต้น

การที่ปัจเจกบุคคล ขบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลง หรือองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนจะสร้างนวัตกรรมทางสังคมจะต้องดำเนินการเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ (Mulgan et al., 2007)

1) สร้างความคิดหรือระดมสมอง โดยการทำความเข้าใจความต้องการของสังคมหรือชุมชน และแจกแจงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการค้าดำเนินการได้ จุดเริ่มต้นของการสร้างนวัตกรรมทางสังคมคือการหาว่าอะไรคือสิ่งที่สังคมต้องการและควรดำเนินการอย่างไรเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมได้ เช่น ปัญหาความขาดแคลนอาหาร ขาดที่พักอาศัย โรคระบาด และสภาพแวดล้อมที่ไม่ปลอดภัย เช่น อาชญากรรมและความรุนแรง

2) การพัฒนา สร้างต้นแบบและทดลองแนวความคิด ในส่วนที่สองของการสร้างนวัตกรรมคือการนำแนวคิดมาทดลองปฏิบัติ บางแนวคิดอาจประสบความสำเร็จ บางแนวคิดอาจต้องมีการเปลี่ยนแปลง ถึงแม้ว่าการวิเคราะห์ข้อมูลหรือการทำวิจัยอาจช่วยได้ในบางครั้ง แต่โดยส่วนมากแล้วพบว่าการสร้างต้นแบบและการทดลองนั้นประสบความสำเร็จรวดเร็วกว่า

3) ประเมิน ขยายผล และเผยแพร่แนวความคิด เมื่อแนวคิดผ่านการทดลองและแก้ปัญหาแล้วพบว่าสามารถดำเนินการได้ นั่นหมายความว่าแนวคิดเหล่านี้สามารถเผยแพร่ หรือนำไปดัดแปลงตามสภาพความเหมาะสมได้ การติดต่อสื่อสารก่อนข้างมีความจำเป็นในการเผยแพร่ นวัตกรรม

4) เรียนรู้และพัฒนา นวัตกรรมทางสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดทั้ง 4 ขั้นตอน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการในการสร้างนวัตกรรมก่อให้เกิดการเรียนรู้และนำไปสู่การพัฒนาและสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ ต่อไป

ในขณะที่ Murray, Mulgan and Caulier-Grice (2008) ระบุว่ากระบวนการสร้างนวัตกรรมสังคมเริ่มต้นจาก

1) การวินิจฉัย การออกแบบ และการพัฒนานวัตกรรมสังคม ภายในขั้นตอนแรกนี้จะมีกิจกรรมหลายอย่างเกิดขึ้น ได้แก่ การเกิดแรงบันดาลใจ การระบุและวินิจฉัยปัญหา การจินตนาการถึงวิธีแก้ปัญหาหลายๆ วิธี แล้วจึงนำไปปฏิบัติอย่างลองผิดลองถูก

2) การทำให้นวัตกรรมสังคมที่สร้างขึ้นดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

3) การขยายผลและแพร่กระจายนวัตกรรมสังคม

4) การสร้างนวัตกรรมสังคมที่เป็นระบบเพื่อลดทอนอุปสรรคในการรับนวัตกรรมสังคมของคนในวงกว้าง โดยอาศัยการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขเชิงสังคมบางอย่าง เช่น รูปแบบของสถาบันและเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้อง

2.1.2 นวัตกรรมสังคมในบริบทของสังคมไทย

เมื่อนำแนวคิดนวัตกรรมสังคมมาพิจารณาในบริบทของสังคมไทย พบว่าเมื่อก่อนการแก้ไขและเข้าถึงปัญหาทางสังคมนั้นจะเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะต้องเข้าไปแก้ไขเยียวยาและสร้างความเป็นธรรมขึ้นมาในสังคม แม้องค์กรของรัฐนั้นถือเป็นองค์กรที่มีขนาดใหญ่และมีอำนาจในการสร้างความเปลี่ยนแปลงได้มากแต่ก็ขาดความคล่องตัวและความเข้าใจ ทำให้การแก้ปัญหาต่างๆ เกิดขึ้นล่าช้าและไม่ตรงจุด ส่งผลให้สภาพสังคมไม่เกิดการพัฒนาอย่างที่ควรจะเป็น (ศิริวัฒน์ เหล่าสมบัติ, 2560) ปัจจุบันภาคเอกชนหลายแห่งได้เล็งเห็นถึงปัญหาดังกล่าว และลงมาช่วยในการสร้างสรรค์นวัตกรรม ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการหรือผลิตภัณฑ์ในการแก้ปัญหา จึงทำให้เกิดองค์กรเอกชนต่างๆ มากมาย เช่น มูลนิธิ สหกรณ์ และองค์กรการกุศลต่าง ๆ ซึ่งองค์กรดังกล่าวสามารถที่จะเข้าถึงปัญหาทางสังคมได้ดีกว่าภาครัฐแต่ก็ยังขาดความยั่งยืนเนื่องจากกิจการขององค์กรที่ต้องผูกติดรายได้กับการบริจาคทำให้ความต่อเนื่องของกิจกรรมเป็นไปได้ยาก ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของธุรกิจเพื่อสังคม (Social Enterprise: SE) ที่มีวัตถุประสงค์ในการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาทางสังคมเป็นหลักเช่นเดียวกับองค์กรไม่แสวงหากำไร แต่จะมีการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดรายได้เลี้ยงองค์กรให้อยู่ได้และเกิดความต่อเนื่อง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวจะเป็นการจัดการระหว่าง รายได้ที่เกิดขึ้น (Profit) ชุมชน (People) และสิ่งแวดล้อม (Planet) ให้มีความสมดุลกัน

แนวคิดของการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาทางสังคมเป็นหลัก สอดคล้องกับงานวิจัยของอลงกรณ์ กุดระกูด (2553) ศึกษาเรื่อง นวัตกรรมสังคม: กรณีศึกษาโครงการของท้องถิ่นในเขตภาคเหนือของประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานวัตกรรมสังคมที่ริเริ่มโดยชุมชนท้องถิ่นในมิติต่างๆ ทั้งกระบวนการนวัตกรรมสังคม พลวัตของนวัตกรรมสังคม รวมไปถึงเงื่อนไขที่มีความสัมพันธ์กับความสำเร็จของกระบวนการนวัตกรรมสังคม และมุ่งเสนอกรอบแนวคิดที่เสนอว่า นวัตกรรมสังคมที่ริเริ่มโดยชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ โดยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการในภาคเหนือ 3 โครงการ และศึกษากรณีการขยายผลของนวัตกรรมสังคมอีก 6 กรณีศึกษา รวมถึงศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่าโครงการจัดการหนี้สินของบ้านสามขา เริ่มจากการรวมกลุ่มเพื่อสนับสนุนทางการเงินซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก จนกระทั่งรวมกันในระดับหมู่บ้าน ตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ขึ้น ภายหลังจากมีการทำบัญชีครัวเรือนและการก่อตั้งกลุ่มอาชีพเป็นกิจกรรมหลัก จากนั้นจึงเพิ่มการปรับโครงสร้างหนี้ด้วยการรวมหนี้เป็นกองเดียวเข้าโครงการจัดการหนี้สิน ทำให้ชาวบ้านสามขาสามารถอยู่กับหนี้ได้อย่างมีความสุขมากขึ้น เมื่อวิเคราะห์ข้ามกรณีศึกษาพบว่า ขั้นตอนในกระบวนการนวัตกรรมสังคมที่พบในทุกกรณีศึกษา ได้แก่ (1) การตระหนักถึงปัญหาและ

การเปิดรับความรู้ใหม่ (2) การขยายแนวร่วม การตั้งทีมงาน และการลงมือปฏิบัติ (3) การทำให้เป็นทางการ การปรับปรุงกิจกรรมที่ได้ทำไปแล้วและการเผยแพร่ผลสำเร็จ และ (4) การประเมินผลการปฏิบัติ และการคิดค้นกิจกรรมใหม่ๆ นอกจากนี้ได้นำเสนอยุทธศาสตร์เพื่อสนับสนุนกระบวนการนวัตกรรมสังคมในชุมชนท้องถิ่น 4 ข้อ ได้แก่ (1) เปิดพื้นที่และโอกาสทางสังคมในชุมชนให้กว้าง (2) ทำให้กระบวนการนวัตกรรมสังคมเป็นกระบวนการเรียนรู้ (3) ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในกระบวนการนวัตกรรมสังคม และ (4) ทำให้นวัตกรรมสังคมเป็นวัฒนธรรมของสังคม

ธีรศักดิ์ อุ่่นอารมณฺ์เลิศ และคณะ (2558) ศึกษาการพัฒนาารูปแบบการสร้างนวัตกรรมภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขันอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ กลุ่มจังหวัดภาคกลางตอนล่าง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและสังเคราะห์ศึกษาสภาพการณ์ ความต้องการจำเป็นและปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อพัฒนารูปแบบและทดสอบรูปแบบการสร้างนวัตกรรมภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขันอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ในจังหวัดภาคกลางตอนล่าง ใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) ระหว่างวิธีการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการวิจัยพบว่า ปัจจุบันกลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีการสร้างนวัตกรรมภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงด้านนวัตกรรมกระบวนการสูงที่สุด รองลงมาคือ นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ หากพิจารณาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างนวัตกรรมภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า กลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีปัจจัยทุนทางสังคมสูงที่สุด รองลงมาคือ ปัจจัยการบริหารและพัฒนาบุคลากร ปัจจัยภาวะผู้นำของประธาน/หัวหน้ากลุ่มวิสาหกิจชุมชน และปัจจัยการจัดองค์การมีค่าต่ำที่สุด รูปแบบการสร้างนวัตกรรมภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขันอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ กลุ่มจังหวัดภาคกลางตอนล่าง พบว่ามีองค์ประกอบสำคัญ 5 องค์ประกอบ คือ (1) วิสาหกิจชุมชน (2) นักพัฒนา (3) ประชาชนชาวบ้าน (4) นักวิชาการ และ (5) ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยจะต้องมีปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญอีก 4 ปัจจัย คือ (1) การใช้ทรัพยากรในชุมชน (2) การพัฒนาทางด้านจิตใจและการช่วยเหลือเกื้อกูล (3) ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพ และ (4) การจัดการความรู้

เมื่อพิจารณาสภาพการณ์ในชุมชนเกษตรกรรมบ้านอุมแสงที่ประสบปัญหาการปลูกข้าว นานปีประการมาเป็นระยะเวลานานหลายสิบปี ทั้งเรื่องปัจจัยการผลิตที่มีราคาแพง ความแปรปรวนของสภาพอากาศ น้ำที่ใช้ในการปลูกข้าวไม่เพียงพอ ปัญหาศัตรูพืช ตลอดจนได้รับผลกระทบที่เกิดจากการเพาะปลูกข้าวพันธุ์ กข 105 จึงมีการรวมกลุ่มเริ่มคิดระดมสมองทบทวนถึงปัญหาที่เกิดขึ้น โดยรวมตัวกันทำปุ๋ยอินทรีย์เป็นครั้งแรก และพัฒนาต่อยอดเป็นข้าวอินทรีย์ แต่ทางราชการไม่ได้

ทำข่าวอินทรีฯ กลุ่มวิสาหกิจฯ จึงสะสมเมล็ดพันธุ์ข่าวอินทรีฯเอง แสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของการสร้างนวัตกรรมทางสังคมโดยค้นหาว่าอะไรคือสิ่งที่ชุมชนต้องการและควรมีวิธีการดำเนินงานอย่างไรเพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของคนในชุมชนได้ โดยไม่รอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ในขณะที่งานวิจัยของศักดิ์ดา ศิริภัทร โสภณ (2558) เรื่อง การศึกษากรอบแนวคิดเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในประเทศไทย ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ประเทศที่พัฒนาแล้วหลายแห่งได้มีการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมจนประสบความสำเร็จจากการมีบทบาทอย่างแข็งขันจากการสนับสนุนและผลักดันของภาครัฐ โดยเฉพาะการพัฒนาหน่วยงานเฉพาะสำหรับดูแลวิสาหกิจเพื่อสังคม การกำหนดกลยุทธ์ระยะยาวของภาครัฐ การออกกฎหมายเฉพาะ การพัฒนานวัตกรรม การสร้างองค์กรตัวกลางเพื่อบ่มเพาะวิสาหกิจเพื่อสังคม การจัดกองทุน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายของวิสาหกิจเพื่อสังคมทั้งในประเทศและต่างประเทศ

จากผลการศึกษาดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยกลับมาตั้งคำถามถึงการสร้างนวัตกรรมเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทยที่ผ่านมาแสดงให้เห็นถึงข้อจำกัด ทั้งในด้านนโยบายและทรัพยากร จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมได้อย่างเต็มที่ ไม่สามารถจัดการแก้ไขปัญหาของสังคมได้อย่างตรงจุด และเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม ในขณะที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข่าวบ้านอุ่มแสงปรับเปลี่ยนสู่บทบาทนำ เน้นการพึ่งพาตนเอง โดยในระยะเริ่มแรกของการจัดตั้งกลุ่มเป็นการระดมสมองจากครูอาจารย์ที่เป็นสมาชิกกลุ่มเท่านั้น ไม่มีที่ปรึกษาที่เป็นบุคคลภายนอกชุมชน ต่อมาเมื่อผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเริ่มเป็นที่รู้จัก ทางกลุ่มจึงเริ่มมีเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ กรมการข้าว และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มาเป็นที่ปรึกษาในเรื่องการกำหนดมาตรฐานการส่งออก รวมถึงการจัดจำหน่ายผ่านการออกบูทแสดงสินค้าและงาน Road Show ต่าง ๆ ที่ทางภาครัฐจัดให้

ความเป็นนวัตกรรมทางสังคมของชุมชนอุ่มแสง แสดงให้เห็นถึงการเกาะเกี่ยวที่จะร่วมมือกันไปให้พ้นจากปัญหา เข้าสู่สถานการณ์ใหม่ เกิดระบบใหม่ นั่นคือ การรวมกลุ่มทำงานในลักษณะวิสาหกิจชุมชนซึ่งได้เข้ามาช่วยแก้ปัญหาคความทุกข์ยากที่เกิดขึ้น ในส่วนต่อไปจึงจะนำเสนอถึงแนวคิดวิสาหกิจชุมชน

2.2 แนวคิดวิสาหกิจชุมชน (Social Enterprise)

วิสาหกิจชุมชน คือ กิจการที่มีรูปแบบการดำเนินธุรกิจที่มีเป้าหมายเพื่อการแก้ไขปัญหา พัฒนาชุมชนสังคมและสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก ผ่านกลไกการทำธุรกิจอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถดำเนินธุรกิจได้อย่างมั่นคง มีฐานะการเงินที่เข้มแข็งเพื่อนำกำไรไปสู่การแก้ปัญหา พัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างความสมดุลในทั้ง 3 ด้าน ตามหลัก “Triple Bottom Line” (Elkington, 1997) ประกอบด้วย

- 1) มุ่งให้เกิดผลตอบแทนทางสังคมหรือคนในชุมชน สร้างความเข้มแข็งของชุมชน เช่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การจ้างงานในชุมชน ชุมชนมีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น
- 2) เกิดผลตอบแทนทางด้านสิ่งแวดล้อม มีการอนุรักษ์ ดูแลรักษา ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ลดการใช้ทรัพยากรทางธรรมชาติ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและโลกน้อยที่สุด
- 3) มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจหรือผลกำไรของกิจการเพื่อความอยู่รอดของกิจการ

Talbot, Tregilgas and Harrison (2002) ได้เสนอความหมายของวิสาหกิจเพื่อสังคมว่าเป็นองค์กรที่ใช้วิถีทางการตลาดเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทางด้านสังคม โดยมีลักษณะที่สำคัญประกอบด้วย การสร้างสรรค์ (Creativity) นวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) และความเป็นเจ้าของกิจการ (Entrepreneurship) และการมุ่งเน้นไปที่ประโยชน์สาธารณะหรือชุมชนมากกว่ากำไรขององค์กร

สำนักงานส่งเสริมกิจการเพื่อสังคมแห่งชาติ ให้คำจำกัดความของวิสาหกิจเพื่อสังคมว่าเป็นกิจการที่มีจุดมุ่งหมายหลักในการแก้ไขปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยใช้กลไกการบริหารจัดการที่ดีของภาคธุรกิจมาบวกกับความรู้ และนวัตกรรมสังคม มีความยั่งยืนทางการเงินจากรายได้หลักที่มาจากสินค้าหรือบริการ โดยไม่ต้องพึ่งพาเงินบริจาคและนำผลกำไรที่เกิดขึ้นไปลงทุนซ้ำ เพื่อขยายผลกระทบทางสังคมที่เกิดขึ้น ทั้งนี้ วิสาหกิจเพื่อสังคมที่รู้จักกันในปัจจุบัน ได้แก่ ธนาคารกรามีน โครงการพัฒนาออยตุง และโรงพยาบาลอภัยภูเบศร ดังนั้นวิสาหกิจเพื่อสังคมจึงเป็นการนำจุดเด่นขององค์กรสาธารณกุศล (Non-Profit Organization: NPO) ที่มุ่งเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่

สังคมมาผสมผสานกับจุดเด่นของธุรกิจ (Business) ที่มีการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อสร้างผลกำไรจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ (ชวลิต โจนานนท์, 2558)

พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. 2562 ให้นิยามคำว่า “วิสาหกิจเพื่อสังคม” คือ บริษัท ห้างหุ้นส่วน นิติบุคคลหรือนิติบุคคลอื่น ที่ตั้งขึ้นตามกฎหมายไทย ซึ่งดำเนินการเกี่ยวกับการผลิต การจำหน่ายสินค้า หรือการบริการ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสังคมเป็นเป้าหมายหลักของกิจการ และได้รับการจดทะเบียนตามพระราชบัญญัตินี้ (ราชกิจจานุเบกษา, 2562)

เสรี พงศ์พิศ (2552ก) ระบุว่าวิสาหกิจชุมชนเป็นแนวคิดที่เกิดจากชุมชน ที่ต้องการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือกันในการดำเนินกิจการต่างๆ ที่มีลักษณะเป็นการประกอบการ บริหารจัดการเชิงธุรกิจ แต่ไม่ได้ต้องการทำธุรกิจเต็มรูปแบบ แต่เพื่อสร้างรากฐานความมั่นคงให้สมาชิก ซึ่งถ้าทำคนเดียวจะทำได้ หรือถ้าไปร่วมกับสหกรณ์ใหญ่ๆ ก็ลำบาก เป็นการร่วมกันสร้างระบบสวัสดิการให้ตนเอง หรืออีกนัยหนึ่ง สร้างภูมิคุ้มกันให้กลุ่ม ให้ชุมชน วิสาหกิจชุมชนเกิดจากความพยายามที่จะแก้ปัญหาข้อจำกัดของ “สหกรณ์” และ “บริษัท” หาทางให้ชุมชนรวมตัวกันเพื่อจัดการการกินการอยู่ของตนเอง โดยเฉพาะการผลิต การแปรรูป การตลาด และอื่นๆ ทำให้คล่องตัว ไม่ใช่เพอะเพอะเหมือนสหกรณ์ แต่ก็ไม่ได้มุ่งแสวงหากำไรสูงสุดและเข้าสู่ระบบ การแข่งขันเต็มรูปแบบอย่างบริษัท เป็นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้าน 7 คนขึ้นไป ร่วมกันทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำคนเดียวไม่ได้ ไม่เป็น ไม่สะดวก เพราะไม่มีทุนพอ ไม่มีฝีมือพอ ไม่มีวัตถุดิบพอ ไม่มีตลาดพอ หรือข้อจำกัดอื่นๆ การมารวมตัวกันทำให้ทำได้ง่าย เช่น สมาชิกแม่บ้าน 20 คนมารวมกลุ่มกันทำเครื่องแกง บางคนมีฝีมือ บางคนมีวัตถุดิบ (พริก ตะไคร้ ใบมะกรูด มะนาว ฯลฯ) ลงหุ้นกัน มารวมกันทำ ช่วยกันขาย กระจายไปในที่ต่างๆ ตามเครือข่าย เครือญาติ ในหมู่บ้าน

วิสาหกิจชุมชนมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 7 ประการ (เสรี พงศ์พิศ, 2552ข) คือ

1) ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ ไม่ใช่เป็นลูกจ้างอย่างที่ทำงานในหลายชุมชน ที่มีเจ้าแก่นนอก หรือคนรวยคนเดียวเป็นเจ้าของ ให้ชาวบ้านเป็นแรงงาน เป็นเหมือนโรงงานในหมู่บ้านแทนที่จะตั้งอยู่ในเมือง และดำเนินการโดยชุมชน ไม่ใช่ไปจ้างคนต่างถิ่นต่างแดนมาทำงานให้

2) ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน เป็นงานที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ไม่ใช่ไปลงทุนที่อื่นที่ไหน

3) ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมของชุมชน เป็นอะไรที่ไม่ใช่ทำตามคนอื่น แต่เป็นผลผลิตของกระบวนการเรียนรู้ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือเป็นการค้นคิดอะไรใหม่ๆ ซึ่งถ้าหากเหลือใช้เอาไปขายข้างนอกก็จะแข่งขันกับคนอื่นได้ ไม่ใช่ได้แต่เลียนแบบคนอื่น

4) มีฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับภูมิปัญญาสากล ทำให้ผลผลิตมีเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เอาไปขายข้างนอกก็น่าจะแข่งขันกับคนอื่นได้ เพราะมีทั้งของเก่าและของใหม่ผสมผสานกัน ทำให้ได้ของดีท้องถิ่นและรูปแบบหรือเทคนิคสากลมาเสริมหรือผสมผสานให้กลมกลืน

5) มีการดำเนินการแบบบูรณาการ เชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆ อย่างเป็นระบบ หมายถึง การดำเนินการวิสาหกิจชุมชนไม่ใช่เน้นที่การผลิตเรื่องหนึ่งสองเรื่องเพื่อขายอย่างเดียว แต่ผลิตแปรรูป จัดการให้เกิดการประกอบการในรูปแบบต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นเป็นหลัก แปลว่าต้องทำอะไรหลายๆ อย่าง ต้องมีข้อมูล ต้องวิจัยเอาเองว่า ชุมชนกินอยู่อย่างไร ซื้อกินซื้อใช้อะไรบ้าง และจะทำอะไรเพื่อลดการซื้อกินซื้อใช้ลงให้ได้สัก “เศษหนึ่งส่วนสี่” ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ถ้ามีข้อมูลที่ชุมชนวิจัยเองก็จะพบว่ามียากกว่านี้อีกที่ชุมชนทำเองได้

6) มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจ วิสาหกิจชุมชนเกิดได้ สำเร็จได้ด้วย “ความรู้และปัญญา” ไม่ใช่เพียงเพราะมีเงินมีงบแล้วจะเกิดได้ การใช้ “เงินนำหน้าปัญญาตามหลัง” อาจเกิดได้แต่เพียงโครงการ แต่ไม่อาจเกิดการพัฒนายั่งยืน การเรียนรู้จะทำให้เข้าใจกระบวนการวิสาหกิจชุมชนทั้งหมด

7) มีการพึ่งตนเองเป็นเป้าหมาย ถ้าไม่มีการเรียนรู้ก็จะไม่เข้าใจความข้อนี และจะคิดเพียงสั้นๆ ว่า ทำอย่างไรจึงจะผลิตเยอะๆ ขายเยอะๆ จะได้ตั้งค์เยอะๆ ซึ่งก็เหมือนหลอกตัวเอง เพราะที่สุดท้ายไปมากับการผลิตแล้วขายไม่ออก เป็นหนี้เป็นสิน ท้อ หมดกำลังใจ เลิกทำ หันไปรับจ้าง หาเงินไปซื้ออยู่ซื้อกินเหมือนเดิม

ศักดิ์ดา ศิริภัทร โสภณ (2558) ให้ความหมายคำว่าวิสาหกิจเพื่อสังคม หมายถึง องค์กรหรือธุรกิจที่ดำเนินงานที่เกี่ยวข้องหรือผูกพันกับสินค้า และ/หรือ บริการที่ช่วยแก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคม ชุมชน สิ่งแวดล้อมเป็นหลัก อีกทั้งไม่มีเป้าหมายเพื่อแสวงหากำไรสูงสุด แต่ก็คงดำเนินการตามหลักธุรกิจเพื่อให้กิจการ เติบโต มีผลตอบแทนระยะหนึ่ง เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยยังมีจุดยืนของความรับผิดชอบต่อสังคม หรือการพัฒนาสังคมควบคู่ไปด้วย ดังนั้น ผลสัมฤทธิ์ของ

“วิสาหกิจเพื่อสังคม” จึงประกอบด้วยทั้ง “ความสำเร็จของการประกอบธุรกิจ” และ “ผลกระทบทางสังคม” ควบคู่กันไป

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิสาหกิจชุมชน พบว่า วิสาหกิจชุมชนในประเทศไทยยังไม่เป็นที่แพร่หลาย วิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดข้อมูลและชุดความรู้ในการดำเนินกิจการในด้านต่างๆ อาทิ กระบวนการผลิตที่มีประสิทธิภาพ การออกแบบบรรจุภัณฑ์ และการตลาด ตลอดจนการสนับสนุนจากภาครัฐ โดยโครงการวิจัยเรื่องการพัฒนากิจการเพื่อสังคม: กรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จในต่างประเทศ และการประยุกต์ใช้ในประเทศไทย โดยเอกชัย นิตยาเกษตรวัฒน์ (2554) ระบุว่าประเทศไทยยังมีกิจการเพื่อสังคมอยู่น้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนเอกชนที่ประกอบธุรกิจเพื่อมุ่งหวังกำไรทั่วไป เนื่องจากการจัดการกิจการเพื่อสังคมยังเป็นที่ไม่แพร่หลาย ทำให้ขาดข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นต่อการดำเนินงานด้านกิจการเพื่อสังคมในทุกๆระดับ ตั้งแต่ระดับนโยบายจนถึงระดับปฏิบัติการในพื้นที่ รวมทั้งระดับประชาชนที่มีความต้องการใช้ข้อมูลในลักษณะที่แตกต่างกัน จากการศึกษากรณีตัวอย่างองค์กรที่ประสบความสำเร็จล้วนผ่านอุปสรรคนานหลายปี แต่ด้วยอุดมการณ์ที่แน่วแน่ของผู้นำองค์กรที่มีความรู้และมุ่งมั่นที่จะใช้ความรู้เหล่านั้นในการช่วยเหลือสังคมจึงทำให้องค์กรประสบความสำเร็จได้ อย่างไรก็ตาม สภาพแวดล้อมในการดำเนินธุรกิจที่เอื้อต่อการดำเนินกิจการเพื่อสังคมก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนและเจริญเติบโตของวิสาหกิจชุมชน โดย รัชณี รูปหล่อ ดุษฎี พรหมทัต และ วัลภา ว่องวิวิธกุล (2556) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนาอาชีพสู่รูปแบบวิสาหกิจชุมชน การดำเนินงานและปัญหาในการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน โดยทำการศึกษาเชิงคุณภาพ รวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตควบคู่ไปกับการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล โดยเลือกศึกษาจากวิสาหกิจชุมชนที่มีความเข้มแข็งและมีศักยภาพในการพัฒนาสู่ความยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี จำนวน 10 กลุ่ม ผลการศึกษาพบว่า วิสาหกิจชุมชนเกิดจากหน่วยงานภาครัฐเข้าไปส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อขอรับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตและเงินทุน แต่การดำเนินงานเป็นลักษณะกิจการส่วนตัว ปัญหาที่พบคือไม่สามารถขยายตลาดได้ ไม่สามารถดำเนินงานในรูปแบบของกลุ่มวิสาหกิจได้ ทำให้วิสาหกิจชุมชนอ่อนแอและมีแนวโน้มการยกเลิกกลุ่ม แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนสู่ความยั่งยืน มีโอกาสขยายตัวเชิงธุรกิจต้องเริ่มจากผู้นำมีความสามารถ มีธรรมาภิบาล เป็นที่ยอมรับของสมาชิกและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ตลอดจนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในการสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน

นอกจากนี้ วุฒิสภา ต้น ไชย และคณะ (2558) ศึกษาวิจัยการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิสาหกิจชุมชน ผลการวิจัยพบว่าปัญหาจากการใช้ตัวแบบการตลาดและบริหารธุรกิจ คือผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เพียงบางตัวทำได้ ผู้ประกอบการบางส่วนหายไปเพราะผลิตภัณฑ์มีจำนวนมาก ไม่มีแหล่งจำหน่าย ไม่มีผู้ซื้อ การใช้แนวทางเชิงธุรกิจแต่ขาดระบบข้อมูลด้านอุปสงค์และอุปทาน หน่วยงานที่รับผิดชอบ ขาดผู้มีความรู้ ความเข้าใจด้านการตลาดและบริหารธุรกิจ กรมพัฒนาชุมชนเป็นเหมือนผู้ประสานงานในพื้นที่และส่งเสริมการขายในส่วนกลาง และภูมิภาคไม่สามารถจัดการได้ด้วยตัวเองทั้งหมด เมื่อผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เป็นการผลิตเชิงอุตสาหกรรม มีปริมาณผลผลิตมากขึ้น หลากหลายรูปแบบ ผู้ที่เกี่ยวข้องในกระบวนการตั้งแต่กระบวนการผลิตจนจำหน่ายมีจำนวนมาก จะเห็นว่ามีหน่วยงานจำนวนมากเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ขาดการแบ่งงานที่ชัดเจน เกิดความซ้ำซ้อนในกิจกรรมต่างๆ นอกจากนี้ สิ่งที่ไม่ค่อยได้รับการพัฒนา คือ การส่งเสริมการรวมกลุ่มในลักษณะวิสาหกิจชุมชนและวิสาหกิจเพื่อสังคม ซึ่งจะทำให้สินค้าและผู้ประกอบการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน แทนการพึ่งพิงรัฐที่มีทรัพยากรจำกัดไม่สามารถช่วยเหลือได้ตลอดไป จะต้องพัฒนาให้ผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ และผู้ประกอบการสามารถพึ่งพาตนเองในระยะยาว

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าปัจจัยหลักปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนไทย คือ นวัตกรรมสังคม (Social Innovation) โดยงานวิจัยของกมลทิพย์ พงษ์พิพัฒน์วัฒนา (2560) ทำการศึกษาเรื่องตัวชี้วัดความยั่งยืนสำหรับกิจการเพื่อสังคมในประเทศไทย: กรณีศึกษากิจการเพื่อสังคมด้านอาหาร โดยเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาวิจัย 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การพัฒนาปัจจัยตัวชี้วัดความยั่งยืน ในการดำเนินกิจการเพื่อสังคมเบื้องต้น 2) การทดสอบตัวชี้วัดความยั่งยืน โดยนำเอาตัวชี้วัดการดำเนินกิจการเพื่อสังคมจากการศึกษามาทดสอบกับข้อมูลการดำเนินงานจริงของกิจการเพื่อสังคมด้านอาหารในประเทศไทย 2 แห่ง ด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก และ 3) การปรับตัวชี้วัดความยั่งยืน ผลจากการวิจัยพบว่า ตัวชี้วัดความยั่งยืนสำหรับกิจการเพื่อสังคมในประเทศไทยด้านอาหาร ประกอบด้วย 4 ส่วนหลัก คือ 1) ปัจจัยด้านปัจจัยนำเข้า ได้แก่ บรรษัทภิบาล การจดทะเบียนตามกฎหมาย โครงสร้างขององค์กร วัตถุประสงค์ขององค์กร การเงิน ทรัพยากรบุคคล นโยบายการจ้างงานที่เป็นธรรม และนโยบายการจัดซื้อจัดจ้าง 2) ปัจจัยด้านกระบวนการหรือกิจกรรม ได้แก่ กระบวนการคิดค้นนวัตกรรมทางสังคมของสินค้าและบริการ (Social Innovation) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ มาตรฐานการผลิต การผลิตได้ตามคำสั่งซื้อ การตลาดและแบรนด์ ช่องทางการจัดจำหน่าย และการบริหารจัดการผลกระทบ 3) ปัจจัยด้านผลลัพธ์ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ และ

บริการ และ 4) ปัจจัยด้านผลกระทบ ได้แก่ ผลตอบแทนทางด้านสิ่งแวดล้อม ผลตอบแทนทางสังคม และผลตอบแทนทางการเงิน

เมื่อพิจารณาชุมชนอ้อมแสง พบว่าเป็นชุมชนที่มีการสั่งสม หล่อหลอมทางวัฒนธรรม วิถีชีวิต และการประกอบอาชีพมาอย่างยาวนาน มีการถ่ายทอดวิธีการทำนาจากรุ่นสู่รุ่น หากแต่ กระแสทุนนิยมผนวกกับการที่ภาครัฐเข้ามากำหนดกะเกณฑ์ให้ชุมชนปลูกข้าวพันธุ์ กข จนทำให้ ชุมชนอ้อมแสงเดินเข้าสู่วังวนปัญหาชาวนาไทย แต่สิ่งที่ทำให้ชุมชนอ้อมแสงแตกต่างจากชุมชนอื่น คือ การที่คนในชุมชนตัดสินใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนวิธีการผลิตจากทำนาเคมีเป็นทำนาอินทรีย์ และ เปลี่ยนวิถีชีวิตจากการพึ่งพาปัจจัยภายนอกมาสู่การพึ่งพาตนเอง จนสามารถพลิกฟื้นความเป็นอยู่ ร่วมมือกันจนปลูกข้าวอินทรีย์ส่งออกต่างประเทศได้สำเร็จ จึงเป็นที่น่าศึกษาอย่างยิ่งว่าเพราะเหตุใด ชุมชนอ้อมแสงจึงได้ตัดสินใจที่จะเปลี่ยนความคิด มารวมกลุ่มเพื่อเลือกทางเดินชีวิตใหม่ ต่อสู้ และ แก้ปัญหาร่วมกัน เหตุการณ์ใดที่เป็นจุดพลิกฟื้นนำมาสู่กระบวนการก่อกำเนิดนวัตกรรมสังคม ในส่วนต่อไปจึงจะนำเสนอทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม

2.3 ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Theory)

ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

2.3.1 ทฤษฎีดั้งเดิม (Classical Theory) ทฤษฎีดั้งเดิมที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ทาง สังคมและการปฏิบัติการทางการเมืองในช่วงก่อนที่จะพัฒนาทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม นั้นจะอิงกับทฤษฎีทางสังคมต่างๆ เช่น ทฤษฎีสังคมแบบมวลชน (Mass Society) ทฤษฎีพฤติกรรม รวมหมู่ (Collective Behavior) ทฤษฎีสถานะที่ขัดแย้งกัน (Status Inconsistency) ทฤษฎีการคาดหวัง ที่เพิ่มเติมขึ้น (Rising Expectation) ทฤษฎีการลิดรอนค่าโดยเปรียบเทียบ (Relative Deprivation) และทฤษฎีการปฏิวัติของเส้นโค้งเดวีส์ (Davies' J - curve theory of revolution) (McAdam, 1999)

การอธิบายของทฤษฎีดั้งเดิมข้างต้นเป็นไปตามกรอบคิดของสำนักเคอร์ไคห์ม (Durkheim) ที่เชื่อว่าการปฏิบัติการรวมกลุ่ม (Collective Action) จะเกิดขึ้นเพราะสังคมมีสถานะที่ไม่ เป็นปกติและสังคมมีพฤติกรรมที่ไม่เป็นเหตุเป็นผล (Canel, 1997) ต่อมา นีล โจเซฟ สเมลเซอร์ (Neil Joseph Smelser) ได้พัฒนาทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior) โดยอธิบาย ว่า พฤติกรรมในสังคมมี 2 ประเภท คือ ที่เป็นสถาบัน (Institutional - Conventional Collective Behavior) และไม่เป็นสถาบัน (Noninstitutional - Collective Behavior) โดยพฤติกรรมที่ไม่เป็น

สถาบัน จะรวมพฤติกรรมที่เกิดขึ้นแบบ ไม่คาดคิดหรือเกิดขึ้นในสถานะที่ไม่เป็นปกติ ซึ่งมักจะเกิดขึ้นจากการสื่อสารกันด้วยข้อมูลดิบ แพร่กระจายไปแบบข่าวลือย้อนกลับไปกลับมาและแพร่กระจายออกไปในวงกว้างจนกลายเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้น ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในลักษณะของฝูงชน (Crowd) ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นปัจเจกและความเชื่อในเรื่องของการเกิดและขยายตัวที่สร้างพลังขึ้นเองของพฤติกรรมรวมหมู่ (Cohen, 1985)

McAdam (1999) ระบุว่าทฤษฎีดั้งเดิมมีจุดอ่อน 4 ประการด้วยกัน คือ 1) การอธิบายว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเกิดขึ้นจากการตอบสนองต่อความเครียด (Response to Strain) ของระบบสังคมนั้นเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นกรณีเฉพาะ หากพิจารณาในระดับสังคมแล้วอาจจะไม่มีความเครียดไปทั้งหมดจนเป็นเงื่อนไขของสังคมโดยรวม 2) การอธิบายความไม่พอใจของปัจเจก (Form of Individual Discontent) ว่าเป็นเหตุที่อยู่เบื้องหลังการรบกวนทางสังคม (Social Insurgency) เป็นการวิเคราะห์ที่เน้นไปยังจุดกำเนิดแบบการเปลี่ยนแปลงจากอะตอม ละเลยการอธิบายถึงการรวมกลุ่มกันขึ้นเป็นพลัง 3) ทฤษฎีดั้งเดิมละเลยการสร้างตัวชี้วัดของเงื่อนไขทางจิตวิทยาเพื่อเปรียบเทียบกับกรณีมีส่วนร่วมกับการไม่เข้ามามีส่วนร่วมต่อการเคลื่อนไหวของผู้คน และ 4) ทฤษฎีดั้งเดิมเชื่อว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจากจิตวิทยามากกว่าที่จะเป็นปรากฏการณ์ทางการเมือง ด้วยจุดอ่อนของทฤษฎีดั้งเดิมข้างต้นจึงเป็นที่มาของการพัฒนาทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยมีการพัฒนาขึ้นพร้อมกันสองแนวทาง คือ ในสหรัฐอเมริกาได้เน้นกรอบวิเคราะห์การระดมทรัพยากร (Resource - mobilization paradigm) แต่ในยุโรปตะวันตกเน้นเรื่องอัตลักษณ์ (Identity - oriented paradigm) ทั้งในสหรัฐอเมริกาและยุโรปต่างก็เป็นสังคมประชาธิปไตยและมีความหลากหลายของประชาสังคม พร้อมๆ กับมีการทำงานของอาสาสมัครที่เป็นตัวทวีคูณทางสังคมซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมยุคหลังอุตสาหกรรม (Post - Industrial Societies) (Canel, 1997; Cohen, 1985)

2.3.2 ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory) คำว่า ทรัพยากร (Resources) หมายถึง สรรพสิ่งที่มาจากทรัพยากรวัตถุหรือสสาร (Material Resources) เช่น งานรายได้ การออมและสิทธิพิเศษที่มีต่อสินค้าและบริการ รวมทั้งทรัพยากรที่จับต้องไม่ได้ (Non - Tangible Resource) เช่น อำนาจหน้าที่ การเป็นผู้นำ การเคารพในคุณธรรม ความเชื่อถือ การเป็นเพื่อน ความชำนาญและแบบแผนของอุตสาหกรรม (Stekelenburg & Klandermans, 2009) ทฤษฎีการระดมทรัพยากรเริ่มพัฒนาจากการทำความเข้าใจต่อการปฏิบัติการรวมกลุ่มและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยอาศัยกรอบวิเคราะห์เรื่องความจำเป็นในการเลือกสรรการผลิตสินค้าของ

สำนักโอลสันเนียน (Olsonian) และวิพากษ์จุดอ่อนของทฤษฎีดั้งเดิมไปพร้อมๆ กัน นักวิชาการที่ร่วมกันพัฒนาทฤษฎีตามแนวทางนี้ประกอบด้วย แอนโทนี โอเบอร์สชอลล์ (Anthony Oberschall) ชาร์ล ทิลลี่ (Charles Tilly) วิลเลียม แกมสัน (William Gamson) พาม โอลิเวอร์ (Pam Oliver) เจอรัลด์ มาร์เวล (Gerald Marwell)

ประเด็นที่นักทฤษฎีสถาปัตยกรรมทรัพยากรอธิบายเพิ่มเติมจากทฤษฎีดั้งเดิมแบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ แนวทางแรก เน้นกรอบวิเคราะห์กระบวนการทางการเมือง (Political process approach) ตามการบุกเบิกของทิลลี่ (Tilly) และแนวทางที่สอง เน้นกรอบวิเคราะห์การเป็นผู้ประกอบการ / การจัดระเบียบองค์กร (Entrepreneurial/Organizational Approach) โดยมีเจนนิน (Jenkins) แม็คคาธี (McCarthy) และ ซัลด์ (Zald) เป็นผู้บุกเบิก ทั้งสองแนวทางต่างให้ความสำคัญต่อความสามารถในการระดมทรัพยากรที่จะนำไปใช้จัดระเบียบเป็นองค์กร เพื่อการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Organizations : SMOs) ความสามารถดังกล่าวจะเป็นตัวชี้ถึงการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดย SMOs จะทำหน้าที่เปลี่ยนสถานะของความเคลื่อนไหวไปเป็นประเด็นของการเคลื่อนไหวที่เสนอต่อรัฐ แนวทางนี้จะให้ความสำคัญต่อบทบาทของผู้ปฏิบัติการ (Actors) มากกว่าเงื่อนไขความขัดแย้งเบื้องต้นที่ดำรงอยู่ของปัจเจกตามทฤษฎีดั้งเดิม (Canel, 1997, McCarthy & Zald, 2002, Shigetomi & Makino, 2009)

2.3.3 ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movements) กำเนิดขึ้นเพื่ออธิบายการเคลื่อนไหวประเด็นทางสังคมในสังคมยุโรปที่เกิดขึ้นในระหว่าง ค.ศ. 1960 - 1980 อาทิ การต่อต้านโรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์ ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสันติภาพ ขบวนการเคลื่อนไหวแบบทางเลือก ขบวนการเกี่ยวกับคนส่วนน้อย เช่น คนสูงอายุ กลุ่มรักร่วมเพศ คนไร้ความสามารถ การสนับสนุนกลุ่มเยาวชนและกลุ่มย่อยบางส่วน ขบวนการทางศาสนาดั้งเดิม การเคลื่อนไหวต่อต้านเรื่องภาษี การต่อต้านโรงเรียนของสมาคมผู้ปกครอง การต่อต้านของนักปฏิรูปสมัยใหม่ และขบวนการสิทธิสตรี ยิ่งไปกว่านั้น นักวิชาการบางสำนักยังรวมขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อต่อสู้ที่จะแยกการปกครองตนเองไว้ด้วย แต่จะเห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวในเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องทางสังคม เช่น นิวเคลียร์ สิ่งแวดล้อมและสิทธิความเป็นส่วนตัว ซึ่งไม่ใช่ประเด็นปลีกย่อยที่เรียกร้องสวัสดิการจากรัฐ (Welfare State)

ประเด็นทางสังคมข้างต้น เป็นความขัดแย้งชนิดใหม่ที่ ฮาเบอร์มาส (Habermas, 1981) เรียกว่า ความขัดแย้งเชิงสถาบันที่ผลิตซ้ำในพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Areas of Cultural Reproduction)

ซึ่งเป็นไปตามขั้นตอนของการบูรณาการทางสังคม (Social Integration) การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) และเป็นการประกาศต่อต้านของสาขาย่อยของสถาบัน (Sub- Institutional) ต่อสถาบันหลัก รวมทั้งเป็นการสร้างระบบการเมืองขึ้นมาใหม่ที่ต่างไปจากระบบเดิม (Extra - Parliamentary)

ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรม ในยุโรปตะวันตกในช่วง ค.ศ. 1960 - 1980 ตูแร็ง (Touraine, 1985) ระบุว่า เป็นความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่จากการลดทอนงานในภาคอุตสาหกรรม อันต่อนื่องมาจากการปรับใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ เป็นการเปลี่ยนวิถีของความขัดแย้งจากประเด็นเชิงรับ (Defensive) เป็นการจัดการประเด็นเชิงรุก (Offensive) การเปลี่ยนมิติของวิถีความขัดแย้งจากเชิงรับเป็นรุกข้างต้น เป็นเรื่องที่คนงานในภาคอุตสาหกรรมจะต้องนำเสนอประเด็นที่เป็นความเดือดร้อนต่อรัฐ เพราะไม่ใช่เรื่องของค่าจ้างแรงงาน หรือสวัสดิการของสถานประกอบการที่ตนเองสังกัด การนำเสนอประเด็นความเดือดร้อนดังกล่าวจึงเป็นการนำเสนอในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมเช่นเดียวกับคนในสาขาวิชาชีพอื่นๆ ที่ควรจะได้รับ การปกป้องหรือรับผิดชอบดูแลด้วยความเท่าเทียมกัน ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นโดยสรุปของฮาเบอร์มาส (Habermas, 1981) ที่ระบุว่าความขัดแย้งทางสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ในยุโรปไม่ใช่เรื่องความเดือดร้อนด้านเศรษฐกิจแต่เป็นเรื่องของคุณภาพชีวิต ความเท่าเทียม การสร้างความเป็นจริงของปัจเจก การมีส่วนร่วมและสิทธิมนุษยชน ที่เป็นการนำเสนอของชนชั้นกลางใหม่ (New Middle Class) ซึ่งเป็นคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ (Younger Generation) ที่มีการศึกษาสูง ซึ่งเป็นเรื่องที่ขบวนการเคลื่อนไหวของชนชั้นกลางและคนงานต่างไม่เคยนำเสนอต่อสังคมมาก่อน การเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อปกป้องทวงถามสิทธิของตนเองของชนชั้นกลางรุ่นใหม่ในยุโรปตะวันตกข้างต้นนั้น ไม่ได้มุ่งไปยังความต้องการงานในระบบเศรษฐกิจดังเช่นข้อเรียกร้องในยุคอุตสาหกรรม แต่เป็นเรื่องแบบแผนของการใช้ชีวิต (Grammar of Forms of Life) ที่มีความไม่สอดคล้องกันระหว่างระบบความเป็นเหตุเป็นผลของโลกของชีวิต (Rationalized Life - World) กับกระบวนการครอบครองอาณานิคม (Colonization) ที่ครอบครองแบบแผนนั้นอยู่

2.3.4 ทฤษฎีกระบวนการสร้างกรอบ (Framing Process Theory)

ทฤษฎีกระบวนการสร้างกรอบเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใหม่ล่าสุดที่พัฒนาขึ้น โดยผสมผสานทั้งสองแนวทางระหว่างสำนักการระดมทรัพยากรกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ เป็นการเน้นความสนใจต่อกระบวนการของการสร้างการยอมรับของสังคมเป็นสำคัญ (Shigetomi & Makino, 2009) การสร้างกรอบ (Framing) เป็นคำที่แสดง

กริยาที่แสดงความหมายของการสร้างสัญลักษณ์ (Signifying Work) หรือการสร้างเป็นความหมาย (Meaning Construction) เป็นคำที่แสดงความหมายรวมถึงการกระทำที่ดำเนินอยู่ (Active) กระบวนการที่อธิบายถึงตัวการตัวแทน (Agent) และการโต้แย้ง (Contention) ณ ระดับของการประกอบสร้างความเป็นจริง (Level of Reality Construction) และความเกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบองค์กรของขบวนการทางสังคมหรือนักเคลื่อนไหว (Gamson et al., 1982; Snow et al., 1986; Snow & Benford, 1988 cited in Snow & Benford, 1986)

ทฤษฎีกระบวนการสร้างกรอบเป็นทฤษฎีที่พัฒนาขึ้นโดย โรเบิร์ต ดี เบนฟอร์ด (Robert D. Benford) และ เดวิด เอ สโนว์ (David A. Snow) ที่อธิบายไว้ในผลงานเรื่องกระบวนการสร้างกรอบและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : ความเข้าใจเบื้องต้นและการประมวลความเกี่ยวข้อง (Framing Processes and Social Movements : An Overview and Assessment) โดย เบนฟอร์ดและสโนว์ ได้นำเอาแนวคิดเรื่อง โครงสร้างความรู้ (Schemata of interpretation) จุดยืน (Locate) การรับรู้ (Perceive) การแยกแยะ (Identify) และการสร้างความทรงจำของกอฟฟ์แมน (Goffman) มาพัฒนาเป็นเครื่องมือสำหรับการวิเคราะห์สังคม ทั้งนี้ เพราะทั้งสองเห็นว่าเรื่องต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตและโลกนั้นกว้างใหญ่และเป็นเรื่องที่แต่ละคนไม่อาจจะอธิบายได้แบบสมบูรณ์ เบนฟอร์ดและสโนว์มีความเห็นว่าการอธิบายถึงขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นการอธิบายถึงเรื่องที่ยังอยู่ในระหว่างการดำเนินงาน เป็นเหตุการณ์ที่ยังไม่ยุติ และเป็นเรื่องที่มีข้อโต้แย้งที่เกี่ยวข้องกับมีเรื่องของการเจือปน ความรู้สึก จึงมีความจำเป็นที่จะต้องกำหนดด้วยกระบวนการพิจารณาที่เรียกว่า กรอบของการปฏิบัติการรวมกลุ่ม (Collective Action Frames) ซึ่งจะช่วยให้เห็นถึงศักยภาพและองค์ประกอบของ การเคลื่อนไหว การสนับสนุนจากผู้ประสพเหตุ รวมทั้งการเคลื่อนไหวแบบมวลชนของฝ่ายตรงกันข้าม โดยกรอบการปฏิบัติการรวมกลุ่มจะพิจารณาถึงการสร้างเชื่อและความหมาย (Beliefs and Meanings) ของการปฏิบัติการที่เริ่มต้น ตั้งแต่การกระตุ้นเร่งเร้า การสร้างความชอบธรรมและการจัดระเบียบองค์กรเพื่อการเคลื่อนไหว (Social Movement Organization : SMO) กรอบของการปฏิบัติการรวมกลุ่ม มีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วนด้วยกัน คือ 1) การสังเคราะห์สาเหตุ (Diagnostic Framing) เป็นการแยกแยะประเด็นปัญหาและความเกี่ยวข้อง 2) การประมวลแนวโน้ม (Prognostic Framing) และ 3) การพิจารณาประเด็นแรงจูงใจ (Motivational framing) (Snow & Benford, 1986) การพิจารณาตามกรอบข้างต้นจะนำไปสู่การค้นหาความเกี่ยวข้องที่ผู้ทำการเคลื่อนไหวจะนำไปสร้างความสัมพันธ์กับประเด็นปัญหา เพื่อสร้างเป็นความเห็นพ้องของการเคลื่อนไหวแบบมวลชน (Consensus Mobilization) และปฏิบัติการเคลื่อนไหวแบบมวลชน (Action mobilization) (Benford & Snow, 2000 อ้างถึงใน สุนทร คุณชัยมัง, 2555)

ประวัติศาสตร์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

จุดเริ่มต้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีมาตั้งแต่ยุคกลาง แต่เด่นชัดสุดเมื่อศตวรรษที่ 19 หลังจากยุโรปมีการปฏิวัติอุตสาหกรรม และมีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิแรงงาน หลังจากนั้นก็มี การเคลื่อนไหวด้านอื่น ๆ ตามมา เช่น การเรียกร้องสิทธิคนผิวดำ การต่อต้านประเทศอาณานิคม รวมถึงการเคลื่อนไหวเชิงประเด็นหลังยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่น ประเด็นสิ่งแวดล้อม การต่อต้านสงคราม เป็นต้น (กนกรัตน์ เลิศชูสกุล, 2560) การเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นขบวนการเรียกร้องของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงสังคมไปในทิศทางที่ตนปรารถนา โดยกลุ่มคนจำนวนหนึ่งเหล่านี้อาจมีนับพันหรือนับหมื่นได้เข้าร่วมเรียกร้องโดยมีการจัดระเบียบทางสังคมอย่างหลวม ๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มอาจมีระดับของการมีส่วนร่วมแตกต่างกัน ลักษณะร่วมบางประการของการเคลื่อนไหวทางสังคมคือ ผู้เข้าร่วมเคลื่อนไหวมีจุดมุ่งหมายที่แน่ชัด (Goal-Oriented) และมีความตั้งใจที่จะทำการเปลี่ยนแปลง (Intentional Change) (สุวิดา ธรรมณีนวงศ์, 2544)

การเคลื่อนไหวทางสังคม หมายถึง ปฏิบัติการของกลุ่มคนที่มีเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง การรวมกลุ่มของคนอาจจะเป็นทางการและไม่เป็นทางการก็ได้ สำหรับทางมานุษยวิทยา มองว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเป็นเรื่องการเมือง เช่น การต่อสู้เรื่องสิ่งแวดล้อม เชื้อชาติ ความเท่าเทียมของเกย์ เลสเบียน การดูแลรักษาผู้ป่วยเอดส์ สิทธิการตั้งครรภ์ และความเท่าเทียมของสตรี รวมทั้งการต่อสู้เชิงอนุรักษ์นิยม เช่น การต่อต้านการทำแท้ง เป็นต้น (นฤพนธ์ คิววิเศษ, 2561ข)

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล (2560) ระบุว่าคำว่า “Social Movement” ต้องมีองค์ประกอบ 2 ส่วน คือ 1) เป็นการรวมกลุ่มของคน (Collective Action) ซึ่งคนในกลุ่มต้องเชื่อหรือทำให้เชื่อว่าตนเองไม่มีอำนาจ นำไปสู่องค์ประกอบที่ 2) คือต้องมีปฏิบัติการเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลงของสังคม

ข้อถกเถียงเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมักจะเกี่ยวกับเรื่องสำคัญ 4 เรื่อง (นฤพนธ์ คิววิเศษ, 2561ข) คือ หนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างยุทธศาสตร์กับอัตลักษณ์ ซึ่งได้รับความสนใจจากนักสังคมวิทยาและนักรัฐศาสตร์ในอังกฤษและอเมริกา ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับโครงสร้าง

ทรัพยากร และเป้าหมายของการประท้วง ตรงข้ามกับนักคิดในภาคพื้นยุโรปที่สนใจเกี่ยวกับอัตลักษณ์ซึ่งมีเรื่องของมุมมองทางการเมืองและจินตนาการรวมหมู่

เรื่องที่สอง คือความขัดแย้งและการเคลื่อนไหว “การเคลื่อนไหว” บ่งบอกถึงความเป็นหนึ่งเดียว การศึกษาชี้ให้เห็นว่าภายในองค์กรการเคลื่อนไหวก็มีความตึงเครียด ดังนั้นกลุ่มการเคลื่อนไหวจึงมิได้มีเอกภาพแต่มีลักษณะของการโต้เถียงต่อรองเพื่อแบ่งแยกและร่วมมือ การศึกษาแนวใหม่สนใจเรื่องประชาชนที่อาจเข้าไปพัวพันหรือหลีกเลี่ยงจากการดิ้นรนทางสังคม นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่าการต่อสู้ของประชาชนมิได้มีภาพสวยงามหรือสมดุลง แต่ประชาชนมีการต่อรอง แบ่งแยก และไม่มีความมั่นคง

เรื่องที่สาม เกี่ยวกับศักยภาพของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่จะเดินไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่สมบูรณ์ การต่อต้านชัดเจนในชีวิตประจำวัน เช่น การนิทนา มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมคือเหตุการณ์ที่อยู่ระหว่างการจัดขึ้นและการปฏิบัติ นักวิชาการบางคนเชื่อว่ากระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการแสดงออกของประชาธิปไตยและเสรีภาพของประชาชน นักวิชาการที่อธิบายในทำนองนี้ชี้ให้เห็นความสามารถของประชาชนในการกระทำและคิดสิ่งต่างๆ เพื่อให้การเคลื่อนไหวขยายออกไปกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น การเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิความเท่าเทียมของสตรีในอเมริกาและยุโรปขยายตัวอย่างกว้างขวางไปยังเอเชีย แอฟริกา และลาตินอเมริกาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา

เรื่องที่สี่ เป็นเรื่องเกี่ยวกับบทบาททางการเมืองของนักมานุษยวิทยา นักมานุษยวิทยาหลายคนอธิบายว่าจะต้องแสดงจุดยืนที่ชัดเจนของนักมานุษยวิทยาที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่ผ่านมากการเข้าไปมีส่วนในองค์กรภาครัฐหรือองค์กรพัฒนา เป็นโอกาสที่จะทำให้เห็นการเคลื่อนไหวทางสังคม นักมานุษยวิทยาหลายคนเชื่อว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมจะเป็นเครื่องมือของการต่อสู้เพื่อนสันติภาพและความยุติธรรม การเคลื่อนไหวทางสังคมชี้ให้เห็นว่าประชาชนมิใช่คนที่อยู่หนึ่งหรือเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว ในทางตรงกันข้ามการต่อสู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหากตกอยู่ในอำนาจทางเศรษฐกิจ การเคลื่อนไหวทางสังคมอาจมีความหมายที่เปลี่ยนไป

กนกรัตน์ เลิศชูสกุล (2560) ระบุว่า Social Movement ในไทยมีทั้งกลุ่มที่สำเร็จและไม่สำเร็จ และกลุ่มที่กำลังถกเถียงกัน กลุ่มแรกคือกลุ่มสำเร็จ ได้แก่ ขบวนการ 2475, เสรีไทย, 14 ตุลา,

พฤษภามิพ ที่เรียกว่าสำเร็จเพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างจริง แต่ถึงสำเร็จก็ไม่ได้ถูกบันทึกในประวัติศาสตร์ ขณะที่ฝั่งขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ไม่สำเร็จ ก็ไม่ได้ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ เช่น กบฏผีบุญ ขบวนการคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ขบวนการ 6 ตุลา รวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนาไทยหลังยุค 16 ตุลา ที่มีสมาชิกกว่า 1.5 ล้านคน ที่เรียกร้องสิทธิในการกำหนดค่าเช่านาแต่ถูกปราบปรามจากรัฐ เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์แม้แต่เพียงจากสถิติช่วงปี 2517-2522 มีผู้ถูกสังหาร 33 คน บาดเจ็บสาหัส 8 คน และหายสาบสูญ 5 คน โดยไม่เคยมีการจับกุมลงโทษผู้กระทำผิดแม้แต่รายเดียว โดยนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2560) ระบุว่าขบวนการชาวนาที่เคลื่อนไหวผลักดัน พ.ร.บ.การควบคุมการเช่านาในตอนนั้น นับได้ว่าเป็นการปฏิวัติของคนเล็กคนน้อย หลุดไปจากกรอบเดิมๆ ที่ว่าปฏิวัติต้องเป็นการยึดและเปลี่ยน โครงสร้างอำนาจรัฐ

การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement)

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ไม่ใช่ขบวนการเคลื่อนไหวบนฐานของชนชั้นใดเพียงชนชั้นเดียวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีตที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์พยายามจะอธิบาย และก็มีใช้เรื่องแคบๆ เกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะของกลุ่มอย่างที่ทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ในวิชารัฐศาสตร์ว่าไว้ ไม่ได้เรียกร้องผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ อย่างเช่นพรรคการเมืองหรือนักการเมือง และก็มีได้หวังพึ่งกลไกของรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องในอดีต แต่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตัวเอง เนื่องจากไม่เชื่อในความเป็นตัวแทนของระบบพรรคการเมือง และไม่เชื่อมั่นศรัทธาในความสามารถและความจริงของรัฐ เป้าหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้องจึงมีใช้เพื่อต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีต แต่ต้องการสร้าง “กติกากฎหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร, 2542)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543) ระบุตัวอย่างการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ ได้แก่

เครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์ เป็นตัวอย่างการรวมเงินในปริมาณน้อยๆ ของคนยากจนที่กลายมาเป็นพลังขนาดใหญ่ เป็นแหล่งทุนที่สำคัญของคนจน ดอกเบี้ยที่เกิดขึ้นจากกระบวนการนี้จะถูกแบ่งปันจัดสรรเป็นกองทุนสำหรับคนด้อยโอกาส และการสาธารณูปโภคในชุมชน เป็นกระบวนการออมเงินที่ต่างไปจากการออมเงินของธนาคารพาณิชย์ทั่วไป เพราะที่นี้มีกลไกทางศีลธรรมและการควบคุมทางสังคมที่ผูกปัจเจกบุคคลไว้ด้วยกัน กลุ่มเครือข่ายสัจจะสะสมทรัพย์กำลังสร้างความหมายใหม่ของสถาบันการเงิน ที่ผนวกคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมเข้าไปใน

กระบวนการทางธุรกิจ ที่เดิมมีความหมายเพียงทุนทางเศรษฐกิจ โดยนำเอาผลประโยชน์ในรูปแบบเงินตรามาเพิ่มทุนทางสังคมที่เป็นรากฐานทางสังคมไทยแต่เดิมให้ฟื้นกลับมา

เครือข่ายภูมิปัญญาการเกษตร ซึ่งเป็นตัวอย่างของชาวนาชาวไร่ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นกระดูกสันหลังของประเทศแต่ตนเองกลับลำบาก เพราะมีชีวิตอยู่กับความยากจนและอาชีพที่ต้องพึ่งพิงกับปัจจัยที่ตัวเองกำหนดไม่ได้ ในวันนี้องค์ความรู้ทางการเกษตรจึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการสานต่อเพื่อให้อาชีพเกษตรเป็นอาชีพที่นอกจากจะเลี้ยงคนทั่วโลกแล้วจะต้องเลี้ยงตัวเองได้ด้วย ดังนั้น 3 ปราชญ์แห่งอีสานจึงได้ร่วมกันตั้งโรงเรียนชุมชนอีสานขึ้น เพื่อสร้างต้นแบบของการเกษตรแบบพอเพียงและยั่งยืน

เครือข่ายชุมชนเมือง เป็นตัวอย่างของเครือข่ายคนจนที่ปลัดบ้านปลัดถิ่นมาหางานทำที่เมืองใหญ่ แต่ปัญหาที่ส่งสมมาจากการพัฒนาประเทศที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจโดยละเลยฐานล่างของสังคมได้ส่งผลกระทบต่อคนเหล่านี้ในทุกๆ ด้าน ทำให้คนจนเหล่านี้เริ่มตระหนักแล้วว่าเสียงเดียวของพวกเขาจึงไม่มีค่า หากแต่จะมีพลังเมื่อรวมกันเป็นกลุ่มก้อน จึงเป็นที่มาของเครือข่ายคนจนหรือเครือข่ายชุมชนเมืองทั่วประเทศ ตัวอย่างของเครือข่ายเหล่านี้คือพลังที่เป็นจริง เป็นการเมืองในระดับรากหญ้า ดังที่สุรินทร์ กิจนิตย์ชีว์กล่าวว่า “การเมืองในระดับรากหญ้ามิใช่หมายถึงคนไม่มีปาก ไม่มีเสียง ไปรวมตัวกันเรียกร้องต่อรัฐในเรื่องต่างๆ เช่น ราคาดัน ราคาอ้อย ฯลฯ แต่หมายถึงการพึ่งตนเองให้ได้แล้วพัฒนาศักดิ์ศรีของสามัญชนขึ้นมาด้วยตนเอง และหากเข้มแข็งในระดับหนึ่งจะสามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระดับบนได้”

ประจวบ จันทรมั่น และสมชัย ภัทรชนานันท์ (2560) ศึกษาหมู่บ้านชาวนาอีสาน 3 แห่ง ในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ในชนบทมีลักษณะสังคมการเมืองแตกต่างออกไปจากอดีต แต่ก็ไม่ได้ละทิ้งพฤติกรรมที่เคยถูกวิพากษ์วิจารณ์ในอดีตไปเสียทั้งหมด เช่น คนชนบทก็ยังคงรับเงินที่ผู้ลงสมัครแจกให้ คนชนบทบางกลุ่มเข้าร่วมขบวนการทางการเมืองเพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ให้กับกลุ่มร่วมเคลื่อนไหว ร่วมประท้วงในท้องถิ่นเมื่อเห็นว่ามีความไม่ชอบธรรมเกิดขึ้น แต่คนชนบทบางกลุ่มก็ไม่ได้มีพฤติกรรมการเมืองดังกล่าว พวกเขาไม่เข้าร่วมขบวนการทางการเมืองลักษณะดังกล่าวและก็ใช้ชีวิตอยู่แบบปกติธรรมดา แต่เมื่อมีการเลือกตั้งพวกเขาก็ไปใช้สิทธิ์ซึ่งเพิ่มมากขึ้นกว่าอดีต ขณะเดียวกันเมื่อมีเหตุการณ์ที่ขัดผลประโยชน์กับคนส่วนใหญ่ในหมู่บ้าน เช่น มีการคดโกงโดยนักการเมืองหรือข้าราชการจนชาวบ้านรู้สึกว่าการกระทำส่งผลกระทบต่อเขาและครอบครัว พวกเขาก็สามารถรวมกลุ่มกันในหมู่บ้านและเดินขบวนกดดันขับไล่คนโกงนั้นออกจากหมู่บ้านไปได้ด้วย

เช่นกัน ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการเมืองในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้นอยู่ทั่วไปในชนบทไทยทั่วทุกภูมิภาค ซึ่งงานศึกษาการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านอีสานในปัจจุบันต่างชี้ให้เห็นลักษณะสำคัญดังกล่าวที่เกิดขึ้น สอดคล้องกับงานศึกษาสังคมชาวนาอีสานของยุติ มุกดาวิจิตร (2556) จักรกริช สังขมณี (2555) สมชัย ภัทรชนานันท์ (2555) และพัฒนา กิติอาษา (2557) งานศึกษาของนักวิชาการกลุ่มดังกล่าวทำให้เกิดความเข้าใจลักษณะการเปลี่ยนแปลงหมู่บ้านอีสานยุคปัจจุบันว่ามีการเปลี่ยนแปลง แต่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปเสียทั้งหมด และต่างเสนอว่าสังคมชาวนาอีสานได้ก้าวข้ามการเมืองเรื่องการเลือกตั้งไปสู่การเมืองเรื่องอุดมการณ์ ความเท่าเทียมและความยุติธรรมแล้ว โดยสามารถมองผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเองทั้งจากการทำ การผลิต จากการทำบุญ ประเพณี จากการเข้าไปมีส่วนร่วม ทางการเมืองในโอกาสต่างๆ ในด้านหนึ่งทำให้เห็นอัตลักษณ์ทางการเมืองของชาวนาในชนบทอีสานที่มีความหลากหลายขึ้น

2.4 แนวคิดอำนาจเชิงสัญลักษณ์

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสได้นำเสนอมนทัศน์ชนชั้นและทุนเพื่อทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงของสังคม โดยพยายามแสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของชนชั้น โดยเงื่อนไขของความเป็นชนชั้นและความแตกต่างของปัจเจกบุคคล คือ ทุน ซึ่งเป็นปัจจัยในการกำหนดกระบวนการสืบทอดและตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (Positions) และความเป็นไปได้ของตัวแสดงหรือปัจเจกบุคคลในการเข้าไปอยู่สนาม (Field) ต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในพื้นที่ทางสังคม ทุนที่ปัจเจกบุคคลและชนชั้นครอบครองมิได้มีเพียงทุนเศรษฐกิจ แต่มีทุนรูปแบบอื่น ๆ ได้แก่ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ ซึ่งทุนแต่ละแบบจะมีเงื่อนไขในการได้มา รักษา และสืบทอดแตกต่างกัน การได้มาซึ่งทุนโดยส่วนใหญ่ล้วนแต่ต้องใช้เวลา ทั้งนี้ ทุนสามารถเปลี่ยนรูปได้ผ่านการตกลงและยอมรับร่วมกันของผู้คนในสังคม บูร์ดิเยอแบ่งทุนออกเป็น 4 แบบ คือ (Bourdieu, 1997)

1) ทุนเศรษฐกิจ (Economic Capital) ประกอบด้วย ทุนตามความหมายของมาร์กซ์ ที่รวมถึงการครอบครองในทางเศรษฐกิจที่ช่วยเพิ่มความสามารถของตัวแสดงในสังคม ขณะเดียวกันก็สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็น “เงิน” ได้อย่างตรงไปตรงมาและทันทีทันใด ทุนเศรษฐกิจอาจถูกทำให้เป็นสถาบันได้ในรูปของสิทธิในทรัพย์สิน

2) ทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) มี 3 รูปแบบ คือ

2.1) ทุนที่รวมอยู่ในฮาบิตัส (Embodied State) ฮาบิตัส (habitus) เป็นคำที่มาจากภาษาละติน หมายถึง นิสัย ความเคยชิน หรือเงื่อนไข สภาพ หรือลักษณะที่ปรากฏภายนอกที่เป็นตัวแทนหรือเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะของร่างกาย ทุนที่รวมอยู่ในฮาบิตัสอยู่ในรูปของแนวกริยาของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรม ต้องใช้ระยะเวลาในการสะสมและรวมกันเป็นรูปเป็นร่าง ทุนรูปแบบนี้สามารถเปลี่ยนความมั่งคั่งภายนอกหรือที่อยู่ในรูปวัตถุให้กลายเป็นทุนที่อยู่ในตัวคนได้ คือ เข้าไปอยู่ในฮาบิตัส การเปลี่ยนจากทุนชนิดหนึ่งเป็นอีกชนิดหนึ่งไม่สามารถเปลี่ยนได้อย่างทันทีทันใดด้วยการร้องขอ การให้ของขวัญ การใช้จ่าย หรือการแลกเปลี่ยน แต่กระบวนการในการแปลงทุนจำเป็นต้องมีเงื่อนไขอื่นประกอบ นั่นคือ เวลา สังคม และชนชั้นทางสังคม

ทุนชนิดนี้สามารถลดลงและหายไปได้โดยคนที่มีและใช้ทุนรูปแบบนี้ กล่าวคือ ด้วยความสามารถทางกายภาพและความทรงจำของตนเอง ขณะเดียวกันทุนชนิดนี้ก็เชื่อมโยงกับบุคคลในทางกายภาพ และนำไปสู่การส่งผ่านทางกรรมพันธุ์ ซึ่งมักจะถูกเปลี่ยนรูปหรือมักจะมองไม่เห็น เพราะเป็นสิ่งที่ยังเจกชนเพิ่มเข้าไปในมรดก โดยทำให้เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นเพื่อจะทำหน้าที่เป็นทุนวัฒนธรรมของตระกูลหรือของชนชั้นตนเอง โดยคนที่รับไม่ได้รู้สึกหรือตระหนักกว่าคือ 'ทุน' หากแต่เป็นความสามารถที่ได้มาโดยชอบธรรม ทุนวัฒนธรรมรูปแบบนี้จะถูกสืบทอดด้วยการส่งผ่านกรรมพันธุ์ ซึ่งเป็นการสืบทอดทุนในแบบที่ถูกซ่อนไว้ในปัจเจกชนและในชนชั้นได้ดีที่สุด โดยเวลาจะเป็นตัวกลางที่ทำหน้าที่ในการเชื่อมโยงทุนวัฒนธรรมและทุนเศรษฐกิจ ความแตกต่างในการเป็นเจ้าของทุนวัฒนธรรมของแต่ละครอบครัวสามารถเห็นได้ในช่วงอายุแรก ๆ ที่เริ่มทำการสะสมและส่งผ่านทุน และเมื่ออายุยิ่งมากขึ้น ทุนวัฒนธรรมที่ถูกสร้างและสั่งสมอยู่ในตัวก็จะเพิ่มพูนมากขึ้น

2.2) ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปของวัตถุหรือที่เป็นรูปธรรม (Objectified State) ทุนวัฒนธรรมชนิดนี้มีคุณสมบัติมากมาย แต่นิยามได้เพียงแค่ว่าเป็นคุณสมบัติที่มีความสัมพันธ์กับทุนวัฒนธรรมในแบบที่ประกอบกัน ทุนชนิดนี้ถูกทำให้เป็นวัตถุในรูปของสื่อหรือสิ่งของ เช่น รูปภาพ งานเขียน หนังสือ พจนานุกรม อนุสาวรีย์ เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ การแสดงออกและสืบทอดได้ผ่านวัตถุ เช่น การสะสมภาพวาด การสะสมทุนวัฒนธรรมชนิดนี้สามารถถูกส่งผ่านได้เหมือนกับทุนเศรษฐกิจ แต่สิ่งที่จะสามารถส่งผ่านและมองเห็นได้ คือ ความเป็นเจ้าของในตัวของภาพนั้น ซึ่งคือ ความเป็นเจ้าของในวิถีการบริโภคภาพเขียน ฉะนั้นสินค้าในเชิงวัฒนธรรมจึงเป็นได้ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุ

และสัญลักษณ์ คนที่เป็นเจ้าของเครื่องมือการผลิตหรือเป็นเจ้าของทุนจึงต้องหาวิธีการที่เหมาะสมในการสะสมรวบรวมทุน สำหรับการเป็นเจ้าของทุนไม่ได้หมายความว่า การครอบครองหรือมีทุนวัฒนธรรมชนิดนี้อยู่สูงจะมีทุนวัฒนธรรมในระดับสูง เพราะในความเป็นจริงการครอบครองบ่งบอกถึงสถานภาพที่คลุมเครืออย่างมาก คือ หากเป็นผู้ขายผลผลิตหรือบริการ พวกเขาก็จะถูกจัดแยกประเภทเป็นกลุ่มที่ถูกครอบงำ (dominated) แต่ถ้าหากเขาเป็นเจ้าของเครื่องมือการผลิตและผลกำไรที่เขาได้มาจากทุนวัฒนธรรมแบบนี้ พวกเขาก็จะถูกจัดแยกประเภทไปเป็นกลุ่มที่ครอบงำ เพราะถือว่าพวกเขาคือกลุ่มที่มีทุนวัฒนธรรมของชนชั้นครอบงำอยู่ในตัวที่สามารถสร้างสรรค์ผลงานได้ ฉะนั้น เมื่อทุนวัฒนธรรมรวมเข้าไปอยู่ในเครื่องมือการผลิตเพิ่มมากขึ้น พลังและความเข้มแข็งในการสะสมของผู้ที่เป็นเจ้าของทุนวัฒนธรรมนี้ก็จะเพิ่มขึ้นด้วย ทุนวัฒนธรรมชนิดนี้ดำรงอยู่ทั้งในแบบวัตถุและสัญลักษณ์ ประสิทธิภาพของทุนจะถูกทำให้เกิดความเหมาะสมโดยตัวแสดงการนำไปใช้และการนำไปปฏิบัติ

2.3) ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปสถาบัน (Institutionalization State) คือ ทุนที่อยู่ในรูปของการทำให้เป็นวัตถุหรือรูปธรรมที่ถูกจัดแยกออกมาจากปัจเจกบุคคล ทุนชนิดนี้อ้างอิงถึงคุณสมบัติเริ่มต้นของทุนวัฒนธรรมและจะถูกเข้าใจว่าเป็นการรับประกัน โดยแสดงออกในรูปของประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง และการสอบ ทุนวัฒนธรรมชนิดนี้สามารถเปลี่ยนรูปภายใต้เงื่อนไขเฉพาะได้ คือ อาจเปลี่ยนรูปเป็นทุนเศรษฐกิจ หรืออาจถูกเปลี่ยนรูปให้กลายเป็นสถาบันในรูปของคุณสมบัติทางการศึกษา ขณะเดียวกันก็สร้างความแตกต่างระหว่างความรู้ที่เป็นทางการที่ได้รับการรับรองความสามารถกับทุนวัฒนธรรมแบบธรรมดา เพราะทุนวัฒนธรรมที่ถูกทำให้กลายเป็นสถาบันได้ทำให้เกิดการเปรียบเทียบระหว่างผู้ได้รับการรับรองกับผู้ที่ไม่ได้รับการรับรอง หรือแม้แต่เกิดการแปลงทุนวัฒนธรรมด้วยการทดแทนสิ่งหนึ่งโดยอีกสิ่งหนึ่งเพื่อความสำเร็จ ยิ่งกว่านั้นยังทำให้เกิดการสร้างอัตรการแลกเปลี่ยนระหว่างทุนวัฒนธรรมกับทุนเศรษฐกิจด้วย คือ เกิดการแปลงทุนเป็น “การรับประกันทุนทางการศึกษา” ด้วย “มูลค่าของเงิน” นั่นเพราะกว่าจะได้มาซึ่งทุนวัฒนธรรมชนิดนี้ ต้องอาศัยความพยายาม เวลา และความยากลำบากในการแสวงหา มูลค่าของทุนเศรษฐกิจที่จะใช้ในการแลกเปลี่ยนไปเป็นทุนวัฒนธรรมจึงมีมูลค่าสูงตามไปด้วย นั่นเพราะได้เกิดการสร้างมูลค่าในรูปของทุนวัฒนธรรมให้กับผู้ที่มีคุณสมบัติที่คู่ควรและมีคุณสมบัติพร้อมที่จะครอบครอง ทุนวัฒนธรรมชนิดนี้สามารถอธิบายถึงความไม่เท่าเทียมกันในการประสบความสำเร็จทางการศึกษาของเด็กที่มีพื้นฐานจากชนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกันได้ โดยพิจารณาจากรูปแบบของผลประโยชน์ที่เด็กที่มาจากกลุ่มและชนชั้นที่แตกต่างกันจะได้รับจากตลาดการศึกษาแตกต่างกัน และเมื่อพิจารณาในภาพของสังคม สิ่งนี้เองที่ได้สะท้อนภาพของการกระจายตัวของทุนวัฒนธรรม

ระหว่างชนชั้นและกลุ่มชนชั้น อันเป็นเงื่อนไขของการสร้างความแตกต่างของปัจเจกบุคคลและของชนชั้นจากมรดกที่เป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่เด็กแต่ละคนได้รับมาไม่เท่าเทียมกัน

3) ทูทางสังคม (Social Capital) เป็นผลรวมของทรัพยากร การกระทำหรือคุณงามความดี โดยปริมาณ ‘ทูทางสังคม’ ของปัจเจกบุคคลจะมากน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่สามารถระดมมาได้อย่างมีประสิทธิภาพ และปริมาณของ ‘ทุน’ ที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของและแสดงความเป็นเจ้าของอย่างถูกต้อง ทูทางสังคมจึงประกอบด้วย

3.1) ทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกของกลุ่มและเครือข่ายของสังคม จำนวนของทูทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของ ขึ้นอยู่กับขนาดของเครือข่ายการติดต่อสัมพันธ์ที่ตัวแสดงจะสามารถระดมมาได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น คุณภาพของทูทางสังคมจึงถูกสร้างขึ้นจากผลรวมของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างตัวแสดงมากกว่าจะเป็นเพียงแค่คุณภาพของกลุ่มเท่านั้น

3.2) การรวมตัวกันของความรู้ความเข้าใจและการยอมรับ (Cognition and Recognition) ซึ่งเป็นคุณลักษณะเชิงสัญลักษณ์ และสามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนสัญลักษณ์ได้ (Symbolic Capital) สำหรับบูร์ดิเยอ ทูทางสังคมถูกสร้างโดยอำนาจทางสังคมและต้องมีการปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ โดยรวมถึงความใกล้ชิดในสังคมด้วย การคงอยู่ของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นหรือที่เห็นกันอยู่นั้น มิใช่การดำรงอยู่อย่างนั้นอย่างป็นธรรมชาติ หากแต่เป็นผลของความพยายามที่ไม่สิ้นสุดของสถาบันที่ต้องการคงและรักษาทุนทางสังคมนั้นไว้ การเพิ่มขึ้นของทูทางสังคมจากความสัมพันธ์ที่มีอยู่คือรายละเอียดจำนวนมาก ประกอบกันที่ปัจเจกบุคคลในฐานะวัตถุของความสัมพันธ์นี้ได้ลงทุนไปด้วย ‘ทุน’ ซึ่งเป็นการลงทุนไปในวงสังคม (Sociability) ระยะยาว ฉะนั้น คุณค่าของทูทางสังคมจึงมาจากความไม่เท่าเทียมกันหรือการถูกกีดกันก่อนหน้า เพราะถูกสร้างขึ้นมาจากพันธะ หน้าที่ หรือความผูกพันทางสังคมที่สามารถเปลี่ยนรูปไปภายใต้เงื่อนไขเฉพาะ คือ อาจเปลี่ยนรูปไปเป็นทุนเศรษฐกิจหรืออาจถูกเปลี่ยนรูปให้กลายเป็นสถาบัน ในรูปของตำแหน่งทางสังคม (Title of Nobility) เช่น เด็กคนหนึ่งเกิดมาในครอบครัวที่ฐานะดี พ่อแม่เป็นข้าราชการระดับสูง ได้รับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่ดี เนื่องจากครอบครัวมีฐานะทางการเงินที่ดีพอที่สามารถรับภาระค่าใช้จ่ายได้ และเมื่อเด็กคนนั้นจบการศึกษาก็จะเข้ารับราชการและสามารถไต่เต้าขึ้นไปจนได้รับตำแหน่งระดับสูงและได้รับรับเงินเดือนสูง ฉะนั้น ทูทางสังคมที่เด็กคนนี้ได้มีส่วนหนึ่งได้มาจากครอบครัวที่พ่อแม่ส่งผ่านมาให้ อีกส่วนหนึ่งได้มาจากสถาบันการศึกษาที่

พ่อแม่ได้คัดสรรแล้ว และอีกส่วนหนึ่งได้มาจากสถานะของการเป็นข้าราชการ ทูทางสังคมของเด็กคนนี้จะแตกต่างจากเด็กคนอื่น ๆ เนื่องจากเกิดมาในครอบครัวที่มีทุนแตกต่างกัน ทำให้การสร้างและการสั่งสมทุนในช่วงต่อไปของชีวิตแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม การสร้าง สั่งสม และแปลงทุนของเด็กคนนี้ก็จะต้องเกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติผ่านยุทธศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อรักษาและเพิ่มพูน เพราะมิใช่สิ่งที่จะได้มาอย่างง่าย ๆ และไม่มีวันหมดไป

4) ทุนสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ปัจเจกบุคคลอาจรับรู้ถึงทุนสัญลักษณ์ได้จากการสัมผัสรับรู้และยอมรับว่ามีอยู่ เช่น สักดิ์ศรี สถานภาพ อำนาจ ซึ่งสามารถได้มาจากเกือบทุกที่ ทุนสัญลักษณ์สามารถได้มาจากการที่ปัจเจกบุคคลมีทุนเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน และหากมีทุนเศรษฐกิจมากพอ บุคคลในสังคมก็จะรับรู้และยอมรับสถานะที่มั่งคั่ง เช่น การเป็นเจ้าของ หรือในอีกทางหนึ่ง ปัจเจกบุคคลที่เป็นตัวแสดงในสังคมอาจใช้ทุนทางเศรษฐกิจที่ตัวเองครอบครองนำไปสร้างประโยชน์กับคนอื่น ๆ ด้วยการบริจาค การตั้งมูลนิธิ หรือสมาคม ซึ่งจะทำให้สังคมรับรู้ในตัวบุคคลนั้นด้วยคำว่าคนดีของสังคมหรือผู้ใจบุญ เมื่อปัจเจกบุคคลมีทุนสัญลักษณ์จากทุนเศรษฐกิจดังเช่นตัวอย่างที่กล่าวข้างต้นแล้ว ทุนสัญลักษณ์ก็สามารถเปลี่ยนรูปเพื่อให้กลายเป็นทุนเศรษฐกิจได้เช่นกัน แต่การเปลี่ยนรูปอีกครั้งหนึ่งจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือกันจากทุกกลุ่มในสังคม เพื่อให้ทุนสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมานั้นยังคงอยู่และได้รับการยอมรับเช่นเดิม เพราะสิ่งที่สำคัญสำหรับทุนสัญลักษณ์ คือ แรงจูงใจในการให้ได้มาและการต่อสู้เพื่อรักษาทุนสัญลักษณ์นั้น ซึ่งกระบวนการในการให้ได้มาและการรักษาไว้ให้ได้นั้นมาจากแนวปฏิบัติ (Disposition) ที่แสดงออกมาจากฮาบิตุสที่สืบทอดมาตั้งแต่เกิดและค่อย ๆ ถูกทำให้เพิ่มขึ้นโดยครอบครัวและโรงเรียน

จากการนิยามและจัดแยกประเภททุนของบูร์ดิเยอ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และ ทุนสัญลักษณ์ จัดเป็นทุนที่อยู่ในตัวบุคคลและไม่สามารถลดทอนลงให้เท่ากับทุนเศรษฐกิจ แต่ทุนทุกชนิดสามารถมาได้จาก “ทุนเศรษฐกิจ” ทั้งนี้ การเปลี่ยนรูปของทุนไม่ได้เป็นไปอย่างอัตโนมัติ แต่จะต้องใช้ความพยายามและจะแสดงให้เห็นผลในระยะยาว (รัฐนภา ยรรยงเกษมสุข, 2556)

ทุนทางการเมือง เป็นรูปแบบหนึ่งของทุนสัญลักษณ์ และสัญลักษณ์หนึ่งของการเมืองคือ ชื่อเสียง ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานความน่าเชื่อถือ การรับรู้และเห็นในคุณค่า หรือการแสดงออกซึ่งการมีชื่อเสียงอย่างมากมา โดยผู้คนให้การยอมรับเคารพในตัวบุคคลหรือวัตถุที่แสดงออกถึงการมี การถือครองอำนาจที่ผู้คนในสังคมรับรู้ว่ามีหรือถือครองอำนาจหรือวัตถุแห่งอำนาจนั้นอยู่ การมีทุนทางการเมืองทำให้มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นอำนาจที่ผู้คนยินยอมที่จะ

ยอมรับผู้ใช้อำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้น คนที่มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์จึงสร้างความไว้วางใจ (Entrust) ให้กับตนเองด้วยการสร้างความไว้นใจเชื่อใจ (Entrust) อำนาจเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นอำนาจที่ดำรงอยู่ เนื่องจากผู้คนที่ยอมรับในอำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้นเชื่อว่ามิได้อยู่จริง นักการเมืองจึงได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองจากความไว้นใจเชื่อใจที่ผู้คนที่มอบให้กับเขา ได้มาซึ่งอำนาจพิเศษที่แท้จริงที่เหนือกลุ่มอื่น จากความเลื่อมใสศรัทธาในการเป็นตัวแทนที่เขาทำให้กับกลุ่ม และในการเป็นตัวแทนของกลุ่ม สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น เมื่อการเป็นตัวแทนเชื่อมโยงกับบรรดาสิ่งที่น่าสนใจด้วยการจัดประเภทข้อตกลงเชิงเหตุผลที่ถูกรวมเข้าด้วยกันโดยความสัมพันธ์ที่พิเศษของการแสดงตัวด้วยผู้คนที่ซึ่งวางความหวังไว้ที่ตัวเขา บุคคลนั้นจึงเป็นผู้ที่เป็นหนึ่งจากการมีทุนที่มีลักษณะเฉพาะ

ทุนทางการเมืองสามารถได้มาจากสองทาง ทางแรก เป็นทุนส่วนบุคคล (Personal Capital) การมีชื่อเสียง (Fame) การเป็นที่นิยม การมีบารมี คือการที่บุคคลนั้นเป็นที่รู้จักและถูกรับรู้ว่ามีชื่อเสียง ขณะเดียวกันก็ต้องเป็นเจ้าของคุณสมบัติเฉพาะบางอย่างที่เป็นเงื่อนไขของการได้มา และการรักษาซึ่งชื่อเสียงที่ดี โดยบ่อยครั้งคุณสมบัติของผู้มีทุนทางการเมืองเป็นผลผลิตของการแปลงทุนที่ถูกส่งสมมาจากพื้นที่อื่นๆ ทางที่สอง เป็นทุนทางอาชีพ (Professional Capital) เป็นทุนจากการมีชื่อเสียงโดดเด่นจากสาขาอาชีพ เป็นผลผลิตที่ถูกส่งสมอย่างช้าๆ ต่อเนื่องยาวนาน และโดยทั่วไปจะใช้เวลาทั้งชีวิต

บูร์ดิเยอกล่าวว่า “ทุน” ได้สร้างสิ่งที่เรียกว่าเกมของสังคม (Game of Society) ที่ไม่ใช่แค่เกมทางเศรษฐกิจ หรือแค่เกมง่ายๆ ของโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้ในทุกช่วงเวลา ดังเช่นการที่ใครสักคนจะมีโอกาสชนะเกม และได้เงินจำนวนมากก่อนหนึ่งและกลายเป็นเศรษฐีในช่วงเวลาสั้น การจะมีโอกาสเช่นนี้ได้เป็นเพียงจุดหนึ่งในวงล้อที่ไม่มีใครรับรองได้ว่าจะเป็นเช่นนี้ตลอดวงล้อ เพราะทุกๆ ช่วงขณะเวลาเป็นอิสระจากสิ่งที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ แต่ “ทุน” ถูกทำให้อยู่ในรูปของสิ่งที่ป็นรูปธรรมหรืออาจอยู่ในรูปของสิ่งที่ประกอบกันอยู่ที่ต้องใช้เวลาในการสะสม คือ ต้องใช้ความสามารถที่เป็นศักยภาพในการสร้างผลกำไรหรือส่วนเกิน และทำการผลิตซ้ำตัวเองในแบบเฉพาะที่จะเป็นการขยายขอบเขตของตัวเองออกไป จากนั้น “ทุน” ก็จะถูกจารึกในรูปของวัตถุหรือรูปที่ถูกประกอบกันขึ้นมา การจารึกในรูปแบบใดๆ ก็ตามจะมีโครงสร้างของการจัดสรรตามแต่ชนิดของทุนที่แตกต่างกันตามแต่ช่วงจังหวะเวลา เช่น การถูกจัดสรรลงในทุนทางวัฒนธรรม ในรูปแบบที่จารึกอยู่ในตัวบุคคล คือในฐานะชนิดของทุนวัฒนธรรม และชนิดย่อยของทุนทางวัฒนธรรมตามลำดับ อันแสดงให้เห็นถึงโครงสร้างภายในของสังคมโลกที่ดูแลการทำหน้าที่ของทุนของกลุ่ม

เพื่อรักษาไว้ซึ่งความคงทนของทุน พร้อมทั้งกำหนดโอกาสของความสำเร็จในการปฏิบัติ (รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2556)

นอกจากการปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่บูร์ดิเยอกล่าวถึงนอกจากพิธีกรรมต่างๆ แล้ว บูร์ดิเยอให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์ (Strategies) และกลยุทธ์ (Tactics) (Bourdieu, 1990) ซึ่งมีที่มาจากความคิดที่โต้แย้งกันระหว่างประสบการณ์นิยม โดยมาเซล มอส (Marcel Mauss) โครงสร้างนิยมโดยเลวี-สเตราท และทฤษฎีปฏิบัติการของบูร์ดิเยอ โดยเลวี-สเตราทวิจารณ์งานเรื่อง “ของขวัญ” (The Gift) ของมาเซล มอส ว่าเป็นงานที่แสดงถึงแนวคิดประสบการณ์นิยมเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนของขวัญเท่านั้น ซึ่งอธิบายเพียงประสบการณ์พื้นเมืองและทฤษฎีพื้นเมืองของประสบการณ์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม บูร์ดิเยอได้แสดงมุมคิดของทฤษฎีปฏิบัติการซึ่งเป็นวิธีการปฏิบัติของความรู้ที่ฝังแน่นในการปฏิบัติทั้งหมด โดยบูร์ดิเยอค้านว่าของขวัญเป็นประสบการณ์หรือถูกทำให้เป็นประสบการณ์นั้น แสดงออกถึงการมองจากด้านนอกเพื่อจะหยุดยั้งเพียงความจริงเชิงวัตถุของของขวัญเท่านั้น แต่ที่จริงแล้วมีการปฏิบัติของเอเจ็นท์ (บุคคล) เกี่ยวกับยุทธศาสตร์ (Strategies) ที่มีพลวัต ซึ่งต่างจากกฎ (Rule) ที่มีความหยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง โดยใช้ยุทธศาสตร์เป็นเรื่องของการคืนของขวัญกลับและการจัดการกับเวลาของการคืนของขวัญ ซึ่งเอเจ็นท์เป็นผู้กำหนดเวลาใหม่ด้วยจังหวะของตนเอง และกำหนดทิศทางของตัวเองด้วยความไม่สามารถย้อนกลับของตัวเอง

ผู้วิจัยเห็นว่าสังคมชวานาคั้งเดิมเป็นสังคมที่ผูกพันเชื่อมร้อยกันเป็นเครือญาตินับตั้งแต่การตั้งบ้านเรือน การสร้างที่อยู่ถาวร การผูกสัมพันธ์กันในการลงแขก รวมถึงการรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นซึ่งส่งผลต่อการเมืองการปกครอง ลักษณะของสังคมเครือญาติเช่นนี้ได้ทำให้สังคมชวานามีความสงบสุข แนวคิดของบูร์ดิเยอเป็นแนวคิดที่เห็นความสำคัญของการเป็นเครือญาติรวมถึงกิจกรรมต่างๆ ที่ตามมาจากการผูกสัมพันธ์เชิงเครือญาติเช่นนี้

ในขณะที่แนวคิดโครงสร้างนิยมที่มีลักษณะวัตถุนิยม ไม่ให้ความสำคัญกับบุคคลหรือเอเจ็นท์ ไม่ยอมรับผลผลิตของทั้งการรู้สติและไม่รู้สติ เป็นการกระทำที่มีสมมุติฐานไว้ล่วงหน้าร่วมกับมีการคำนวณอย่างมีเหตุผล แนวคิดทฤษฎีปฏิบัติการที่มีลักษณะเป็นอัตนิยมที่แสดงออกมาในลักษณะของ “ยุทธศาสตร์” ซึ่งเป็นผลผลิตของความรู้สึกที่ปฏิบัติได้เหมือนกับความรู้สึกต่อเกม โดยเฉพาะเกมที่ถูกกำหนดจากประวัติศาสตร์ โดยบูร์ดิเยอได้นำความรู้สึกเพื่อเกม (ไม่ใช่กฎของเกม) มาเชื่อมกับความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงจากวัตถุวิสัยเชิงโครงสร้าง และปราศจากการกลับ

ไปสู่อรรถวิสัย ซึ่งความรู้สึกเพื่อเกมเป็นตรรกะหรือความจำเป็นของเกมที่อยู่ภายในความเชื่อชาญ
 ได้รับจากประสบการณ์ของเกม รวมทั้งคนที่ทำงานนอกการควบคุมของสติและวาทกรรม ตั้ง
 ข้อสังเกตเหมือนโครงสร้างของแบบแผนพฤติกรรม (ฮาบิตุส) อารมณ์ ความรู้สึกที่ปฏิบัติได้ และ
 ยุทธศาสตร์บูร์ดิเยอ ได้รับการแนะนำจากทฤษฎีในชาติพันธุ์วิทยาที่หนึ่งในสังคมเหล่านั้นมีการ
 แลกเปลี่ยน ทั้งเกี่ยวกับการแต่งงานและอื่นๆ เช่น ประชาน บ้าน ในที่สุดบูร์ดิเยอจึงได้คิดทฤษฎีการ
 แต่งงานว่าเป็นยุทธศาสตร์ขึ้นมา ท่ามกลางข้อบังคับซึ่งนิยามเกมทางสังคม มีกฎที่ควบคุมเรื่องการ
 แต่งงานและสายใยของเครือญาติ กฎดังกล่าวคือประเพณี ผ่านการกำหนดทางเศรษฐกิจและ
 ยุทธศาสตร์การผลิตซ้ำ อย่างไรก็ตาม ยุทธศาสตร์การแต่งงานแม้ว่าจะเป็นประเพณีที่มีการจัดระบบ
 อย่างมาก แต่เป็นสิ่งของของตัวเองที่แหล่งทั้งหมดของยุทธศาสตร์ ดังนั้นเราควรจะต้องกลับไปสู่
 ความจริงของปฏิบัติการแทนความเชื่อถือการจักระบบของประเพณี เพราะเป็นพื้นฐานที่สำคัญใน
 การบันทึกความเคลื่อนไหวหรือการเบี่ยงเบนจากมาตรฐานที่ถูกเปลี่ยนไปสู่บรรทัดฐาน เพราะ
 ประเพณีให้แนวคิดที่ไม่แน่นอนอย่างมากของกิจวัตรประจำวันธรรมดาของการแต่งงานธรรมดาและ
 เป็นผลกระทบของการจักระบบหรือการทำให้เป็นทางการอย่างง่าย

บูร์ดิเยอเสริมอีกว่ายุทธศาสตร์เกี่ยวกับการแต่งงานเป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์เชิง
 อำนาจบ่อยครั้ง หากต้องการยึดเหนี่ยววงศ์ตระกูล อาจต้องใช้ยุทธศาสตร์การแต่งงานภายใน
 (Internal Marriage) เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เชื่อมกันระหว่างสมาชิกของครอบครัวที่มี
 ประวัติศาสตร์ของวงศ์ตระกูล และประวัติศาสตร์การแต่งงานที่ผ่านมาแล้วทั้งหมด สรุปว่าตรรกะ
 ของยุทธศาสตร์การแต่งงานหรือประวัติศาสตร์ของโครงสร้างทั้งหมดของเกมการแต่งงาน คือการ
 นำเสนอโดยหนทางโครงสร้างของแบบแผนพฤติกรรม (ฮาบิตุส) ของผู้แสดงและความรู้สึกของผู้
 แสดงต่อเกมนั้นๆ โดยมีการจับเคลื่อนมารวมกันของคนเกือบทั้งหมดของกลุ่มทั้งสองกลุ่มและ
 จับเคลื่อนประวัติศาสตร์ของการแลกเปลี่ยนในอดีตของพวกเขา หากเข้าใจถึงภาวะสมดุลของการ
 แลกเปลี่ยนจะเข้ายุทธศาสตร์ที่ใช้เพื่อการกระจายทางเศรษฐกิจและทุนทางสัญลักษณ์ โดยอาศัยนัก
 เจรจาต่อรอง (Negotiator) ที่เก่ง ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างมากสำหรับเกม โดยเปรียบได้กับ
 นักการทูตที่มีประสบการณ์นั่นเอง นอกจากนี้ บูร์ดิเยอยังชี้ให้เห็นว่าตรรกะของการปฏิบัติวงศาณา
 ญาติถูกทำให้เป็นจริงทางวัตถุจากความสม่ำเสมอ การเป็นภาพตัวแทน และยุทธศาสตร์ทั้งหมดของ
 การต่อรอง เช่น การเจรจาต่อรอง หรือการขู่ให้กลัว เป็นต้น เพราะมีเป้าหมายที่จะดัดแปลงภาพ
 ตัวแทนของมัน

นอกจากยุทธศาสตร์การแต่งงาน ยังมียุทธศาสตร์ของความอุดมสมบูรณ์ของยุทธศาสตร์ทางการศึกษาว่าเป็นยุทธศาสตร์ของการลงทุนทางวัฒนธรรมหรือยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจ เช่น เป็นการลงทุนหรือการออมเงิน เป็นต้น เนื่องจากครอบครัวมีวัตถุประสงค์ที่จะผลิตซ้ำตัวมันอย่างเป็นชีววิทยาและทางสังคม เพื่อผลิตซ้ำทรัพย์สินที่ทำให้สามารถรักษาตำแหน่งในโลกทางสังคมได้ อย่างไรก็ตามพบว่า การแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับการแต่งงาน และการแลกเปลี่ยนทางวัตถุหรือสัญลักษณ์ทั้งหมด มียุทธศาสตร์ที่ซับซ้อนมากกว่าการกำหนดของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ยุทธศาสตร์การแลกเปลี่ยนมีความสำคัญต่อการปกปิดการจัดการเกี่ยวกับเรื่องการเสริมหรือป้องกันความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจหรือสังคมของวงศาคณาญาติของตัวมันเอง เหล่านี้เรียกว่าการจัดการทางยุทธศาสตร์ซึ่งพบว่าการแต่งงานเป็นการจัดการที่ซับซ้อนที่สุด (Bourdieu, 1977, 1990)

เมื่อพิจารณาทุนกับการศึกษาซึ่งคือทุนวัฒนธรรมที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน บูร์ดิเยอกล่าวไว้ว่า สำหรับการศึกษาระดับอุดมศึกษา “มหาวิทยาลัย” อยู่ในฐานะผู้สร้างทุนทางสังคม ผู้รวบรวมทุนทางสังคม และผู้ทำให้ทุนทางสังคมนั้นๆ ออกไปภายนอกมหาวิทยาลัย แต่มหาวิทยาลัยก็มีความสามารถจำกัดในการสร้างทุนทางสังคม นักเรียนจึงต้องแข่งขันเข้าไปในทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่หายากนั้น การทำให้การศึกษาในระดับอุดมศึกษาเป็นเศรษฐกิจของการแข่งขันได้ ช่วยทำให้กลุ่มอำนาจในสังคมสามารถระดมทุนเศรษฐกิจเพื่อสร้างทุนทางสังคมและสร้างการกีดกันให้มากขึ้นในมหาวิทยาลัย หมายความว่าโอกาสที่แตกต่างกันในการรักษาไว้ซึ่งทุนทางสังคมผ่านการศึกษา คือ พื้นที่ที่เป็นฐานของการศึกษา และเป็นพื้นที่ของฐานเชิงสถาบันของกลุ่มสังคมนั้นเอง โรงเรียนหรือสถานศึกษาจึงเป็นกลไกที่มีความซับซ้อน ขณะเดียวกันก็สนับสนุนการผลิตซ้ำการจัดสรรทุนวัฒนธรรม หมายความว่า การผลิตซ้ำจะประสบความสำเร็จได้ก็ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวกับครอบครัวและตระกูลเฉพาะของโรงเรียน โดย “ครอบครัว” คือ ตัวตนที่รวมกันและถูกทำให้มีชีวิตชีวาโดย “แนวโน้มหรือความโน้มเอียงในการสืบทอดอย่างเป็นธรรมชาติ” ในร่างกายเพื่อการพัฒนาตนเอง (Conatus) ซึ่งเป็นความเพียรพยายามในแบบของแนวโน้มที่จะทำให้สภาพสังคมของคนไม่สูญหายไปด้วยการผลิตซ้ำ (Reproduction) ฉะนั้น “ครอบครัว” จึงลงทุนไปอย่างมากกับการศึกษาใน “โรงเรียน” โดยที่การลงทุนของครอบครัวถือเป็นการลงทุนที่สัมพันธ์กับน้ำหนักของทุนวัฒนธรรมของครอบครัวนั้น เพราะการลงทุนในยุทธศาสตร์อื่นๆ ที่ทำการผลิตซ้ำเหมือนกันจะให้ผลลัพธ์ที่น้อยกว่า (Bourdieu, 1997)

สำหรับการอธิบาย “ทุนวัฒนธรรม” นอกจากบูร์ดิเยอที่สนใจศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและสร้างมโนทัศน์เรื่องทุนประเภทต่างๆ ด้วยการวิเคราะห์สังคมอย่างเป็นกระบวนการจากบริบทของสังคมฝรั่งเศส โดยงานแรกของบูร์ดิเยอที่กล่าวถึงทุนวัฒนธรรมคือ Cultural Reproduction and Social Reproduction (1973) เป็นงานที่เขาร่วมพัฒนากับ Jean-Claude Passeron ต่อมาความคิดเรื่องทุนและการผลิตซ้ำได้ถูกพัฒนาอย่างเป็นระบบและมีการแยกประเภททุนอย่างชัดเจนดังปรากฏในงานที่ชื่อว่า Forms of Capital (1986) การพัฒนาและสร้างแนวคิดเรื่องทุนถูกพัฒนาขึ้นจากการวิเคราะห์สังคมด้วยการทำการวิจัยเชิงประจักษ์ ดังปรากฏในงานของเขาหลายชิ้น คือ Reproduction in Education, Society and Culture (1977) The Inheritor (1979) Distinction (1989) Homo Academicus (1990) และ State Nobility (1998) นักสังคมวิทยาอีกคนที่สนใจศึกษาเรื่องทุนและทุนวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน คือ อัลวิน กูลด์เนอร์ ที่ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมเชิงโครงสร้างและนำเสนอความคิดเรื่อง “ทุนวัฒนธรรม” เพื่อการอธิบายสังคมในระดับมหภาคจากบริบทของสังคมอเมริกัน

อัลวิน กูลด์เนอร์ (Alvin W. Gouldner) เป็นนักสังคมวิทยาสายมาร์กซิสต์ที่กล่าวถึงทุนและทุนวัฒนธรรมไว้ใน The Future of Intellectuals and The New Class (1979) กูลด์เนอร์ได้กล่าวถึงทุนวัฒนธรรมไว้ใน The Thesis Five: The New Class as a Cultural Bourgeoisie โดยเฉพาะในข้อที่ 5.14 (4) ว่า ชนชั้นเดิม (Old Class) ซึ่งมีข้อได้เปรียบด้านทรัพย์สินได้ถูกทำให้แตกต่างจากชนชั้นใหม่ (New Class) ที่มีข้อได้เปรียบด้านวัฒนธรรมและการศึกษา ซึ่งกูลด์เนอร์เรียกทุนที่เป็นวัฒนธรรมและการศึกษาว่าเป็นทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) สำหรับกูลด์เนอร์ทุนวัฒนธรรมมีคุณสมบัติของความเป็นทุนไม่ต่างทุนเศรษฐกิจที่อยู่ในรูปของตึกอาคาร โรงงาน หรือเครื่องจักร แต่จะต่างกันตรงที่ทุนวัฒนธรรมเป็นการได้รับการอบรมบ่มเพาะที่เฉพาะเจาะจงและได้รับการรับรองถึงความเชี่ยวชาญ วัฒนธรรมหรือการศึกษาจะกลายเป็นทุนก็ต่อเมื่อถูกทำให้เป็นทุน คือ เมื่อเกิดการกีดกันเพื่อสร้างความเป็นเจ้าของ (Gouldner, 1979)

แม้ความคิดเรื่องทุนและทุนวัฒนธรรมจะถูกสร้างและนำเสนอต่างสถานที่ ต่างบริบท แต่ทั้งสองคนได้พัฒนาและนำเสนอความคิดคือช่วงทศวรรษที่ 80-90 โดยทุนวัฒนธรรมที่ทั้งสองให้ความสำคัญและจัดเป็นคุณลักษณะของทุนวัฒนธรรมเหมือนกัน คือ ความรู้และการศึกษา อันเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการกำหนดคุณลักษณะของชนชั้นนำของสองสังคม

ทุนของชุมชนกับการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนไทย

นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - 2549) กำหนดให้ “ทุนทางสังคม” เป็นวาระแห่งชาติ และมอบหมายให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นหน่วยงานหลักในการจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนาทุนทางสังคมเพื่อเป็นฐานพลังในการพัฒนาประเทศอย่างเป็นองค์รวม (สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต, 2548) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจึงได้ระดมความคิดจากผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ และผู้เกี่ยวข้องที่อยู่ในแวดวงการพัฒนาเพื่อสร้างและประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคม เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการนำไปกำหนดทิศทางในการพัฒนาประเทศ ซึ่งในการระดมความคิดได้มีการกล่าวถึงแนวคิดและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของทุนทางสังคมที่จะช่วยพัฒนาชุมชนในกรณีที่ประสบภาวะวิกฤต เศรษฐกิจตกต่ำ ไม่มีเงิน แต่สิ่งที่ยังคงดำรงอยู่และสามารถทำให้พอกพูนขึ้นได้อย่างต่อเนื่องทั้งต่อผู้คนในระดับรากหญ้า ท้องถิ่น ต่อรัฐ ต่อโลก ก็คือ “ทุนทางสังคม” ซึ่งเป็นมรดกตกทอดของสังคมไทยมาช้านาน และ “ทุนทางสังคม” นี้ ไม่ได้หายไปในอดีต แต่คนไทยสามารถค้นพบและนำกลับมาใช้ในการพัฒนาได้ ซึ่งทุนทางสังคมนี้มีหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องคุณค่าภูมิปัญญา การรวมกลุ่ม ความรักพวกพ้อง รักถิ่นฐาน รักบ้าน รักเมือง ปัจจัยของคนที่มีความตื่นตัวและมีความคิดที่จะลุกขึ้นมาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนทางสังคม” (เอนก นากะบุตร, 2545)

สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (2554) ได้ให้ความหมายของคำว่าวิสาหกิจชุมชน หมายถึง กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการ โดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะ เป็นนิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้ และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชนและระหว่างชุมชน ความหมายของวิสาหกิจชุมชน โดยสรุป คือ การประกอบการเพื่อการจัดการ “ทุนของชุมชน” อย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่ง “ทุนของชุมชน” ไม่ได้หมายถึงแต่เพียงเงิน แต่รวมถึงทรัพยากร ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม (กฎเกณฑ์ทางสังคมที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นที่พึ่งอันไว้วางใจกัน) สอดคล้องกับขวัญมุล ดอนขวา (2554) ที่ระบุว่าทุนของชุมชนจะรวมทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งบางอย่างอาจจะยังไม่พัฒนาเต็มศักยภาพก็ตาม เช่น ทุนธรรมชาติ ทุนทรัพยากร ทุนที่เป็นผลผลิต ทุนที่มีการสะสม ทุนความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางสังคม หรือความไว้วางใจ ความเป็นญาติพี่น้องของผู้คนในชุมชน การจัดการทุนเหล่านี้จะต้องจัดการโดยชุมชนในทุกขั้นตอนการผลิต โดยเอา

ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนมาผสมผสานกับความรู้หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ การจัดการต้องเป็นไปอย่างสร้างสรรค์ มีความแตกต่างและมีนวัตกรรมที่เหมาะสม ไม่ใช่การเลียนแบบ

Crowe (2009) ศึกษากลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในวอชิงตัน โดยการศึกษาธรรมชาติและทุนทางสังคม ผลการศึกษาพบว่าการพัฒนาทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาตนเองได้ดีกว่าการพยายามเสริมสร้างความแข็งแกร่งในทางอุตสาหกรรม โดยเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นต่อชุมชนที่สามารถช่วยให้เกิดการพัฒนาศรษฐกิจชุมชนได้ ชุมชนที่มีที่ตั้งที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายสามารถควบคุมสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและมีพื้นที่ใช้ประโยชน์ได้อย่างกว้างขวางจะนำมาซึ่งความได้เปรียบในการเสริมความแข็งแกร่งในชุมชนนั้นๆ

วินัย บุญลือ (2545) ศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมและการสะสมอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชุมชนปกากะญอ โดยใช้มีโนทัศน์ทุนวัฒนธรรมเพื่อสืบค้นถึงกระบวนการสะสมทุนสัญลักษณ์ผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของปกากะญอ การศึกษาพบว่า ตลอดช่วงเวลาเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมากระบวนการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับปกากะญอผ่านงานเขียนเชิงวิชาการ บทความ วารสาร เอกสารของหน่วยงานพัฒนาเอกชนและสื่อมวลชน ได้ผลิตอัตลักษณ์ปกากะญอให้มีฐานะเป็น “ผู้พิทักษ์สิ่งแวดล้อม” และ “คนรักป่า” โดยเหล่าผู้ผลิตทางวัฒนธรรมของปกากะญอได้นำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ภายใต้กระแสสิ่งแวดล้อมนิยม โดยแปลงทุนวัฒนธรรม ไม่ว่าจะจะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำนาน โบราณ (หรือ “ทา”) ความเชื่อทางศาสนา และรูปแบบการจัดการทรัพยากร มาสู่อำนาจเชิงสัญลักษณ์ในกระบวนการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ป่าและคุณค่าเชิงสัญลักษณ์อื่นๆ เพื่อที่จะใช้ในการสร้างภาพลักษณ์โดยรวมของปกากะญอ ดังนั้น การสะสมทุนวัฒนธรรมและการแปลงเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำทนายาทกรรมหลักของรัฐเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม พลวัตของภูมิปัญญาท้องถิ่นจากความรู้พื้นบ้านได้เข้ามาสู่เวทีการต่อสู้ทางการเมืองเรื่องอัตลักษณ์

งานวิจัยเรื่อง ทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนป่าสะแก ตำบลอิปุม อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย โดย ภัชราภรณ์ สาคำ และเยาวลักษณ์ อภิชาติวัลลภ (2552) วิเคราะห์องค์ประกอบของทุนทางวัฒนธรรมในบริบทของชุมชนชายแดนไทย-ลาว และวิเคราะห์การแปลงทุนทางวัฒนธรรมไปเป็นกลไกในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) กลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยแบ่งทุนทางวัฒนธรรมที่มาจากวัฒนธรรม 2 ประเภท ได้แก่

1) วัฒนธรรมภายในชุมชน คือ ความเชื่อเรื่อง “ผีบรรพบุรุษ” โดยการปฏิบัติผ่านพิธีกรรมเลี้ยงบ้าน ป่าดงหรือพื้นที่ป่าวัฒนธรรม และภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ 2) วัฒนธรรมภายนอกชุมชน คือ ระบบความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคม สิ่งเหล่านี้ได้ถูกนำมาปรับใช้และการสร้างคุณค่าใหม่ กลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมเพื่อเสริมสร้างพลังและอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง ความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคมของชุมชนพรคานานารีสารีกับการเพิ่ม ทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี โดย วิษพาทย์ ชีวะสารณ์ (2555) ที่ได้ศึกษาถึงผลกระทบในทางบวก จากการปฏิบัติการของแนวคิดความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคมของชุมชนพรคานานารีสารีกับการ เพิ่มทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี ผลการศึกษาพบว่า การที่ชุมชนพรคานานารีสารีแสดงความ รับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคม โดยเผยแพร่และจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ให้กับชุมชนในเรื่องของเกษตร อินทรีย์และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ตลอดจนการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนิน ธุรกิจนั้น นอกจากจะทำให้มีภาพลักษณ์ทางธุรกิจที่ดี มีลูกค้ามากขึ้นสามารถลดต้นทุนการผลิตและ ควบคุมคุณภาพของผลผลิตจากเกษตรอินทรีย์ได้แล้ว ยังทำให้ชุมชนเกิดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่าย เพื่อการผลิตทางด้านเกษตรอินทรีย์ มีการเรียนรู้ในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และที่สำคัญ คือ การเพิ่มความไว้วางใจ อันเป็นรากฐานที่สำคัญของทุนทางสังคมภายในชุมชน และระหว่าง ชุมชนกับธุรกิจชุมชนพรคานานารีสารีไปในเวลาเดียวกันด้วย

พระมงคล มหานิด (2552) ศึกษาการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าว กล้องหอมมะลิเพื่อเศรษฐกิจชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในการ ผลิตข้าวกล้องหอมมะลิของชาวจังหวัดอำนาจเจริญ ศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและอุปสรรคของ ผลิตข้าวกล้องหอมมะลิของชาวจังหวัดอำนาจเจริญและศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าว กล้องหอมมะลิเพื่อเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดอำนาจเจริญ ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในผลิต ข้าวกล้องหอมมะลิเพื่อเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดอำนาจเจริญเป็นองค์ความรู้ ความสามารถและ ประสบการณ์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และถ่ายทอดต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นดั้งเดิมของ ชาวบ้าน การถ่ายทอดวิธีการผลิตข้าวกล้องหอมมะลิเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ปัญหาและ อุปสรรคที่เกิดขึ้นได้แก่ ปัญหาบรรพบุรุษ ปัญหาการสนับสนุนจากภาครัฐ ปัญหาขาดเงินทุน หมุนเวียนและ ปัญหาขาดตลาดแหล่งจัดจำหน่ายเนื่องจากผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่ในปัจจุบันยังไม่เป็นที่ ดึงดูดความสนใจของผู้บริโภคเท่าที่ควร ทางกลุ่มผู้ผลิตข้าวกล้องหอมมะลิมีแนวคิดที่จะทำการ พัฒนารูปแบบของบรรจุผลิตภัณฑ์ใหม่เพื่อเป็นการพัฒนามาตรฐานของผลิตภัณฑ์ในกลุ่มหนึ่ง ตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพที่ดียิ่งขึ้น

พริษฐ์ สิงห์พันธ์ (2558) ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมในการจัดการสถาบันการเงินชุมชน กองทุนหมู่บ้านหนองยาง หมู่ที่ 5 ตำบลซำราก อำเภอเมือง จังหวัดตราด เพื่อวิเคราะห์ทุนทางสังคมของหมู่บ้านหนองยาง และศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับการบริหารจัดการสถาบันการเงินชุมชนกองทุนหมู่บ้าน หนองยาง หมู่ที่ 5 ตำบลซำราก อำเภอเมือง จังหวัดตราด วิธีการศึกษา ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เจาะลึกและสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมของหมู่บ้านหนองยางมี 3 ทุนสำคัญ ได้แก่ ทุนทางสังคมในรูปแบบบรรทัดฐานทางสังคม ทุนทางสังคมในรูปแบบเครือข่าย ทุนทางสังคมในรูปแบบองค์กรชุมชน ที่ก่อให้เกิดความเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ความรู้สึกผูกพันต่อชุมชน ความไว้วางใจและเครือข่ายที่สะท้อนผ่านกิจกรรมของชุมชน เช่น กิจกรรมการดูแล รักษาความปลอดภัยในชุมชน กิจกรรมการจัดการแข่งขันกีฬาหมู่บ้าน “หนองยางคัพ” กิจกรรมการตรวจเยี่ยมบ้านของกลุ่มอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุ และกิจกรรมการจัดงานวันสงกรานต์ของหมู่บ้านหนองยาง ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับการบริหารจัดการสถาบันการเงินชุมชนกองทุนหมู่บ้านหนองยาง พบว่า ทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อการจัดการสถาบันการเงินชุมชนกองทุนหมู่บ้านหนองยาง มี 2 ประการ คือ 1) ทุนทางสังคมภายใต้การบริหารจัดการของสถาบันการเงินชุมชนในการให้ความร่วมมือในการดำเนินการได้แก่ กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้านหนองยางที่ให้ผู้นำที่เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ในการบริหาร มีความซื่อสัตย์ เสียสละ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน เป็นผู้นำที่สร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีและมีคุณภาพ ก่อให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวในชุมชน มีความคุ้นเคยและรู้จักเป็นอย่างดี 2) การมีความไว้วางใจต่อคณะกรรมการสถาบันการเงินชุมชนในการบริหารการเงิน ทำให้คนในชุมชนนำเงินมาฝากเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนถึงความเข้มแข็งของทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น และส่งเสริมความเข้มแข็งให้สถาบันการเงินชุมชน

งานวิจัยเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของภิกษุ กัลยาณมิตร (2559) เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่จังหวัด ปทุมธานีจากตัวแทนจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อสำรวจ รวบรวม และจัดทำฐานข้อมูลทุนทางสังคมที่มีอยู่ในพื้นที่ และมุ่งศึกษาการพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า แนวทางการพัฒนาของตนเองเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ คือ 1) การสร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัยกันที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานและกฎเกณฑ์กติกาของความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน พร้อมทั้งพัฒนากระบวนการบังคับทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม 2) การสร้างเครือข่ายที่ทำให้บุคคลมาสัมพันธ์กันในเรื่องเกี่ยวกับชุมชน รวมทั้งปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะ และความไว้วางใจกัน

จนในที่สุดสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนแบบประชาสังคมและเป็นชุมชนที่พัฒนาอย่างยั่งยืน

3) การสร้างเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม คือศักยภาพของชุมชนในการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์

จากงานวิจัยข้างต้นสะท้อนถึงความสำคัญของทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่เป็นเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนที่ใช้เวลาสั่งสมและพัฒนาอย่างยาวนาน ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกับความคิด ความเห็น ความรู้สึกที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วม กลายเป็นกรอบกำหนดพฤติกรรม หรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติร่วมกันของคนทั้งสังคมต่อไปเป็นแนวคิดความมีสำนึกร่วม (Collective Consciousness)

2.5 แนวคิดสำนึกร่วม (Collective Consciousness)

ความมีสำนึกร่วม (Collective Consciousness) เอมิล เดอร์ไคสม์ ระบุว่า เป็นข้อเท็จจริงทางสังคมที่ไม่ใช่วัตถุรูปแบบหนึ่ง และชี้ให้เห็นว่าข้อเท็จจริงทางสังคม (Social Fact) เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงนอกตัวปัจเจกแต่มีอำนาจบังคับควบคุมพฤติกรรมของปัจเจก ข้อเท็จจริงทางสังคมเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญมากสำหรับเดอร์ไคสม์ เพราะเป็นมโนทัศน์ที่เดอร์ไคสม์ใช้ยืนยันการมีอยู่จริงของสังคมและอิทธิพลที่มีต่อปัจเจก โดยอธิบายผ่านการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมหลากหลายรูปแบบ เช่น การแบ่งแยกแรงงานในสังคม การฆ่าตัวตาย และความสำคัญของศาสนา เป็นต้น

ข้อเท็จจริงทางสังคมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ข้อเท็จจริงทางสังคมที่เป็นวัตถุ (Material Social Fact) และข้อเท็จจริงทางสังคมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-Material Social Fact) เป็นกระบวนการทางความคิด (Mental Process) ที่อยู่ภายนอกพื้นฐานทางจิตใจ และมีอำนาจควบคุมกระบวนการทางความคิดอีกกระบวนการหนึ่งที่เดอร์ไคสม์เรียกว่า ความเป็นจริงทางจิตวิทยา (Psychological Fact) ซึ่งกระบวนการทางความคิดที่อยู่นอกพื้นฐานทางจิตใจนี้สามารถควบคุมความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ ความเชื่อ ความชอบ และทัศนคติของปัจเจกบุคคลได้ เป็นกระบวนการทางความคิดที่ซึมซับมาจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ปัจเจกบุคคลอาศัยอยู่ เป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อนแล้วก่อนปัจเจกลงมือแสดงการกระทำ เช่น บรรทัดฐานของสังคม ค่านิยม และวัฒนธรรม เป็นต้น (จิราภา วรเสียงสุข, 2556) ข้อเท็จจริงทางสังคมที่ไม่ใช่วัตถุมีหลายรูปแบบ ได้แก่ ความมีสำนึกร่วม

(Collective Consciousness) ตัวแทนร่วม (Collective Representations) และกระแสสังคม (Social Currents)

ความมีสำนึกกร่วม (Collective Consciousness) คือ ความคิด ความเห็น ความรู้สึกที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วม เป็นกรอบกำหนดพฤติกรรม หรือแนวทางในการประพฤติปฏิบัติร่วมกันของคนทั้งสังคม ทำให้ดูเหมือนว่าสำนึกเหล่านี้มีชีวิตและมีพลังของตนเองในการควบคุมพฤติกรรมของบุคคล เป็นสิ่งที่ใช้เวลานานในการพัฒนาและตกผลึกจนมีลักษณะเป็นสถาบันทางสังคมที่ยอมรับร่วมกัน ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่คงทนถาวรพอสมควร เช่น หลักศีลธรรมของสังคม บรรทัดฐานของสังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น

ตัวแทนร่วม (Collective Representations) เป็นสำนึกกร่วมของกลุ่มคนกลุ่มย่อยๆ ในสังคม เป็นความคิดที่คนกลุ่มนั้นๆ มีร่วมกัน จึงเป็นลักษณะที่เฉพาะเจาะจงของคนกลุ่มนั้นๆ เช่น บรรทัดฐานและค่านิยมของแต่ละกลุ่มอาชีพ แต่ละครอบครัว เป็นต้น

กระแสสังคม (Social Currents) เป็นความคิด ความรู้สึกที่เกิดขึ้นร่วมกันในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ใช้เวลาในการพัฒนาและตกผลึกน้อยกว่า มีความเป็นพลวัตมากกว่า และยังไม่มียุทธศาสตร์ของความเป็นสถาบัน เช่น กระแสชาตินิยมที่เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว

จากการทบทวนวรรณกรรมเรื่องชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษาชุมชนบ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ (สาวิณี รอดสิน, 2554) พบว่า ความเข้มแข็งของชุมชนบ้านปางจำปี มีแรงผลักดันมาจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน ภายในเกิดจากแรงผลักดันของชาวบ้านที่ต้องการลบข้อครหาจากที่เคยถูกตราหน้าว่าเป็นมอดไม้ทำลายป่า จนเป็นที่เสื่อมเสียไปทั่วประเทศ บวกกับผู้นำชุมชนที่มีลักษณะเป็นผู้นำแห่งความเสียสละ มีจิตสำนึกและจิตวิญญาณชุมชน มีสำนึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกับชาวบ้าน ตั้งใจที่จะเข้าร่วมแก้ปัญหาของชุมชน และต้องการให้ชุมชนพลิกกลับมาด้วยการพึ่งตนเอง โดยเมื่อพิจารณาความมีสำนึกกร่วมของชุมชนอุ่มแสงปรากฏขึ้นในรูปแบบของการรวมพลังกันเชิงความคิดที่จะหลุดพ้นไปจากสถานการณ์อันยากลำบาก จากนั้นความมีสำนึกกร่วมของชุมชนได้เข้าไปสู่กระบวนการการแก้ปัญหา ซึ่งผู้วิจัยใช้กรอบความมีสำนึกกร่วมของชุมชนแสดงให้เห็นถึงการเกาะเกี่ยวที่จะร่วมมือกันไปให้พ้นจากปัญหา เข้าสู่สถานการณ์ใหม่ เกิดระบบใหม่ และนำไปสู่การพึ่งตนเองได้

สอดคล้องกับงานวิจัยของ อัญชัญ แกมเชย (2544) เรื่อง ชุมกิจชุมชนกับสำนึกร่วมในการจัดการป่า กรณีศึกษา บ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม กิ่งอำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าชุมกิจชุมชนส่งผลอย่างไรต่อสำนึกร่วมในการจัดการป่า โดยใช้วิธีวิทยาของทฤษฎีฐานรากในการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า ชุมกิจชุมชนบ้านเขาราวเทียนทองช่วยสร้างสำนึกร่วมของชุมชนในการจัดการป่าไม้ เนื่องจากชุมกิจชุมชนเป็นกระบวนการกลุ่มซึ่งกระบวนการกลุ่มดังกล่าวทำให้เกิดการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน การเห็นอกเห็นใจกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การเกิดอำนาจต่อรองทางด้านเศรษฐกิจกับพ่อค้าคนกลาง และการเกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแนวราบมากขึ้นระหว่างผู้นำในหมู่บ้านและชุมชน ซึ่งผลจากการรวมกลุ่มทำให้ชุมชนเกิดพลังมากขึ้น พลังที่เกิดถูกแสดงออกผ่านกิจกรรมการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้จนกลายเป็นความเข้มแข็งของชุมชนทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ และเมื่อชุมชนได้ดำเนินกิจกรรมยิ่งทำให้เกิดความภาคภูมิใจเพราะได้สร้างผลงานให้แก่ชุมชนจนเกิดการยอมรับจากองค์กรภายนอก ซึ่งมีส่วนทำให้สำนึกในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีมากขึ้น โดยสำนึกร่วมของชุมชนนั้นเกิดจากปัจจัยทั้งภายนอกและภายในชุมชน ได้แก่ วิกฤตการณ์ทางด้านเศรษฐกิจ กระแสหลัก ทรัพยากรท้องถิ่นถูกทำลายทั้งจากคนในชุมชนและนอกชุมชน จึงทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักที่จะเข้ามาดูแลแหล่งทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอง

2.6 กรอบความคิดในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “วิสาหกิจชุมชนกับการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคม” ใช้ทฤษฎีนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation Theory) เป็นฐานในการวิเคราะห์ เนื่องจากวิถีการผลิตแบบอุตสาหกรรมและแรงผลักดันจากทุนนิยมโลก ผนวกกับกระแสบริโภคนิยม ส่งผลให้วิถีการเพาะปลูกและวิถีชีวิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง จากการทำนาเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว เหลือจึงค่อยขาย กลายเป็นการทำนานั้นปริมาณ แรงการปลูกข้าว ทำนาแบบไม่พักนา ใช้ปุ๋ยเคมีเร่งผลผลิต วิถีชุมชนจากที่มีการทำนาเอาแรง หมุนเวียนช่วยกันไถ หว่าน เก็บเกี่ยว เปลี่ยนมาสู่การว่าจ้างแบบมีค่าแรง โดยแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างชัดเจน (Differentiation) ซึ่งหากพิจารณาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแบบกลับหัว การพัฒนาแนวทันสมัยทำให้ชาวนาเกิดปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากผลสำรวจพบว่าชาวนาส่วนใหญ่มีฐานะยากจนและมีรายได้น้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพอื่น ๆ ผลตอบแทนสุทธิและการถือครองที่ดินของชาวนามีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ต้นทุนการผลิตข้าวสูงขึ้นทุกปี (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักเศรษฐกิจการเกษตร, 2557) มีหนี้สิน ทำนาไม่พอกิน เกิดภาวะ “ตกเขียว” คือ ชาวนาไม่มีเงินจ่ายค่าเมล็ดพันธุ์หรือ

อุปกรณ์การเกษตร จึงไปทำข้อตกลงกับร้านค้านำเข้าจัดการผลิตรายแรกก่อน และเมื่อขายข้าวได้แล้วจึงจะจ่ายเงินหรือจ่ายเป็นข้าวแทน รวมไปถึงเกิดการย้ายถิ่นฐานเข้าสู่เมือง มีปัญหาสุขภาพทั้งทางกายที่เป็นผลกระทบจากการใช้สารเคมี และทางใจจากภาวะครอบครัวล่มสลาย

การหาทางออกจากวังวนของการผลิตแบบเดิมของชุมชนอุ่มแสงเกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรในตำบลบ้านอุ่มแสง อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ ส่วนหนึ่งในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่เคยประสบปัญหาเช่นเดียวกับชาวนาของประเทศไทย แต่ด้วยความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะเอาชนะปัญหาร่วมกัน จึงได้รวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชน ภายใต้การนำของลุงบุญมี สุระโคตร ประธานกลุ่มฯ ที่ใช้ทักษะการเป็นผู้นำ โน้มน้าวจูงใจให้คนในชุมชน ยอมรับ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทำนาแบบเดิมสู่กระบวนการทำนาแบบใหม่ โดยน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ เน้นการพึ่งพาตนเอง ปรับเปลี่ยนบทบาทจากชาวนาที่รอรับความช่วยเหลือจากภาครัฐ มาสู่บทบาทนำในการริเริ่มเพาะปลูกข้าวหอมมะลิแบบเกษตรอินทรีย์ ตั้งแต่การสะสมเมล็ดพันธุ์ข้าวเอง จนครบกระบวนการห่วงโซ่มูลค่า (Value Chain) สะท้อนให้เห็นพลังของการรวมกลุ่มการเคลื่อนไหวของชาวนาไทยที่มีประวัติศาสตร์การต่อสู้มาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะจังหวัดศรีสะเกษที่ถือเป็นจังหวัดที่มีการจัดตั้งขบวนการชาวนาที่เข้มแข็งที่สุดในช่วง พ.ศ. 2493-2495 ที่มีการรวมกลุ่มของชาวบ้าน พระสงฆ์ และผู้นำชุมชน ร่วมกันรณรงค์ต่อต้านภาษีที่ดินของรัฐบาลในขณะนั้น จิตวิญญาณการต่อสู้ ความเข้มแข็งภายในกลุ่ม ถ้ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมายังชุมชนอุ่มแสงที่ไม่ยอมจำนนต่อแรงกดดันจากภายนอก แต่กลับสร้างพลังจากภายในชุมชน แสวงหาแนวทางในการพึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี ทำให้เกิดคิดการหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต ดูแลท้องถิ่นตนเองให้มีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน โดยใช้แนวทางการวิเคราะห์ของทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (New Social Movements) ของฮาเบอร์มาส เพื่อศึกษาการสร้างแบบแผนของการใช้ชีวิต (Grammar of Forms of Life) และการเคลื่อนไหวของชุมชนอุ่มแสงที่ไม่สนใจการยอมจำนนหรือการเรียกร้องต่อภายนอก ซึ่งข้ามรัฐหรือลอร์ดรัฐไป แต่ลุกขึ้นมาทำหน้าที่ของความเป็นพลเมือง ดูแลท้องถิ่นตนเองให้มีความเข้มแข็ง เป็นการนิยามความหมายของวัฒนธรรมในมุมมองใหม่ที่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาศักดิ์ศรีของชาวบ้านในการจัดการด้วยตนเอง เป็นการสร้างอำนาจในรูปแบบใหม่และถือได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนอย่างแท้จริง

งานวิจัยนี้ใช้แนวทางวิเคราะห์ของแนวคิดอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ เพื่อทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงของชุมชนอุ่มแสง ค้นหากระบวนการสืบทอดและตำแหน่งแห่งที่ของปัจเจกบุคคลในพื้นที่ทางสังคม โดยศึกษาทุนวัฒนธรรม (Cultural Capital) จากนิสัย

ความเคยชิน หรือเงื่อนไข สภาพ หรือลักษณะที่ปรากฏภายนอกที่เป็นตัวแทนหรือเป็นแบบอย่าง ที่ปรากฏในรูปของวัฒนธรรม ซึ่งผ่านระยะเวลาในการสะสมและรวมกันเป็นรูปเป็นร่าง ค้นหาทุนทางสังคม (Social Capital) ที่เป็นผลรวมของทรัพยากร เครือข่ายความสัมพันธ์ การกระทำหรือคุณงามความดี ของคนในชุมชน และทุนสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ที่คนในชุมชนรับรู้ได้จากการสัมผัสรับรู้และยอมรับว่ามีอยู่ อาทิ ศักดิ์ศรี สถานภาพ อำนาจของผู้นำชุมชนอุ่มแสง โดยศึกษาถึงเงื่อนไขในการได้มา รักษา และสืบทอดของทุนแต่ละแบบ รวมถึงค้นหาการเปลี่ยนรูปของทุนที่ผ่านการตกลงและยอมรับร่วมกันของผู้คนในสังคมแล้วนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการพลิกฟื้น จากสภาพที่เป็นปัญหา พัฒนาไปสู่การผลิตที่ไร้อาการเป็นตัวแทน โดยมองว่าทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ ทำให้ชุมชนมีความเชื่อ ความคิด ค่านิยม และจารีตปฏิบัติอย่างไร และมีส่วนช่วยในการแปรเปลี่ยนให้ชุมชนอุ่มแสงสามารถชี้นำหรือเป็นผู้กำกับการซื้อ สร้างความต้องการผลิตภัณฑ์ในกลุ่มลูกค้า ซึ่งการตลาดเช่นนี้เป็นวิธีการใหม่ที่สามารถหาระบบความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกันระหว่างชุมชนกับตลาดที่ถูกกำหนดโดยผู้ผลิต รวมทั้งแนวคิดความมีสำนึกร่วม (Collective Consciousness) ของเอมิล เดอร์ไคฮีม ที่ชุมชนอุ่มแสงแสดงให้เห็นถึงการเกาะเกี่ยวที่จะร่วมมือกัน ไปให้พ้นจากปัญหา และนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน

ความเป็นนวัตกรรมทางสังคม (Social Innovation) ที่ปรากฏในชุมชนการปลูกข้าวอินทรีย์ มีทั้งนวัตกรรมทางด้านผลิตภัณฑ์ เช่น ผลิตภัณฑ์จากน้ำมันรำข้าว เครื่องสำอาง ลิปสติก ไอศกรีมข้าว เป็นต้น และนวัตกรรมความร่วมมือ แม้ในสมัยดั้งเดิม การทำนาข้าวของชาวนาก็มีการรวมกลุ่มเอาแรงกันอยู่แล้ว แต่ในงานวิจัยนี้ได้ใช้ฐานของทฤษฎีนวัตกรรมสังคมของมูเกนเป็นฐานในการวิเคราะห์นวัตกรรมความร่วมมือ การรวมกลุ่มในการระดมสมอง การริเริ่มสร้างสรรค์ที่เป็นนวัตกรรมของชุมชน การพัฒนาสร้างต้นแบบทางความคิด การประเมิน ซึ่งเป็นผลผลิตของกระบวนการเรียนรู้ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจนเกิดเป็นนวัตกรรมสังคม และได้ขยายผลจากชุมชนหนึ่ง ไปยังอีกชุมชนหนึ่ง เผยแพร่แนวความคิดที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนาสู่ภาพลักษณ์ใหม่ที่มีความรู้ มีอิสระ สามารถพึ่งพาตนเองได้ และให้ความรู้กับสังคม

การรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาในอดีต การปรับปรุงรูปแบบการดำเนินงาน วิถีปฏิบัติที่มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง สร้างต้นแบบผ่านการดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอนผ่านการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงข้างต้นสะท้อนความเป็นนวัตกรรมสังคมอย่างแท้จริง นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในสังคมไทยที่พลิกภาพจำเดิมของชาวนาสู่ภาพลักษณ์ใหม่ที่มีความรู้ มีอิสระ สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีบทบาทนำและให้ความรู้กับสังคม ตามวิสัยทัศน์ของกลุ่ม

ที่กำหนดว่า “สร้างความเข้มแข็ง สร้างงาน สร้างอาชีพให้กับคนในชุมชน ด้วยความเป็นอยู่แบบพอเพียง ลดการพึ่งพาปัจจัยในการประกอบอาชีพจากภายนอก สร้างองค์ความรู้และถ่ายทอดต่อเยาวชนรุ่นหลังเพื่อความยั่งยืนที่แท้จริง”

นอกจากนี้ ในงานวิจัยการสร้างสรรคัณฑ์นวัตกรรมสังคมวิสาหกิจชุมชนอุ่มแสง ได้ศึกษาในส่วนของการข้ามขั้นจากการต่อรอด้านราคาและการค้าตลาดในประเทศ ซึ่งมีกลไกราคาที่ทำให้ชาวนาขายข้าวได้ในราคาที่ต่ำ แต่วิสาหกิจชุมชนอุ่มแสงสามารถสร้างตลาดใหม่ๆ โดยชุมชนและเป็นตลาดการค้าระดับโลก ซึ่งแม้จะต้องเข้าอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานทางการตลาดสากล แต่ชุมชนก็สามารถผ่านเกณฑ์กำหนดเหล่านั้นได้ด้วยชุมชนเอง ซึ่งส่งผลต่อราคาและปริมาณของการส่งออก การสร้างสรรคัณฑ์นวัตกรรมสังคมที่เกิดขึ้น จึงรวมความถึงการเรียนรู้ การศึกษา ความสามารถในการต่อรอดและตัดสินใจเพื่อให้เกิดสิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวของชุมชนในจังหวัดศรีสะเกษ

จังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดที่มีอัตลักษณ์เชื่อมโยงกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ประกอบด้วย ลาว เขมร ส่วย (กูย) และเขมร มีประวัติศาสตร์การต่อสู้มาอย่างยาวนาน เหตุการณ์กบฏผีบุญบุญจันทร์ ในอำเภอขุขันธ์ เมื่อ พ.ศ. 2443 เป็นการลุกขึ้นสู้ของชาวนาเกิดขึ้นทั่วทุกพื้นที่ของที่ราบสูง โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากสภาพความแห้งแล้ง ข้ำวยากหนักแพงอย่างแสนสาหัสและถูกข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามากำกับขูดรีดภาษี ในจังหวัดศรีสะเกษมีการลุกขึ้นสู้ของชาวนาอย่างกว้างขวาง แต่ถูกปราบปรามอย่างหนักและถูกประหารชีวิตไปเป็นจำนวนมาก (ประเทือง ม่วงอ่อน, 2556) สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวว่าเป็นเรื่องของจิตสำนึกและความสัมพันธ์กับระบบการผลิตของสังคม กบฏผู้มีบุญ มีฐานอุดมการณ์พระศรีอาริย์ซึ่งเป็นวัฒนธรรมความเชื่อของชาวนาที่มีแนวต่อต้านอำนาจรัฐ กบฏผู้มีบุญจึงเป็น “กบฏชาวนา” โดยมีพลังผลักดันคือ จิตสำนึกในความเป็นชนชาติส่วนน้อยโดยเฉพาะในภาคอีสาน เป็นการเกิดขึ้นของกบฏชาวนาภายใต้บริบทความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยโดยแรงผลักดันทั้งจากภายใน ได้แก่ การปฏิรูปการเมืองการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมุ่งรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และปัจจัยภายนอก ได้แก่ การขยายตัวของลัทธิอาณานิคมและระบบทุนนิยม ลักษณะของกบฏชาวนาที่เกิดขึ้นได้มีการอธิบายว่า ประการแรก เป็นกบฏของชนกลุ่มน้อยหรือกบฏท้องถิ่น (ซึ่งผู้คนล้วนอยู่ในสังคมชาวนา) ที่ถูกบังคับให้มีการเปลี่ยนแปลง โดยระบบอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมที่แตกต่างและเหนือกว่า ประการที่สอง เป็นกบฏของชาวนาด้วยจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชาวนาเมื่อถูกกดขี่ขูดรีดในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เช่น การเก็บภาษี ความรู้สึกต่ำต้อยในทางเชื้อชาติและความรู้สึกด้อยทางการเมือง (พรเพ็ญ สันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพพิชัย, 2527)

การต่อสู้ด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษอย่างยาวนาน โดยในช่วงที่มีขบวนการสันติภาพซึ่งเป็นการจัดตั้งของพรรคคอมมิวนิสต์ในช่วงปี พ.ศ. 2493-2495 กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เดินทางไปยังบ้านคูซอด จังหวัดศรีสะเกษ ในวันที่ 28 ตุลาคม พ.ศ. 2495 โดยมีการประสานงานกับพรรคคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ และเห็นว่าจังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดที่มีการจัดตั้งขบวนการชาวนาที่เข้มแข็งที่สุดในขณะนั้น พื้นที่ที่สำคัญ คือ บ้านคูซอด บ้านหนองใหญ่ และ

บ้านห้วยปลอึง มีคณะกรรมการประกอบด้วย พระ ผู้นำ ชาวบ้าน เป็นต้น สิ่งสำคัญคือได้มีกรรณรงค์ให้ต่อต้านภาษีที่ดินของรัฐบาล (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2543)

เมื่อประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงเกษตรกรรมของประเทศไปสู่การเกษตรแบบปฎิวัติเขียวตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 2510 เป็นต้นมา การปฏิวัติเขียวถูกผลักดันโดยประเทศสหรัฐอเมริกา ธนาคารโลก และมูลนิธิของบริษัทเอกชนขนาดใหญ่ของสหรัฐ อันเป็นยุทธศาสตร์ของการขยายระบบทุนออกไปทั่วโลก พร้อมๆ กับการสกัดกั้นลัทธิสังคมนิยมซึ่งกำลังแพร่หลายอยู่ในเอเชียในขณะนั้น ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐ ไม่ว่าจะเป็นความช่วยเหลือทางวิชาการ ด้านการเกษตร การสร้างแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ การตัดถนนไปในชนบท และการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้การผลิตเชิงพาณิชย์ซึ่งได้เริ่มต้นมาก่อนหน้านั้นขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั้งในภาคกลาง อีสาน เหนือ และใต้ แต่ผลการทำการเกษตรกรรมซึ่งมุ่งเน้นการใช้พืชพันธุ์ใหม่นั้นทำให้เกิดการใช้ปุ๋ยและสารเคมีการเกษตรรวมทั้งเครื่องจักรกลการเกษตรเป็นจำนวนมาก แต่ผลผลิตต่อไร่กลับเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ในขณะที่เกษตรกรรมแบบพื้นบ้านดั้งเดิมที่มีการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์และมีอาหารธรรมชาติหลายอย่าง มีผลิตภาพมากกว่าเกษตรกรรมตามแบบปฏิวัติเขียวประมาณ 20% โดยใช้ต้นทุนการผลิตน้อยกว่าถึง 4 เท่าตัว ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเกษตรกรรมแบบปฏิวัติเขียวทำให้เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม สุขภาพ และทำให้เกิดโรคระบาดขนาดใหญ่ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นในอดีตให้ปรากฏขึ้นด้วย โดยทุกครั้งที่เกิดโรคระบาดขึ้น เกษตรกรซึ่งมีหนี้สินอยู่แล้ว ต้องรับภาระหนี้สินจำนวนมากเพิ่มขึ้น ไปอีกจนแทบสิ้นเนื้อประดาตัว (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และสุรียนต์ รัชกิจจานุกิจ, 2548) การปฏิวัติเขียวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรในประเทศไทย กล่าวคือเดิมเกษตรกรไทยส่วนใหญ่จะเน้นการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองในการบริโภคเป็นเป้าหมายสำคัญ เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงไป และแรงผลักดันจากนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางของการค้าเสรี ได้มีอิทธิพลให้เกษตรกรไทยหันมาผลิตเพื่อขายเพื่อหวังกำไรแล้วนำเอาส่วนที่กำไรนั้นไปซื้ออาหารและปัจจัยการดำรงชีพ ฉะนั้น ระบบการเกษตรจากเดิมมีความหลากหลายผสมผสานเพื่อการพึ่งตนเอง ใช้ปัจจัยการผลิตที่พึ่งตนเองตั้งแต่ปุ๋ย เครื่องมือการเกษตร และอื่นๆ ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้ทันสมัยเพื่อการผลิตที่มีประสิทธิภาพแต่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตที่ต้องซื้อหาจากภายนอกจนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในระดับปัจเจกและระดับประเทศ ดังจะเห็นได้จากในทุกขั้นตอนของการผลิตข้าวซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ แต่เดิมชาวนาไทยพึ่งตนเองได้ทุกขั้นตอนตั้งแต่การเตรียมดินไปจนถึงได้ผลผลิตข้าวสารที่บริโภคสามารถใช้ปัจจัยการผลิตที่เกิดจากการพึ่งตนเอง แต่ในปัจจุบัน ภายหลังจากมีการพัฒนาการเกษตรภายใต้ นโยบายการค้าเสรีชาวนาไทยต้องใช้เงินซื้อ

ปัจจัยการผลิตทุกชั้นตอน โดยปัจจัยการผลิตเกือบทั้งหมดต้องนำเข้าจากต่างประเทศ (ชนวน รัตนวราหะ, 2556)

การปฏิวัติเขียวส่งผลกระทบต่อการเกษตรกรรมของประเทศไทยในหลายด้าน ในด้าน เศรษฐกิจ จากเดิมที่มีเป้าหมายการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคเป็นหลัก เหลือแล้วค่อยขาย กลายเป็นมุ่ง ให้ได้ผลผลิตจำนวนมากเพื่อให้ได้กำไร ชาวนาไทยจึงต้องเปลี่ยนรูปแบบการทำนาเพื่อการส่งออก โดยนำพันธุ์ข้าวใหม่ที่รัฐส่งเสริมมาเพาะปลูก ใช้เครื่องจักรกล ปุ๋ยและสารเคมีจำนวนมากโดยเกือบ ทั้งหมดนำเข้าจากต่างประเทศ ทำให้ชาวนาต้องใช้จ่ายการผลิตในทุกชั้นตอนจนเกิดสถานะ “ตกเขียว” ขณะที่ทางด้านสังคม การปฏิวัติเขียวทำให้การช่วยกันลงแขกทำนาแปรเปลี่ยนเป็นการ ว่าจ้างทำนา ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของสังคมชาวนามที่มีลักษณะการรวมกลุ่มและการช่วยเหลือแบบ เครือญาติตามแนวคิดยุทธศาสตร์ของบุรีดิเขอส์สันสะเทือน ซึ่งผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติเขียวได้ ส่งผลกระทบต่อเนื่องยาวนานจนถึงปัจจุบัน

ผู้วิจัยเห็นว่าส่วนหนึ่งของการปฏิวัติเขียวเป็นการทำลายสังคมเครือญาติ บั่นทอน ความสัมพันธ์แบบกลุ่มนิยม ดังที่บุรีดิเขอส์ให้ความสำคัญในแนวคิดเรื่องของขวัญที่ได้กล่าวไปในบท ก่อนหน้านี้แล้ว

ในขณะที่การเกษตรแบบใหม่ได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย ขบวนการ เคลื่อนไหวนิสิต นักศึกษาและประชาชนในการต่อสู้กับอำนาจรัฐ และชนชั้นนำไทยก็เติบโตเช่นกัน ระหว่าง ปี พ.ศ. 2516-2519 ช่วงประชาธิปไตยเบ่งบาน เกิดการเคลื่อนไหวของประชาชนที่รวมตัว กันเพื่อเรียกร้องเรื่องการจัดสรรที่ทำกินและกฎหมายควบคุมค่าเช่านา ซึ่งยุคนั้นชาวนาต้องแบ่ง ผลผลิตกับเจ้าของที่ดินคนละครึ่ง ทำให้มีความขัดแย้งรุนแรง ซึ่งในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีความพยายามแก้ปัญหาเช่าที่นา โดยกำหนดอัตราเช่านาใหม่ แต่กลับไม่ครอบคลุม ภาคเหนือ ทั้งที่ชาวนาภาคเหนือเดือดร้อนที่สุด แม้จะมีการกดดันให้บังคับใช้แนวทางดังกล่าวใน ภาคเหนือแต่ก็ไม่เป็นผล จนทำให้ความไม่พอใจของชาวนาเริ่มเพาะตัวขึ้นและระเบิดออกมาในช่วง ปี 2517 เกิดขบวนการพลังประชาชนที่ไม่ได้มีเฉพาะนักศึกษา แต่หากมีนักวิชาการ นักกฎหมาย กรรมการและพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย รวมตัวกันจัดตั้งสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ขึ้นได้ ซึ่งมีทั้งโครงสร้างองค์กรและเครือข่ายแบบมวลชน (Mass-Based) โดยมีสมาชิกประจำ (Membership-Based) ที่กว้างขวางแบบที่ไม่เคยมีขบวนการเคลื่อนไหวใด ๆ ทำได้มาก่อน ภายใน เวลาเพียง 2 ปี (พ.ศ. 2516-2517) พวกเขาสามารถรวบรวมสมาชิกได้มากกว่า 1.5 ล้านคน

(จากประชากรในสมัยนั้นที่มีเพียง 35 ล้านคน) ซึ่งปัจจุบันไม่มีองค์กรภาคประชาชนใดสามารถจัดตั้งได้มากเท่านี้ โดยมีการเก็บค่าสมาชิกเพื่อสนับสนุนการเข้าร่วมการประชุม ในช่วงก่อนเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 สหพันธ์ฯ สามารถจัดตั้งสาขาได้ถึง 41 จังหวัดจาก 72 จังหวัดของประเทศไทย พวกเขายังสามารถจัดการชุมนุมใหญ่โดยระดมมวลชนได้มากถึง 80,000 คน ในวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2517 (ฮาเบอร์คอร์น, 2557)

สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยประสบความสำเร็จในการผลักดันให้รัฐออกพระราชบัญญัติควบคุมการเช่านา ซึ่งประกาศบังคับใช้ใน พ.ศ. 2517 เนื้อหาของพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวนอกจากจะมีการปรับลดค่าเช่านาเพื่อให้เป็นธรรมกับผู้เช่านาแล้ว ยังกำหนดให้มีคณะกรรมการกำหนดค่าเช่านาระดับท้องถิ่นที่ให้สัดส่วนผู้เช่านาในคณะกรรมการมีจำนวนมากกว่าเจ้าของที่นา ถึงแม้ว่าความพยายามของพวกเขาในการกดดันให้รัฐและเจ้าที่ดินปฏิบัติตามพระราชบัญญัติควบคุมค่าเช่านาจะไม่ประสบความสำเร็จมากนัก สิ่งที่ชาวนาทำถือเป็นการเปิดพื้นที่การเมืองให้เป็นเรื่องไกลกว่าการเมืองเรื่องของรัฐและการเมืองแบบทางการ การต่อสู้ของชาวนานั้นไม่เพียงเพื่อต่อต้านอำนาจของกลุ่มที่มีอำนาจเท่านั้น แต่ยังเพื่อผลิตอำนาจนำใหม่ขึ้นมาด้วย เนื่องจากความพยายามในการผลักดันกรอบในการกำหนดค่าเช่านาที่ชาวนามีบทบาทในการร่วมกำหนดด้วยนั้น กลายเป็นพลังที่สามารถเปลี่ยนรูประบียบสังคมและการเมืองที่กำจนสถานะชนชั้นนำที่มีอำนาจของเจ้าที่ดินได้ การปฏิวัติดังกล่าวไม่ได้เป็นไปเพื่อยึดอำนาจรัฐ แต่เพื่อให้ทุกคนในชาติมีสถานะทางกฎหมายเต็มที่ การเลือกใช้กฎหมายซึ่งเคยเป็นเครื่องมือของชนชั้นเจ้านายเท่านั้นแล้วเปลี่ยนมันให้กลายเป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการปลดปล่อย แม้ว่าสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แทบจะหายไปจากสายตาสารธารณะหลังจาก 2519 แต่ขบวนการชาวนาไม่ได้หยุดอยู่ที่การตัดตอนปฏิวัติในปี พ.ศ.2518 แต่กลายเป็นฐานสำหรับการเริ่มต้นใหม่ของการลุกขึ้นสู้ของชนกลุ่มใหม่ ๆ ในเวลาต่อมาไม่ว่าจะเป็นสมัชชาคนจน โครงการจัดสรรที่ดินทำกินแก่ราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมหรือขบวนการที่ดินจังหวัดลำพูน (ฮาเบอร์คอร์น, 2557)

การเคลื่อนไหวทางการเมืองหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

จังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีการเคลื่อนไหวทางการเมืองและการทหารหลังเหตุการณ์วันมหาวิปโยค 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นักศึกษาและประชาชนที่สนใจในระบอบประชาธิปไตยส่วนหนึ่งได้ร่วมการเคลื่อนไหว มีการบวชอุทิศส่วนกุศลแก่วีรชน 14 ตุลาคมต่อมาเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ทำให้ข้าราชการและประชาชนจังหวัดศรีสะเกษส่วนหนึ่ง

ถูกจับกุมคุมขัง บางส่วน ได้เข้าร่วมกับกองกำลังของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย เพื่อทำการสู้ตามอุดมการณ์ของตนซึ่งมีผู้เสียชีวิตจากการต่อสู้ครั้งนี้เป็นจำนวนมาก (ประเทือง ม่วงอ่อน, 2556) โดยในช่วง พ.ศ. 2521 - 2541 หลังจากที่มีการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย กลับมาร่วมพัฒนาชาติไทยแล้ว มีนักเคลื่อนไหวชาวศรีสะเกษที่ทยอยกลับเข้ามา มีการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรต่างๆ เช่น กลุ่มอาชีพสหภาพแรงงาน คณะกรรมการประสานงานเพื่อการพัฒนาจังหวัดศรีสะเกษ (คปศ.) สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกยอ.) สมัชชาคนจน กลุ่มสายธารประชาชน สมัชชาเขื่อนแห่งประเทศไทย หมู่บ้านแม่มน่มั่นยืน คณะกรรมการปฏิรูปการเมืองจังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น กลุ่มองค์กรเอกชนเหล่านี้มีบทบาทนำประชาชนและกลุ่มอาชีพเรียกร้องสิทธิและประโยชน์ต่างๆ เช่น การเรียกร้องค่าชดเชยจากผลกระทบการสร้างฝายรายปีไหล ค่าชดเชยที่ดินป่าสงวนแห่งชาติ การเคลื่อนไหวช่วยเหลือผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายห้วยนาและการเคลื่อนไหวทางการเมืองต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมักจะมีกลุ่มประชาชนจังหวัดศรีสะเกษ เข้ามามีบทบาทสำคัญ (คณะกรรมการจัดงานเชิดชูนักสู้เพื่อประชาธิปไตย, 2543)

ในช่วงปรากฏการณ์ของอดีต “ชาวนา” ซึ่งเป็นประชากรที่มีอยู่เป็นจำนวนมากที่สุด เพราะคนไทยบริโภคข้าวมาหลายชั่วอายุคน “ข้าว” กลายเป็นยุทธปัจจัยสำคัญที่กองทัพใช้เป็นเสบียงในการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านทำให้บทบาทของชาวนาในอดีตค่อนข้างชัดเจน คือเป็นแรงงานผู้ผลิตข้าวให้กับรัฐ จนเปลี่ยนไปสู่ยุคของการค้าขายระหว่างประเทศมากขึ้น “ข้าว” กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญ โดยรัฐก็ยังเป็นคนเข้ามาควบคุมการขายแบบผูกขาด ชาวนาก็ยังคงมีบทบาทแบบเดิม คือ ยังคงเป็นแรงงาน โดยไม่มีสิทธิเรียกร้องหรือค้าขายข้าวเอง จนเข้าสู่ยุคเปลี่ยนผ่านที่รัฐเริ่มลดบทบาทตนเองโดยเปิดโอกาสให้ออกชนหรือกลุ่มทุนเข้ามาเป็นตัวแทนในการค้าขาย “ข้าว” มากขึ้น แต่บทบาทของชาวนาก็ยังคงเป็นแค่แรงงานเหมือนเดิม แต่กลุ่มทุนเริ่มเข้ามามีบทบาทกับเกษตรกรชาวนามากขึ้น และการนำสารเคมีเข้ามาใช้ในการเพาะปลูกเพิ่มมากขึ้นเพื่อเร่งปริมาณของผลผลิตจนเกษตรกรชาวนาได้รับผลกระทบจากสารเคมี เช่น ปัญหาด้านสุขภาพ ปัญหาด้านต้นทุนการผลิต ปัญหาด้านภาระหนี้สิน ปัญหาการเสื่อมสภาพของสิ่งแวดล้อม จนถึงยุคที่เกิดกลุ่มข้าวสังหารหมู่ที่ทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มต่างๆ เช่น จังหวัดอำนาจเจริญ ที่รวมตัวเป็นกลุ่มเครือข่ายข้าวสังหารหมู่เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของตนเอง มีอำนาจในการต่อรองจนเกิดเป็นปรากฏการณ์ของรูปแบบการเมืองภาคพลเมืองของชาวนาจังหวัดอำนาจเจริญขึ้น (วสันต์ ลิ้มรัตน์ภทรกุล และมะลิวัลย์ แซ่ฮ้อย, 2561)

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในหมู่บ้านภาคอีสานที่มีนัยสำคัญต่ออำนาจทางการเมืองของประเทศไทยในปัจจุบัน โดยวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงผ่านแนวคิดสังคมหลังชาวนา (Post Peasant Society) ซึ่งเป็นสังคมชาวนาที่มีการเปลี่ยนไปอย่างกว้างขวางทั้งโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมือง ส่งผลให้ชาวนากลายเป็นผู้มีอัตลักษณ์หลายแบบ (Polybius Identity) มีความปรารถนาที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองมากขึ้นเพื่อต่อรองผลประโยชน์ที่พึงมีพึงได้จากอำนาจรัฐ ลักษณะสำคัญของโครงสร้างทางการเมืองในสังคมชาวนาอีสานปัจจุบันจึงมีลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ ไม่ได้ปฏิเสธอำนาจรัฐดังเช่นอดีตที่ผ่านมา (ประจวบ จันทร์หมื่น และสมชัย ภัทรชนานันท์, 2560) ซึ่งสอดคล้องกับ Walker (2010) ที่ระบุว่าชาวนาไทยเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้านที่ส่งผลต่อวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมทางการเมืองของชาวนาในหมู่บ้าน ชาวนาในชนบทมีกรรมสิทธิ์ของตนเองที่ไม่เป็นทางการแต่มีการเคารพและถือปฏิบัติกันอยู่ตลอดภายใต้การดำเนินชีวิตในทุกวัน บ้างใช้ควบคุมตนเอง ตรวจสอบตนเองและสร้างข้อตกลงกันเองโดยมีกฎกติกาแบบไม่เป็นทางการทำไ้ให้เนื่องจากบางข้อตกลงไปปรากฏอยู่ในพิธีกรรม ความเชื่อ กรณีตัวอย่างเช่น งานศึกษาพิธีกรรมงานบุญสะเทวดาประจำปีของหมู่บ้านชาวนาแห่งหนึ่ง พบว่า พระ ผู้ใหญ่บ้าน นายกองค้การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ไม่มีอำนาจเด็ดขาดในการสั่งการในการจัดงานบุญ เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าต้องใช้เวทีประชาคมเพื่อตกลงเรื่องงบประมาณในการดำเนินงาน (ประจวบ จันทร์หมื่น และสมชัย ภัทรชนานันท์, 2560)

จากกรณีการต่อสู้ในเหตุการณ์ต่างๆ ของประชาชนจังหวัดศรีสะเกษตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสะท้อนให้เห็นว่าถึงแม้จะเป็นผู้ที่รักความสงบ ขยันและเจียมตัว แต่ก็ยังมีความเข้มแข็ง และพร้อมที่จะลุกขึ้นสู้ได้ตลอดเวลา หากได้รับผลกระทบหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมจากระบบการเมืองหรือผู้มีอำนาจ ดังเช่นกรณีการเกิดกบฏผีบุญ สมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน สมัชชาคนจน เป็นต้น (ประเทือง ม่วงอ่อน, 2556) จิตวิญญาณการต่อสู้ แนวคิดอุดมการณ์การรวมกลุ่มระบบเครือข่าย และวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเองถูกถ่ายทอดมาสู่ชุมชนอุ่มแสง ซึ่งสะท้อนจากการไม่ยอมจำนนต่อปัญหา ไม่เป็นฝ่ายรอคอยความช่วยเหลือจากรัฐ แต่รวมกลุ่มกันเพื่อสร้างพลัง มีความมุ่งมั่นเพื่อหาทางออก ผ่านการระดมสมอง แสวงหาความรู้ใหม่ ผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น จนสามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคม ชุมชนพลิกฟื้นจากสภาพความยากลำบากสู่บทบาทนำในการเป็นวิสาหกิจชุมชนผลิตข้าวอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ส่งออกขายไปต่างประเทศ

บทที่ 4

การก่อตัวของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

ในบทนี้เป็น การนำเสนอการก่อตัวของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ตำบลคู อำเภอรายีไสล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งเริ่มมาจากความแห้งแล้งของผืนดิน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความทุรกันดารที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย ในบ้านอุ่มแสงนอกจากจะมีผู้นำที่ตั้งคำถามกับความแห้งแล้ง และผันตัวปรับเปลี่ยนตนเองและครอบครัวในการทำงานแล้ว การก่อตัวของการเปลี่ยนแปลงนี้มีขั้นตอนการพัฒนาการที่มุ่งไปสู่การผลิตข้าวอินทรีย์ในที่สุด กับทั้งยังสามารถสร้างพลังผลิตของตนเองได้โดยอาศัยตลาดต่างประเทศจนเป็นที่ยอมรับและสร้างเครือข่ายได้นับพันราย โดยประเด็นที่นำเสนอในบทนี้มีดังนี้

- 4.1 สภาพบริบทของอำเภอรายีไสล จังหวัดศรีสะเกษ
- 4.2 จากอุดมการณ์สู่การร่วมคิดร่วมทำ
- 4.3 สารเคมี : จุดเปลี่ยนของวิถีเกษตร
- 4.4 การก่อรูปของเกษตรอินทรีย์
- 4.5 มาตรฐานการรับรองเกษตรอินทรีย์จากภาคนานาชาติ
- 4.6 ผู้นำ กรรมการ สมาชิก
- 4.7 บทสรุป

4.1 สภาพบริบทของอำเภอรายีไสล จังหวัดศรีสะเกษ

บ้านอุ่มแสง ตั้งอยู่ที่ตำบลคู อำเภอรายีไสล จ.ศรีสะเกษ เป็นหนึ่งในห้าจังหวัดที่อยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ สภาพภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ที่มีความแห้งแล้ง ทุรกันดารที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำนาปีละครั้งโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากฝนไม่ตกข้าวก็ตาย ไม่ได้ผลผลิต บ้านอุ่มแสงเคยประสบวิกฤติหนักขนาดที่จุดสระน้ำลึก 3.50 เมตร น้ำแห้งขุดจนหมดโดยไม่ต้องสูบ ฤดูแล้งไม่สามารถนำน้ำใต้ดินมาใช้ได้เพราะน้ำใต้ดินแห้งกลายเป็นเกลือ เมื่อภาครัฐมีนโยบายสนับสนุนการพัฒนาพันธุ์ข้าว ส่งเสริมให้ชาวนาใช้พันธุ์ข้าว กข

เพาะปลูกเพื่อส่งออกขายปริมาณมาก ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตสูง ทั้งค่าไถที่นา เตรียมดินสำหรับปลูกข้าว ค่าจ้างค่านาหรือหว่านข้าว ค่าปุ๋ย ค่าจ้างใส่ปุ๋ย ค่ากำจัดวัชพืชและแมลงศัตรูข้าว ค่าสูบน้ำเข้านา ค่าเก็บเกี่ยวข้าวและค่านวดข้าว แต่ผลผลิตที่ได้ต่ำจนทำให้เกิดปัญหาหนี้สิน ชาวนาที่บ้านอุ่มแสงไม่มีใครอยากอยู่บ้าน เพราะเห็นความลำบากในการทำงานตั้งแต่รุ่นพ่อแม่จนถึงรุ่นตัวเองจึงออกไปหางานทำต่างจังหวัด ส่งผลให้ชาวนาในบ้านอุ่มแสงประสบปัญหาทั้งสุขภาพทางกายจากการใช้สารเคมีและสุขภาพทางใจจากภาวะครอบครัวล่มสลาย

ทางด้านสภาพสังคม จังหวัดศรีสะเกษเป็นจังหวัดที่มีอัตลักษณ์เชื่อมโยงกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ประกอบด้วย ลาว เขมร ส่วย (กูย) เยอ และมีประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวนาอย่างยาวนาน อันเนื่องมาจากสภาพความแห้งแล้ง ข้าวยากหามาแพงอย่างแสนสาหัส รวมทั้งถูกข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามากำกับดูแลในจังหวัดศรีสะเกษมีการลุกขึ้นสู้ของชาวนาอย่างกว้างขวาง แต่ถูกปราบปรามอย่างหนักและถูกประหารชีวิตไปเป็นจำนวนมาก การต่อสู้ด้วยอุดมการณ์คอมมิวนิสต์เกิดขึ้นในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษอย่างยาวนาน ในช่วงหนึ่งศรีสะเกษนับเป็นจังหวัดที่มีการจัดตั้งขบวนการชาวนาที่เข้มแข็งที่สุด โดยช่วงที่มีขบวนการสันติภาพซึ่งเป็นการจัดตั้งของพรรคคอมมิวนิสต์ในช่วงปี พ.ศ. 2493-2495 ต่อมา พ.ศ. 2521 หลังจากที่มีการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกลับมาร่วมพัฒนาชาติไทยแล้ว มีนักเคลื่อนไหวชาวศรีสะเกษที่ทยอยกลับเข้ามา มีการจัดตั้งกลุ่มและองค์กรต่างๆ เช่น กลุ่มอาชีพสหภาพแรงงาน คณะกรรมการประสานงานเพื่อการพัฒนาจังหวัดศรีสะเกษ (คปศ.) สมัชชาเกษตรกรรหาย่อยภาคอีสาน (สภยอ.) สมัชชาคนจน กลุ่มสายธารประชาชน สมัชชาเขื่อนแห่งประเทศไทย หมู่บ้านแม่บุญมั่นยืน และคณะกรรมการปฏิรูปการเมืองจังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น กลุ่มองค์กรเอกชนเหล่านี้มีบทบาทนำประชาชนและกลุ่มอาชีพเรียกร้องสิทธิและประโยชน์ต่าง ๆ ถ่ายทอดจิตวิญญาณการต่อสู้ให้กับชาวบ้าน ขณะนั้น ลุงบุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง อายุประมาณ 18-19 ปี ได้มีโอกาสเข้าไปทำงานกับองค์การพัฒนาเอกชน : เอ็นจีโอ ช่วงเวลานั้นทำให้ลุงบุญมีได้รับความรู้ หลักการคิดนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชน เป็นที่มาของการออกแบบกระบวนการต่อสู้ด้วยการรวมกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์เหมือนกัน

“...ผมเคยเข้าไปอยู่กับกลุ่มเอ็นจีโออยู่ประมาณ 2-3 ปี การไปเป็นเอ็นจีโอช่วงนั้นอยากไปหาประสบการณ์ว่าเอ็นจีโอ ทำไม่ถึงมีความคิดอุดมการณ์ที่มั่นคงน่าชื่นชม รุนแรง อยากจะทำอะไรก็มีเป้าหมาย เห็นจุดที่นำมาใช้กับชุมชน ได้เลยได้ความรู้ หลักการคิดมาว่าการที่จะนำพาอะไรสักอย่างที่จะไปข้างหน้า ด้วยกระบวนการที่มาช่วยการออกแบบด้วยคนที่มีอุดมการณ์คิดเหมือนกัน...” (บุญมี สุระโคตร

ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

จิตวิญญาณการต่อสู้ที่กลุ่มนักพัฒนาที่เข้ามาในพื้นที่อำเภอรามัญไศล จังหวัดศรีสะเกษ ได้ถูกถ่ายทอดสู่ชาวบ้าน กลายเป็นที่มา หลักการคิดให้ลุงบุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เกิดความมุ่งมั่น ไม่ยอมจำนนกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับตัวเองและชาวนาไทย จนนำไปสู่การรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อสร้างพลังในการต่อสู้ โดยสิ่งที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงแตกต่างจากที่อื่น คือ การต่อสู้กับความคิด ซึ่งนับเป็นสิ่งที่ยากยิ่งเพราะการจงใจให้คนเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ นำไปสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิต วิธีการผลิตการทำนาแบบเดิม สร้างองค์ความรู้ของกลุ่มจนสามารถปลูกข้าวอินทรีย์ที่ผ่านมาตรฐานสากลส่งออกขายไปต่างประเทศ โดยที่ปัจจุบันยังคงสามารถดำรงความเป็นกลุ่ม รักษาประสิทธิภาพการผลิต และต่อ ยอดผลิตภัณฑ์จากข้าวอินทรีย์ออกสู่ตลาดอย่างต่อเนื่อง

4.2 จากอุดมการณ์สู่การร่วมคิดร่วมทำ

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เกิดจากการรวมกลุ่มของชาวนาในบ้านอุ่มแสง ตั้งอยู่ที่ตำบลคู อำเภอรามัญไศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นหนึ่งในห้าจังหวัดที่อยู่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ที่มีความแห้งแล้ง ทุรกันดารที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย ชาวนาทำนาปีละครั้ง โดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากฝนไม่ตก ข้าวก็ตาย ไม่ได้ผลผลิต บ้านอุ่มแสงเคยประสบวิกฤติหนักขนาดที่ขุดสระน้ำลึก 3.50 เมตร น้ำแห้งขอดจนหมดโดยไม่ต้องสูบ จากสภาพพื้นที่ที่เป็นจุดด้อย วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง รวมกลุ่มด้วยความมุ่งมั่นที่จะพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส ส่วนหนึ่งเป็นเพราะลุงบุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เมื่ออายุประมาณ 18-19 ปี ลุงบุญมีได้มีโอกาสเรียนรู้การทำงานขององค์กรไม่แสวงหาผลกำไร (NGO) จากบุคคลมีความรู้สูงระดับปริญญาเอกหลายคนถึงพื้นที่ที่ยัง จ.ศรีสะเกษ ทำให้ลุงบุญมีได้เรียนรู้หลักการคิดการทำงานอย่างมีเป้าหมาย ได้ความรู้ เห็นจุดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนได้ และอุดมการณ์ที่ว่าถ้าทำอะไร หากมีความมุ่งมั่นมันไปได้แน่นอน ทำให้ลุงบุญมีมีความคิดว่าการที่จะนำพาอะไรสักอย่างที่จะไปข้างหน้า จำเป็นต้องมีกระบวนการที่มาช่วยการออกแบบจากคนที่มียุทธศาสตร์คิดเหมือนกัน ลุงบุญมีจึงเริ่มชักชวนชาวนาที่เป็นเครือญาติมาร่วมกันคิด ช่วยกันทำ และสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น

เมื่อเปลี่ยนธรรมชาติไม่ได้ และทำนาได้ปีละครั้งโดยอาศัยน้ำฝน จึงเริ่มคิดว่าจะทำอย่างไรให้อยู่กับธรรมชาติให้ได้ และทำให้ผลผลิตข้าวออกมาดีที่สุด ลุงบุญมีและสมาชิกกลุ่มฯ จึง

พลิกวิกฤตเป็นโอกาส โดยเริ่มปรับปรุงบำรุงดิน พัฒนาระบบการปลูกข้าวจนทำให้ข้าวของบ้านอุ่มแสง มีผลผลิตสูงกว่าพื้นที่อื่นในทุ่งกุลาร้องไห้ นาใช้น้ำฝนเป็นหลัก โดยใช้วิธีการการณว่าฝนจะตก ประมาณเดือนไหน พิจารณาปัจจัยต่างๆ อาทิ ลักษณะลมฟ้าอากาศ การพยากรณ์อากาศจากกรมอุตุนิยมวิทยา รวมทั้งข้อมูลจากเครือข่ายชาวนาในพื้นที่และจังหวัดที่อยู่ใกล้เคียงมาประกอบการตัดสินใจ เนื่องจากฝนจะมาซ้ำปีละครั้งเดือน ช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม ฝนจะมา ทางกลุ่มจะคอยเตือนเกษตรกรว่าถึงฤดูกาลเพาะปลูกหรือยัง หากยังก็จะชะลอไม่ให้หว่านข้าวเร็วเกินไป เพราะหากฝนไม่มา ข้าวก็จะตาย นาใช้น้ำฝนเป็นหลักที่เคยเป็นจุดด้อยกลับกลายเป็นจุดแข็งที่ทำให้ข้าวของอุ่มแสงมีความโดดเด่น เป็นที่ต้องการของลูกค้า

จากนั้นวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ภายใต้การนำของลุงบุญมีได้แสวงหาความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ อย่างสำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ ลุงบุญมีใช้ความจริงใจแบบ “เข้าให้ได้ เข้าให้ถึง” แสดงให้เห็นถึงความตั้งใจที่จะทำให้ข้าวในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้มีความโดดเด่น เป็นเอกลักษณ์ แตกต่างจากแหล่งอื่น จนทางกลุ่มฯ ได้โอกาสแสดงผลผลิตในงานแสดงสินค้าต่างๆ อาทิ งานโอท็อป งาน THAIFEX-World of Food Asia และงาน Road Show ต่างประเทศ ซึ่งกลุ่มฯ จะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ได้รับคัดเลือกเป็นกลุ่มนำร่องไปออกสื่อโปรโมทสินค้าที่ต่างประเทศ ทำให้ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเริ่มเป็นที่รู้จักทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศ จากนั้นเดินหน้าส่งข้าวเข้าสู่การตรวจสอบมาตรฐานสากลหลายรายการ อาทิ สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) ทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มได้รับการยอมรับในคุณภาพมากยิ่งขึ้น

การที่เติบโตมาในครอบครัวชาวนา ลุงบุญมีได้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตชาวนา การทำนาของรุ่นตายาย ไม่มีการใช้สารเคมี เนื่องจากไม่ได้ทำนาเพื่อขาย แต่ทำนาเพื่อไว้กิน หากมีเหลือก็ขายหรือแลกเปลี่ยนกันบ้าง ต่อมารุ่นพ่อแม่ ชาวนาเริ่มทำนาเชิงพาณิชย์ มุ่งทำนาให้ได้ผลผลิตมากๆ เพื่อขายข้าวได้เงินมากๆ ตามกระแสบริโภคนิยม แต่สุดท้ายกลับพบว่าปัญหาตามมาหลายด้านทั้งสุขภาพ ภาระหนี้สิน รวมถึงสังคมที่คนในชุมชน ออกจากพื้นที่ไปหางานที่อื่นทำ จนกระทั่งรุ่นของลุงบุญมีที่เห็นถึงความยากลำบากของชาวนารุ่นตายายถึงรุ่นพ่อแม่ จึงได้ตัดสินใจลองไปทำอาชีพอื่น ทั้งทำเฟอร์นิเจอร์ ตัดเย็บเสื้อผ้า และการทำเห็ดฟาร์มแบบโรงเรือน จนกระทั่งได้มาศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งหลักคิดสำคัญที่ลุงบุญมีเรียนรู้ คือ หลักการพึ่งพาตัวเองให้มากที่สุด ก่อนที่จะไปพึ่งพาข้างนอก เป็นจุดที่ทำให้ลุงบุญมีเริ่มค้นหาลู่ทาง

ที่ตนเองมีในขณะนั้นมีอะไรบ้าง พบว่าการทำให้เห็ดฟาร์มแบบโรงเรือน ได้อาหาร ได้เงิน และได้ปุ๋ย ได้สามอย่างในคราวเดียวกัน ซึ่งเกี่ยวกับการทำนา รวมทั้งสอดคล้องกับแนวคิดเกษตรอินทรีย์ จุดนั้นเองได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการทำเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

4.3 สารเคมี : จุดเปลี่ยนของวิถีเกษตร

การดำเนินการต่าง ๆ ของภาครัฐ แรงผลักดันจากทุนนิยมโลก ผนวกกับกระแสบริโภคนิยม ส่งผลให้วิถีการเพาะปลูกและวิถีชีวิตของเกษตรกรและชาวนาไทยเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง จากการทำนาเพื่อเลี้ยงตนเองและครอบครัว เหลือจึงค่อยขาย กลายเป็นการทำนาเน้นปริมาณ เร่งการปลูกข้าว ทำนาแบบไม่พักนา ใช้ปุ๋ยเคมีเร่งผลผลิต เมื่อพิจารณาปริมาณและมูลค่าการนำเข้าปุ๋ยเคมี สูตรที่สำคัญ ปี 2557-2561 พบว่าประเทศไทยนำเข้าปุ๋ยเคมีสูงขึ้น โดยในปี 2561 นำเข้าปุ๋ยเคมี จำนวน 5,629,703 ตัน คิดเป็นมูลค่า 58,757 ล้านบาท (กรมวิชาการเกษตร สำนักควบคุมพืชและวัสดุการเกษตร ฝ่ายปุ๋ยเคมี, 2562) สถิติดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความนิยมการใช้ปุ๋ยเคมีของเกษตรกรที่มีแนวโน้มสูงขึ้น ปัจจุบันปุ๋ยเคมีกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการเกษตร ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน ปัญหาสุขภาพ รวมถึงปัญหาสารเคมีตกค้างในอาหารและสิ่งแวดล้อม

4.3.1 อันตรายจากปุ๋ยเคมี

ชาวนาที่มารวมกลุ่มกันในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ล้วนได้รับผลกระทบจากใช้สารเคมีทั้งทางตรงและทางอ้อม ลุงบุญมี สุระโคตร เป็นชาวนาคนหนึ่งที่อยู่ในวิถีการผลิตดังกล่าว จนกระทั่งโดนผลกระทบด้วยตัวเอง จากการไปซื้อยาฆ่าเชื้อรามาพ่นใส่ต้นข้าวตามคำแนะนำของร้านขายสินค้าเกษตร แต่อุปกรณ์สเปรย์ที่แบกใส่หลังรื้อทำให้ยาฆ่าเชื้อรารดใส่หลังลุงบุญมี ทำให้แสบร้อนมาก เมื่อไปหาหมอ หมอบอกว่าถ้าโดนมากๆ จะเสี่ยงต่อการเป็นโรคมะเร็งผิวหนัง ซึ่งคำพูดของคุณหมอนั่นเองที่ทำให้ลุงบุญมีรู้สึกว่าชีวิตมีค่าเท่านี้เองหรือ จะเอาชีวิตมาเสี่ยงกับเรื่องพวกนี้หรือ รวมทั้งอีกหลายๆ กรณีที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมี เพื่อนชาวนาแปลงข้างเคียงฉีดยาฆ่าหญ้าตอนกลางวันแล้วเป็นลมล้มฟุบจนต้องนำส่งโรงพยาบาล หรือปลาที่อยู่ในน้ำในนาตายหมด ประสบการณ์โดยตรงที่เกิดขึ้นกับตัวเอง รวมกับสิ่งที่ลุงบุญมีพบเห็นทั้งหมด ทำให้ลุงบุญมีคิดว่าชีวิตจะอยู่ได้ไหมถ้าไม่ใช้สารเคมี ลุงบุญมีจึงหยุดการใช้สารเคมีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ลุงบุญมีเริ่มศึกษาหลักหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ผนวกกับแนวคิดความมีอุดมการณ์ การกำหนดเป้าหมายที่ได้มาจากการเข้าร่วมงานกับ NGO ลุงบุญมีเริ่มศึกษาหาความรู้เรื่องเกษตร อินทรีย์ในจังหวัดภาคอีสานที่ได้ไปรับรองเกษตรอินทรีย์มาแล้ว ได้แก่ พ่อมัน จ.ยโสธร นาเกลือ จ. อุบลราชธานี พี่มนตรี จ.สุรินทร์ พี่สัมพันธ์ เพื่อเรียนรู้ ปัญหา อุปสรรค เก็บรวบรวมองค์ความรู้ เหล่านั้นมาประยุกต์ใช้ รวมถึงศึกษาการบริหารในระบบบริษัทโดยค้นหาวิธีการว่าบริหารอย่างไร เพื่อไม่ให้ขาดทุน แม้ว่าในขณะนั้นคนใกล้ชิดอย่างคุณแม่ของลุงบุญมีไม่เห็นด้วยก็ตาม แต่ด้วยความ มุ่งมั่นคิดว่าถ้าทำอินทรีย์ทั้งหมดผลผลิตจะเป็นยังไง ลุงบุญมีจึงทดลองทำ 3 แปลง แปลงแรกไม่ใช้ สารเคมี เป็นการหักดิบอย่างสิ้นเชิง แปลงหนึ่งคู้ชานาน ไม่ใช้ยา ใช้แต่ปุ๋ย ผลปรากฏว่าแปลงที่หักดิบ ผลผลิตลดลงเยอะ จึงค่อยๆ ปรับให้เกิดความสมดุลจนได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ

ตอนนั้นยังไม่มีใครร่วมทำเกษตรอินทรีย์กับลุงบุญมี ลุงบุญมีจึงลงพื้นที่ พูดคุยกับชาวนาใน บ้านอุ่มแสง สื่อสารทำความเข้าใจว่าเรื่องข้าวชาวนารู้ดีที่สุดเพราะเป็นคนทำเอง คนในชุมชนต้อง พึ่งพาอาศัยกัน ไม่ต้องรอให้ใครมาออกแบบให้ จะรอให้คนอื่นมาแก้ปัญหาหรือพึ่งพาจากภายนอก ไม่ได้ไปอีกต่อไป

“...ผมลงพื้นที่ อธิบายพูดคุยให้เข้าใจว่าพึ่งแต่ข้างนอกไม่ได้แล้ว เราต้องทำ กิจกรรมร่วมกัน พึ่งพาภายใน ชุมชนเรา เราไม่ต้องรอให้ใครมาออกแบบให้เรา หรือเราเป็นคนทำเรารู้ดี เราทำเรื่องข้าวเรารู้ดีเพราะเราเป็นคนทำ เราจะรอให้คนอื่นมาแก้ปัญหาไม่ได้ แต่ส่วนที่เราขาดก็อาจมีหน่วยงานของรัฐ เอกชน มาเติม ทุกอย่างเป็นต้นทุนที่เราต้องลงทุนด้วยตัวเองก่อน สุดท้ายระบบราชการเขาเห็น เขาก็มาช่วย...” (บุญมี สุระ โคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การ สื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

4.3.2 เกษตรทิพย์ : จุดเริ่มต้นของเกษตรอินทรีย์

ก่อนที่จะมาเป็นวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะเป็นวิสาหกิจชุมชนส่งออกข้าว อินทรีย์ปีละหลายพันตัน วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีจุดเริ่มต้นจากชาวนามารวมตัวกันทำ ปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองในนามกลุ่ม “เกษตรทิพย์” กลุ่มมีแนวความคิดมารวมกลุ่มกันทำปุ๋ยอินทรีย์เพื่อลด ต้นทุนการปลูกข้าวเนื่องจากปัจจัยการผลิตที่ปุ๋ยมีราคาสูงแต่ไม่มีคุณภาพ และเพื่อเป็นการหารายได้ เพิ่มจากการขายปุ๋ยอินทรีย์อีกทางหนึ่ง ลุงบุญมีจึงได้เสาะแสวงหาคนที่มีความคิดตรงกัน โดย เริ่มชักชวนญาติพี่น้อง คนรู้จักที่สนิทสนมคุ้นเคย ไปมาหาสู่กันในชุมชนอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ รวมถึง

จังหวัดใกล้เคียง ได้แก่ จ.สุรินทร์และยโสธร รวมทั้งเครือข่ายเกษตรกร และนักวิชาการจาก จ.ชลบุรี มาช่วยเหลือในการทำวิจัยอินทรี โดยอาศัยกระท่อมปางหลังน้อยที่อยู่ภายในบริเวณบ้านของลุง บุญมีที่ขณะนั้นเป็นโรงเพาะเห็ด จำนวน 4-5 หลัง แปลสภาพเป็น โรงผลิตและเก็บปุ๋ย ส่งขายในชื่อ “เกษตรทิพย์” โดยเริ่มรวมกลุ่มกันทำปุ๋ยประมาณปี 2543 - 2544 รวบรวมสมาชิกได้จำนวน 74 คน โดยสมาชิกหนึ่งคนอย่างน้อยลงคนละ 1 หุ้น หุ้นละ 100 บาท ขณะนั้นรวมหุ้นได้ราว 4-6 แสนบาท ทางกลุ่มนำไปซื้อเครื่องจักร เครื่องปั้นและเครื่องผสมปุ๋ยจากจังหวัดปทุมธานี มาผลิตทำปุ๋ยอินทรีอัดเม็ดขายให้สมาชิกด้วยกันในราคาถูก ส่วนตลาดภายนอกนั้นขายได้บ้างไม่ได้บ้าง สาเหตุหนึ่งเป็นเพราะขาดการประชาสัมพันธ์และทำการตลาด แต่หนทางไม่ได้โรยด้วยกลีบกุหลาบ สมาชิกบางคนไม่มีเงินจ่ายค่าปุ๋ย เกี้ยวข้าวเสร็จค่อยนำเงินค่าปุ๋ยมาให้ สมาชิกนำปุ๋ยไปขายแต่เก็บเงินไม่ได้ ลูกค้าบางคนซื้อปุ๋ยแล้วไม่จ่ายเงิน บางคนตายก่อนที่จะใช้หนี้หมด รวมทั้งถูกนำชื่อ “เกษตรทิพย์” ไปทำการตลาด ใช้ชื่อเดียวกันขายปุ๋ยแข่งทางภาคใต้ กลุ่มถูกโกงเสียหายไปหลายแสนบาท กลุ่มต้องเอากำไรจากการขายข้าวของสมาชิกนำมาจ่ายทดแทนเงินที่ถูกโกงไป พักหลังกลุ่มเริ่มประสบปัญหาหนักขึ้น เนื่องจากกลุ่มไม่มีเงินมาหมุนเพราะได้นำเงินบางส่วน ไปลงทุนสร้างอาคาร ซื้อเครื่องจักร สมาชิกเริ่มทยอยลาออก ถอนหุ้น ผู้บริหารกลุ่มแบกรับภาระหนี้ หลังจากรวมกลุ่มทำปุ๋ยได้ประมาณ 7 ปี ทางกลุ่มจึงได้พูดคุยกันเพื่อทบทวนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและร่วมกันหาทางแก้ไขเพื่อพลิกฟื้นสถานการณ์

จุดเริ่มต้นของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงผ่านการลองผิดลองถูก สัมลูกคลุกคลาน ถูกโกงเงินหลายแสนบาทจนประสบภาวะขาดทุน จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจถึงกระบวนการรวมกลุ่มภาวะผู้นำ การเกาะเกี่ยว รวมกันเป็นหนึ่งเดียวของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจนสามารถฟื้นฝ่าอุปสรรค ไม่ยอมจำนน แต่พลิกฟื้นกลับมาเป็นกลุ่มวิสาหกิจที่ส่งออกข้าวอินทรีย์ไปยุโรปได้อย่างไร

4.4 การก่อรูปของเกษตรอินทรีย์

4.4.1 การต่อต้านเกษตรอินทรีย์

ข้อมูลทางการแพทย์และงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์พบว่าสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมีผลกระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะ พาราควอต ไกลโฟเซต (ยาฆ่าหญ้า) และคลอร์ไพริฟอส (ยากำจัดแมลงศัตรูพืช) สารเหล่านี้มีพิษในระยะยาวและก่อให้เกิดโรค ได้แก่ โรคมาร์กินสัน และโรคสมองเสื่อม โดยเฉพาะพาราควอตที่มีพิษเฉียบพลันสูง แม้เกษตรกรใส่อุปกรณ์ป้องกันก็มี

ความเสี่ยงที่สารเคมีผ่านเข้าสู่ร่างกายได้โดยการสัมผัสทางผิวหนัง รวมทั้งบาดแผลแล้วซึมเข้าร่างกายจนเกิดอันตรายถึงชีวิต อย่างไรก็ตาม เมื่อวันที่ 23 เมษายน 2562 รัฐบาลออกประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยมีจุดประสงค์เพื่อจำกัดการใช้สารเคมีดังกล่าวกับพืชบางชนิด และอยู่ระหว่างการตัดสินใจว่าจะยกเลิกการใช้สารเคมีทั้ง 3 ชนิดหรือไม่ ในขณะที่หลายประเทศทั่วโลก ประกาศห้ามการนำเข้าและใช้สารเคมีเหล่านี้ไปแล้วอย่างสิ้นเชิง

การเปลี่ยนแปลงใดๆ มักจะมีการต่อต้านเสมอ การเปลี่ยนความคิด ความเชื่อของคนนั้น ไม่ใช่เรื่องง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับคนที่ทำนาเป็นอาชีพมาทั้งชีวิต เมื่อคิดจะเปลี่ยนแนวมาทำเกษตรอินทรีย์ในระยะแรกๆ มีคนบอกว่าลุงบุญมี “บ้า” ลุงบุญมีถูกตั้งคำถามต่างๆ มากมาย สงสัยไม่แน่ใจว่าการทำนาแบบนี้จะอยู่ได้จริงไหม เพราะเคยชินกับการทำนาเคมีมาตลอด แต่น้าข้าวอินทรีย์ คนปลูกจะต้องใจเย็น ต้นข้าวจะค่อยๆ โต แลดูไม่เขียวชอุ่ม โตไม่สวยทันใจเหมือนนาเคมี แม้แต่ในหมู่เครือญาติบางคนก็คิดว่าปลูกไปแบบนี้จะได้กินไหม แต่ด้วยความมุ่งมั่น ตั้งใจจริงที่อยากให้ชาวนาพึ่งพาตนเองได้ ประกอบกับความละเอียดรอบคอบของลุงบุญมีที่บันทึกข้อมูลทุกขั้นตอน และทำรายละเอียดรายรับรายจ่ายไว้ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่าการทำนาอินทรีย์มีต้นทุนต่ำกว่า ซึ่งต่างจากชาวนาทั่วไปที่ไม่ได้ทำรายรับรายจ่ายจึงไม่รู้ว่าต้นทุนทำนาเคมีนั้นสูงกว่าการทำนาอินทรีย์ในทุกขั้นตอน

การทำนาที่ใช้สารเคมี ใช้ปุ๋ยเคมี ถึงแม้ต้นข้าวจะเติบโต ออกใบเขียวสวยงาม แต่ดินจะแข็ง กระด้าง เสื่อมสภาพ ลุงบุญมีจึงเริ่มกระบวนการพัฒนาโครงสร้างดิน โดยทั่วไป นา 15 ไร่ ชาวนาจะใส่ปุ๋ยเคมี 15 กระสอบ ทางกลุ่มจึงเริ่มทดลองปรับปีแรก ใส่ปุ๋ยเคมี 10 กระสอบ ปุ๋ยอินทรีย์ 5 กระสอบ ผสมกัน ปีที่สองใส่ปุ๋ยเคมี 7 กระสอบ ใส่ปุ๋ยอินทรีย์เกือบครึ่ง ปีที่สามใส่ปุ๋ยเคมี 5 กระสอบ ในช่วงแรกที่ลดปริมาณการใช้ปุ๋ยเคมี พบว่าข้าวจะโตช้า ต้นไม่สวย ไม่เหมือนกับการใช้สารเคมีที่ปุ๋ยเคมีจะไปบำรุงต้นข้าวเติบโตงอกงาม แต่การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ดินจะไม่แข็งกระด้าง น้ำหนักข้าวเมื่อขายได้น้ำหนักมากกว่าข้าวที่ทำนาด้วยปุ๋ยเคมี จนผลผลิตเริ่มมากขึ้น แทบไม่เห็นความเสียหาย คิดว่าน่าจะอยู่ได้ กลุ่มจึงริเริ่มชวนคนมาร่วมทำนาเกษตรอินทรีย์ครั้งแรกในปี 2547 โดยเริ่มจากในหมู่เครือญาติ ประกอบด้วย ตระกูลสุระโคตร ตระกูลธรรมวัฒน์ และตระกูลสุภสร ซึ่งการรวบรวมสมาชิกจากญาติพี่น้องที่อยู่ใกล้เคียงกันนั้นทำให้ง่ายต่อการพูดคุย ถ่ายทอดแนวความคิด วิธีการทำนา และวิถีชีวิตที่จะเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งสิ่งที่ลุงบุญมีพูดย้ำเสมอจนสมาชิกจดจำได้แม่นยำคือ อยากให้สมาชิกมีรายได้มากขึ้น ช่วยเหลือตัวเองได้มากขึ้น ไม่อยากให้สมาชิกทำนาอย่างเดียว อยากให้มีรายได้ตลอดปี เป็นคำที่พูดบ่อย ตอนที่เข้ามาร่วมกลุ่ม

เมื่อในหมู่ญาติพี่น้องทำได้ เริ่มยืนได้ด้วยวิถีเกษตรอินทรีย์ คนที่อยู่ต่างพื้นที่เริ่มเห็นถึงความสำเร็จที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมก็เริ่มให้ความสนใจ ทอยเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม จากจุดเริ่มต้นที่หมู่บ้านอุ่มแสง ต.คู่อ. รามีสล ขยายไปสู่ อ.ศิลาลาด จ.ศรีสะเกษ

4.4.2 ผลผลิตข้าวอินทรีย์ : ผลลัพธ์ของความพยายาม

การจงใจให้คนในอุ่มแสงเปลี่ยนวิถีทำนาจากนาเคมีเป็นนาอินทรีย์ นับว่ายากแล้ว แต่การอดทนรอคอยด้วยความใจเย็น เป็นอีกความหนึ่งความพยายาม เนื่องจากการปรับเปลี่ยนมาทำนาข้าวอินทรีย์ต้องใช้ระยะเวลาอย่างน้อย 3 ปี เพื่อปรับดินให้ปลอดสารเคมี อีกทั้งผลผลิตในปีแรกหลังการปรับเปลี่ยนจะได้ข้าวไม่เยอะเท่ากับนาเคมีที่ใส่ปุ๋ยเร่งใบ เร่งลำต้นให้เติบโต ทำให้นาข้าวมีสีเขียวสดงดงาม ต่างกับนาอินทรีย์ที่ข้าวจะค่อยๆ เติบโต แต่หากเข้าสู่การเป็นนาข้าวอินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบเมื่อเก็บเกี่ยวจะพบกับความแตกต่างกันที่น้ำหนักข้าวที่เกี่ยวข้องได้ ตัวอย่างนาข้าวของวิไล สุภครเกษตรกรผู้ประกอบอาชีพทำนา ที่ได้ใช้ความรู้ ประสบการณ์จากการทำนา มีเทคนิคกะปริมาณน้ำกับต้นข้าว สูงประมาณ 1 ฝ่ามือ น้ำไม่เยอะไม่น้อยเกินไป ต้นข้าวถึงเติบโตสวยงามสูงเสมอกัน ปุ๋ยก็ไม่ต้องใส่เยอะ ใส่ตามมาตรฐานของนา คุณวิไลมีที่นา จำนวน 4 ไร่ แต่ก่อนทำนาข้าวเคมี น้ำหนักข้าวได้เพียง 400 กิโลกรัม แต่เมื่อเปลี่ยนมาทำนาข้าวอินทรีย์ได้ข้าวน้ำหนักถึง 500 กิโลกรัม หรือเท่ากับครึ่งตัน

“...พอฝนตกลงมาจะพอดีทำให้ข้าวชอบน้ำเติบโตแต่น้ำเยอะไปก็ไม่งามต้องปล่อยออกบ้าง...เราก็จាំมา ประมาณแค่นี้ (ยกฝ่ามือขึ้น) กะเอา แต่ละนาเป็นชั้นๆ ของผมเป็นลูกระนาด ไม่เสมอกัน ต่ำมาช่วยน้ำเต็ม เปลี่ยนให้แห้งเลยก็ได้ ความรู้ที่ว่าใส่น้ำเท่านี้ ในสมัยก่อนไม่มีความรู้เรื่องนี้...” (วิไล สุภคร เกษตรกรผู้ประกอบอาชีพทำนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

เช่นเดียวกับคุณบุญตา ศรีมะเรือง สมาชิกกลุ่ม ที่เคยทำนาเคมีมาก่อน ตอนทำนาเคมีได้ข้าวประมาณ 4 ตันกว่าต่อแปลง เมื่อได้มาเข้าร่วมกลุ่มกับบุญภูมิ ประมาณปี 2547 และปลูกพืชบำรุงดินเสริมในระยะปรับเปลี่ยน 3 ปีแรก พบว่าได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นมาประมาณ 1 ตันครึ่งถึง 3 ตัน พอเริ่มเข้าสู่เกษตรอินทรีย์เต็มรูปแบบในปีที่ 3 - 4 ผลผลิตเพิ่มมาประมาณ 3 ตันกว่า รวมได้ผลผลิตทั้งหมด 7 ตัน คุณบุญตาเล่าว่าการที่ผลผลิตเพิ่มขึ้นนั้นมาจากการปลูกพืชบำรุงดินเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากจะไปเพิ่มอินทรีย์วัตถุในดิน หากไม่บำรุงดิน ใช้น้ำเหมือนเดิม ผลผลิตก็จะไม่เพิ่มขึ้น

ในช่วง 3 ปีแรกของการปรับเปลี่ยนเป็นการทำอินทรีย์ ผลผลิตข้าวได้ไม่มากเท่ากับทำนาเคมี สมาชิกบางคนทนรอไม่ไหว ถอนตัวไปก็มี แต่ลุงบุญมีและสมาชิกที่ร่วมก่อตั้งก็ไม่ถอยใจ เดินหน้าเกาะประตูลูกสมาชิกแบบบ้านต่อบ้าน ขอนั่งล้อมวงกินแกงไก่ พูดคุยภาษาเดียวกันเพื่อถ่ายทอดแนวคิด จิตวิญญาณการต่อสู้ และความมุ่งมั่นที่จะพลิกฟื้นสภาพความเป็นอยู่ พร้อมกับหาวิธีทำให้ข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น โดยเข้าร่วมโครงการโอท็อปคัดสรรข้าวลุงบุญมีได้นำข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเข้าไปที่พัฒนาชุมชนด้วยตนเอง โดยเล่าถึงที่มา แนวคิด กระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ เพื่อเสนอเป็นสินค้าโอท็อปประจำหมู่บ้าน โดยในปีนั้นข้าวอินทรีย์ของกลุ่มได้รางวัลโอท็อประดับ 5 ดาว จากนั้นจึงได้มีการต่อยอดเข้าร่วมโครงการของกรมพัฒนาชุมชนเป็นงานขายข้าวที่เมืองทองธานี ต่อมา ปี 2552 ลุงบุญมีชวนสมาชิกไปดูวิธีการปลูกข้าวกล้องงอกที่ จ.สกลนคร เมื่อดูทางกลุ่มจึงเกิดแนวความคิดว่า ถ้าขายข้าวมะลิที่เป็นข้าวขาว ขายได้กิโลกรัมละ 30 บาท ข้าวกล้องงอกอาจขายได้อีก 50 บาท จึงเริ่มทำข้าวกล้องงอก เพื่อเพิ่มผลผลิต เพิ่มวัตถุดิบให้มีกำไรมากขึ้น ต่อมาทางกลุ่มได้ไปออกงานที่เมืองทองธานีอีกครั้ง คราวนี้มีคณะอาจารย์จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน มาเจอเลยชวนให้ส่งข้าวงอกเข้าประกวด ลุงสนใจจึงส่งข้าวไปคัดสรรตรวจสอบอาหาร และได้รับรางวัลชนะเลิศอันดับ 1 ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ในปี 2553 ซึ่งเป็นที่มาของโลโก้แบรนด์ (ตราสินค้า) “ลุงบุญมี” ในเวลาต่อมา ซึ่งเดิมทางกลุ่มใช้ชื่อ “เกษตรทิพย์” มีโลโก้เป็นรูปรวงข้าวสองรวง ลักษณะคล้ายรูปโลกล้อมรอบประเทศไทย ทางสำนักเครื่องหมายการค้าเห็นว่าคำว่าเกษตรทิพย์ เป็นคำสามัญที่ใช้กันทั่วไปซึ่งไม่ควรที่ใครจะสงวนไว้ใช้คนเดียว จึงไม่สามารถนำคำนี้มาทำเป็นแบรนด์ได้ อีกทั้งคำว่า “ทิพย์” นั้นดูเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ จึงขอให้ลุงบุญมีเปลี่ยนชื่อแบรนด์ ลุงบุญมีจึงปรึกษากับคุณจรรยา (ลูกชาย) โดยตอนนั้นมีเวลาคิดเพียง 10 นาที คุณจรรยาจึงตัดสินใจนำชื่อผู้เป็นพ่อ มาใช้เป็นชื่อแบรนด์ “ลุงบุญมี” และได้เลือกรูปภาพที่ลุงบุญมีรับรางวัลประกวดข้าวกล้องงอกของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปี 2553 มาเป็นโลโก้ โดยมาปรับเป็นรูปลายเส้น เพิ่มภาพทุ่งนา เกวียน และควาย เข้าไปด้านหลัง และโลโก้ “ลุงบุญมี” ก็ได้เริ่มใช้นับแต่นั้นเป็นต้นมา ไม่ว่าทางกลุ่มจะออกผลิตภัณฑ์เพิ่มออกมาก็จะมี แบรนด์ “ลุงบุญมี” ติดมาด้วยเป็นสิ่งที่สื่อถึงความเป็นออร์แกนิก เป็นจุดสำคัญของการตลาด เป็นการสร้างความเชื่อต่อให้ไม่มีมาตรฐานรับรองความเป็นออร์แกนิกแต่ถ้าเป็น แบรนด์ “ลุงบุญมี” ผู้บริโภคก็เชื่อได้ว่าเป็นสินค้าออร์แกนิก

ลุงบุญมีเริ่มทำเกษตรอินทรีย์เมื่อปี 2548 และทางกลุ่มฯ ได้รับเลือกให้นำข้าวและสินค้าเกษตรอินทรีย์ไปออกบูทในงาน THAIFEX-World of Food Asia ในปี 2553 ซึ่งมีหน่วยงานตรวจรับรองคุณภาพและออกมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลมาร่วมออกบูทในงานนั้นด้วย ลุงบุญมีจึงเห็น

โจทย์ที่ใหญ่และท้าทายของกลุ่มในเรื่องการขอมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในระดับสากล โดยเรียกให้ จอร์จรัฐ สุระโคตร ลูกชายที่ไปเรียนหนังสืออยู่ที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) ในขณะที่ให้มาร่วมสังเกตการณ์ในงานดังกล่าวด้วยเพื่อมาช่วยกันศึกษาเรื่องระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล เริ่มปี 2553 ปี 2554 ขึ้นเรื่องขอตรวจรับรอง ปี 2555 ทางกลุ่มได้ไปรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล

เมื่อทางกลุ่มได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลก็ทำให้ผู้ซื้อข้าวเกิดความมั่นใจ โดยบริษัทแรกที่รับซื้อข้าวอินทรีย์คือบริษัท ไบโอะอะโกร จำกัด จากประเทศอิตาลี ต่อมาทางกลุ่มเริ่มได้รางวัลมารันตีคุณภาพ เป็นการสร้างความมั่นใจให้เกิดขึ้นในหลายด้าน ทั้งในมิติด้านสังคม คนในชุมชนเริ่มเข้ามาทำงานในกลุ่ม ด้านลูกค้า มีออเดอร์จากลูกค้า 2 ล้านตัน ภายในหนึ่งสัปดาห์ แต่ทางกลุ่มไม่สามารถทำให้ได้เนื่องจากโรงสีติดออเดอร์ของเจ้าอื่นอยู่ นอกจากนี้ กลุ่มมองเห็นส่วนต่างที่ได้จากการที่โรงสีเป็นฝ่ายกำหนดราคา จึงเป็นที่มาของความคิดที่จะไม่ขายข้าวเปลือก จะสีข้าวขายเอง สร้างโรงสีของกลุ่ม ตัดสินใจไม่ขายข้าวเปลือกให้กับโรงสีตั้งแต่ปี 2547 เป็นต้นมา

ปัจจุบันราคาข้าวอินทรีย์สูงกว่าราคาข้าวทั่วไป ในระยะแรกกลุ่มและลุงบุญมีใช้วิธีหาสมาชิกแบบบ้านต่อบ้าน ซึ่งสมาชิกเป็นฝ่ายเลือกว่าจะเข้ากลุ่มหรือไม่ แต่ปัจจุบันกลุ่มกลับเป็นฝ่ายเลือกสมาชิกที่มีศักยภาพปลูกข้าวอินทรีย์ได้

“...ตอนนี้ราคาข้าวมันแตกต่างกันเยอะ แล้วผมไม่ต้องพูดอะไรตอนนี้ เราทำมาเรื่อยๆก็ไม่ต้องพูดอะไรแล้ว เขามาเอง เราไม่สนใจคนอื่นว่าจะว่ายังไง เราต้องทำให้เห็น ไม่มีใครเชื่อผู้นำถ้าไม่ทำให้เห็น เราดูบุญหรีกินเหล้าก็สอนคนอื่นไม่ได้ เราต้องเป็นแบบอย่างที่ดี ชื่อสัตย์แบ่งปันพี่น้อง มีน้อยแบ่งน้อย มีน้อยแบ่งมาก ได้ไถ่ก็ตัวก็แบ่งไป ต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงผู้ใหญ่ว่าทำไรก็ทำ เราทำไรเขาก็เชื่อแต่ก่อนเขาไม่เชื่อ ตอนนี้ก็เริ่มเชื่อ เพราะมีรูปธรรมจับต้องได้ เปรียบเทียบทำไมคนนี้ได้ คนนี้ไม่ได้ ดูจากผลงาน เขาก็เริ่มฟังว่าเราทำได้ทำจริง...” (จอร์จรัฐ สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

ถึงแม้จะยากลำบากก็ไม่ย่อท้อ พร้อมกับทัศนคติเชิงบวกต่อปัญหาว่าปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่เรื่องใหญ่ ตระหนักว่าทุกอย่างมีปัญหาเพื่อแก้ไขและจะรู้ว่าปัญหาเกิดขึ้นที่ตรงไหนจะทำได้สามรถแก้ไขได้ถูกต้อง ถึงแม้สิ่งจะเป็นสิ่งที่ยากก็ต้องทำและไม่มีอะไรสมบูรณ์แบบ ภายในระยะเวลาไม่กี่ปี

ความพยายามทั้งหมดปรากฏผลสำเร็จเป็นรูปธรรมเป็นสิ่งที่แทนคำพูดได้เป็นอย่างดี จับต้องได้ ชื่อสัตย์ แบ่งปันพี่น้อง มีน้อยแบ่งน้อย มีน้อยแบ่งมาก เป็นต้นแบบแห่งเศรษฐกิจพอเพียง ความพยายามของกลุ่มส่งผลในหลายมิติ อาทิ ด้านเศรษฐกิจ ชาวนาเริ่มมั่นใจในการทำเกษตรอินทรีย์ ทำน้ำหมักอินทรีย์เองแทนการซื้อปุ๋ยเคมี กลุ่มให้ยืมอุปกรณ์ทำนา ทำให้ต้นทุนการทำนาลดลง เข้าถึงแหล่งทุนของกลุ่มง่ายขึ้น สมาชิกบางคนมีหนี้สินลดลง ในขณะที่ผู้ชายปุ๋ย อดีตในพื้นที่บ้านอุ่มแสง มีร้านขายปุ๋ยเคมีประมาณ 30 กว่าร้าน มากที่สุดเป็นอันดับ 1 ของจังหวัดศรีสะเกษ กำไรหลายล้านบาท ปัจจุบันกำไรลดลงมาเหลือหลักแสน และค่อยๆ ทอยปิดร้าน ด้านสังคม สุขภาพกายไม่เสี่ยงต่อการเป็นโรคมะเร็ง โรคเบาหวาน สุขภาพจิตดีขึ้น รวมถึงดึงลูกหลานคืนถิ่นนำความรัก ความอบอุ่นในครอบครัวและชุมชนกลับคืนมา สิ่งที่เกิดขึ้นผู้แทนหน่วยงานภาครัฐที่ให้ข้อมูลอย่างคุณทัศนรา เหมือนมา หัวหน้าหน่วยสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ อ.ราศรีไศล จ.ศรีสะเกษ ที่บอกว่ากลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงนั้นมาไกลเกินกว่าการเป็นวิสาหกิจและมีองค์ความรู้ที่ราชการก็สู้ไม่ได้

“...พูดถึงกลุ่มวิสาหกิจ ที่นี้เกินวิสาหกิจไปแล้วเพราะก้าวหน้ากว่าที่อื่นเยอะ ลูกบุญมีไม่ได้จับที่ข้าว ทำถั่วเหลืองอินทรีย์ ตะไคร้อินทรีย์ ต้องคุมกันอย่างเข้มแข็ง อุ่มแสงที่เกินวิสาหกิจ คือ เขาทำในชุมชน แต่กลุ่มที่ก้าวหน้าตั้งบริษัทส่งด้วยตนเอง มันมีน้อย แต่เขาก้าวหน้าไปแล้ว คือลูกเขาก้าวหน้าไปแล้ว การบริหารจัดการน่าจะเป็นตัวอย่าง เป็นโมเดลให้คนอื่น เกษตรกรที่ไม่จำเป็นต้องเหมือนเดิมทำเป็นธุรกิจ ราชการสู้เขาไม่ได้เพราะเราไม่มีความรู้ขนาดนั้น...” (ทัศนรา เหมือนมา หัวหน้าหน่วยสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ อ.ราศรีไศล จ.ศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

หากย้อนไปตั้งแต่จุดเริ่มต้นของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ตั้งแต่วันที่กลุ่มยังไม่เติบโตเช่นปัจจุบันนี้ ที่ประชุมที่เป็นเพียงเก่าๆ มุงด้วยใบหญ้า ศาลาที่น้ำท่วม ถูกบางคนเหยียดหยันบอกว่าพวกคนในกลุ่มเป็นพวกเพื่อฝัน จุดหมายที่วางไว้สูงเกินไป ทำไม่ได้ แต่ด้วยการลงมือทำ ความหวัง มุ่งมั่นในการฉายภาพให้ถึงจุดหมายที่ตั้งไว้ ว่ามีฝันคนเดียวนั้นทำคนเดียวไม่ได้ ต้องมีหลายองค์ประกอบที่จะทำให้บรรลุความสำเร็จ เช่น การที่สมาชิกกลุ่มมีความเชื่อ อุดมการณ์เดียวกัน ร่วมมือร่วมใจปฏิบัติตามระเบียบของกลุ่ม ศึกษาเรียนรู้วิธีการทำเกษตรอินทรีย์ในทุกขั้นตอนด้วยความซื่อสัตย์เพื่อให้ผลผลิตของกลุ่มผ่านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จนสามารถทำคามฝันให้เกิดขึ้นได้เมื่อทุกคนช่วยกัน ความฝันที่วาดไว้กลายเป็นรูปเป็นร่าง เมื่อสมาชิกในกลุ่มเห็นความจริงที่เกิดขึ้นว่ากลุ่มไม่ได้หลอกลวงและทุกคนได้ประโยชน์ ผลจากความพยายามเห็นผลในวันนี้กลุ่ม

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง พัฒนาสร้างองค์ความรู้ของตัวเอง มีโครงสร้างอาคารที่มั่นคง มีโรงสีเป็นของตัวเองที่ถึงแม้จะไม่ใหญ่โต แต่สามารถสีข้าว อบข้าว และเก็บข้าว ตอบจอกซ์อาชีพในชุมชน จากเดิมกลุ่มมีแค่โรงสีเล็กขายข้าวได้แค่ปีละ 10 ตัน ปัจจุบันกลุ่มมีที่ขายข้าว จะขายตอนไหนก็ได้ และสามารถขายได้ราคาตามที่ต้องการ รวมทั้งมีทีมงานที่เข้มแข็ง มีคนใหม่ๆ ในชุมชนเข้ามาทำงานด้วยอย่างต่อเนื่อง

4.5 มาตรฐานการรับรองเกษตรอินทรีย์จากภาคนานาชาติ

การจูงใจให้คนที่ทำนาเคมีมาตลอดชีวิต ให้เปลี่ยนความคิดมาทำนาอินทรีย์ การเปลี่ยนความคิด ทักษะคิด ความคุ้นชิน วิถีชีวิต ไปจนถึงวิธีการทำนา เป็นเรื่องยากมาก เนื่องจากธรรมชาติของคน ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง จะยึดติดกับสิ่งที่เคยทำ ยิ่งการเปลี่ยนแปลงนั้นต้องอาศัยระยะเวลา ความพยายามอดทน ทำงานหนักจึงจะเห็นผล ยิ่งยากมาก ลุงบุญมีได้ต่อสู้นำเสนอแนวคิดการทำเกษตรอินทรีย์อยู่หลายปี จึงตัดสินใจสร้างทีม หากคนที่มีแนวคิดเดียวกันมาร่วมเป็นพลัง การลงพื้นที่ในช่วง 3-4 ปีแรก (ปี 2553-2557) ลุงบุญมี คุณจรรยา ลูกชาย และกรรมการที่ร่วมก่อตั้งกลุ่ม ใช้วิธีเดินเคาะประตูบ้าน นั่งล้อมวงกินแกงไก่ตามบ้านคนในชุมชน เพื่อถ่ายทอดแนวความคิด อธิบายถึงผลลัพธ์ที่จะได้จากการปรับเปลี่ยนจากเกษตรเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์ว่าจะส่งผลดีต่อตัวชาวนาครอบครัว และชุมชนอย่างไร ช่วงนั้นเดินออกหมู่บ้านชุมชนแทบทุกวัน เรียกได้ว่ารู้จักสมาชิกทุกหมู่บ้าน บางครั้งก็พบกับคำสบประมาท แต่ก็ไม่ได้ทำให้ลุงบุญมีและกรรมการกลุ่มท้อใจ เพราะการเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ต้องมีความกล้าตัดสินใจที่จะเปลี่ยนวิถีการประกอบอาชีพที่ทำมาตลอดชีวิต และเมื่อตัดสินใจแล้วต้องมีความมุ่งมั่น อดทนในการรอคอย คุณจรรยาเปรียบเทียบการปลูกข้าวอินทรีย์เหมือนการปลูกมะม่วง ปลูกผลไม้ ก็ต้องรอวันหนึ่งที่มันออกลูกแล้วมันสุกแล้วมันกินได้

“... คือตอนที่ผมลงพื้นที่แรกๆ เลย เมื่อปี 54-55 ผมเคยโดนแม่กระทั่งว่า “มึงไม่ต้องมาสอนกูหรอก กูทำมาจนกระทั่งกูแก่แล้วเนี่ย” ประเภทน้ำเต็มแก้ว ไม่ฟังใครเราก็โห... คือเราก็จะไม่ได้มาบังคับเจ้าทำหรอก แต่ถ้าเจ้าไม่ทำเจ้าก็ไม่ต้องทำ ไม่ต้องอยากได้เหมือนคนอื่นละกัน ไม่ต้องอยากมาขายให้ได้ราคาดีๆ ก็อยู่ที่เดิมก่อน เราก็ไม่บังคับกัน” (จรรยา สุระโคตร ผู้จัดการฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อทางกลุ่มรวบรวมสมาชิกที่มีความต้องการปรับเปลี่ยนการปลูกข้าวที่ใช้สารเคมีมาเป็นการใช้สารอินทรีย์ได้จำนวนหนึ่ง มีการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำเกษตรอินทรีย์ระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มจนมีผลผลิตข้าวอินทรีย์ ทางกลุ่มจึงเดินทางพัฒนา ต่อยอดและเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มจนได้รับมาตรฐานการรับรองเกษตรอินทรีย์จากภาคนานาชาติ โดยเมื่อพิจารณาแนวคิดของบูร์ดิเยอที่ให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์ (Strategies) และกลยุทธ์ (Tactics) (Bourdieu, 1990) โดยระบุว่า การปฏิบัติของเอเจ้นท์ (บุคคล) เกี่ยวกับยุทธศาสตร์ (Strategies) ที่มีพลวัต ซึ่งต่างจากกฎ (Rule) ที่มีความหยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง และบูร์ดิเยอให้ความสำคัญในเรื่องของความผูกพันเชิงเครือญาติและครอบครัว ดังสะท้อนในเรื่องการถกเถียงเรื่องของขวัญและบูร์ดิเยอเห็นว่าเครือญาติมีความซับซ้อน เป็นกลไกสำคัญในการถกทอชีวิตของผู้คนในสังคมไว้ร่วมกัน ซึ่งผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดนี้มาสะท้อนให้เห็นว่าวิสาหกิจศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสงใช้วิธีการทำนาตามหลักคิดของบูร์ดิเยอดังนี้

1) ยุทธศาสตร์ “การสร้างพลังอำนาจ”

วิสาหกิจศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสงก่อรูปขึ้นจากความยากลำบากในการประกอบอาชีพ จึงรวมกลุ่มกันเพื่อหาทางออก ระยะเวลาแรกรวมกลุ่มกันในเครือญาติที่มีแนวความคิดคล้ายกัน ประกอบด้วยตระกูลสุระ โคตร ตระกูลธรรมวัตร และตระกูลสุภสร ซึ่งการรวมกลุ่มจากความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ความเคารพผู้อาวุโส การปฏิบัติของวงศาคณาญาติทำให้เกิดเป็นภาพตัวแทนของเหล่าตระกูลเครือญาติข้างต้น ได้สร้างความเข้มแข็ง เป็นปึกแผ่น โดยเป็นผลลัพธ์ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ได้สร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ผู้คนในชุมชนบ้านอุ่มแสงยอมรับและเชื่อว่ามีอยู่จริง โดยมีทุนทางสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความมีศักดิ์ศรี สถานภาพ บารมี ชื่อเสียง ที่ผู้คนให้การยอมรับในคุณงามความดี การประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี และทุนทางอาชีพที่ลุงบุญมีสั่งสมองค์ความรู้การทำนามายาวนาน นอกจากนี้ ยุทธศาสตร์ทางการศึกษาที่ลูกชายและลูกสาวของลุงบุญมีจบการศึกษาในระดับสูง คือปริญญาโทและปริญญาเอก เป็นยุทธศาสตร์ของการลงทุนทางวัฒนธรรมที่ถูกทำให้อยู่ในรูปสถาบัน (Institutionalization State) รวมทั้งยุทธศาสตร์ทางเศรษฐกิจที่ลุงบุญมียกที่ดินส่วนตัวมอบให้เป็นสถานที่ก่อสร้างโรงสีของกลุ่ม ยุทธศาสตร์ข้างต้นทำให้คนในชุมชนบ้านอุ่มแสงเกิดความเชื่อถือ ศรัทธา เข้ามาเป็นสมาชิกและปฏิบัติตามกฎของกลุ่ม

2) ยุทธวิธี “พี่เลี้ยง”

หลังจากที่กลุ่มตัดสินใจร่วมกันว่าจะทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มมีมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เพื่อเป็นการเปิดตลาดใหม่ กลุ่มจึงเริ่มศึกษา ค้นคว้าเรื่องมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จนกระทั่งได้ไปพบกับ

เครือข่ายหนึ่งที่อยู่ใกล้ๆ จ.ศรีสะเกษ คือ กลุ่มบ้านน้ำอ้อม อยู่ที่ จ.ยโสธร โดยขอให้มาเป็นพี่เลี้ยงกลุ่ม มาช่วยสอน ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ การขอมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งให้มาพูดคุยสร้างความมั่นใจให้กับกรรมการและสมาชิกของบ้านอ้อมแสงถึงแนวทางเกษตรอินทรีย์ ความสำเร็จ ความยั่งยืน และจิตใจ การันตี เป็นการให้ทุนทางสังคมที่กลุ่มมีอยู่คือเครือข่ายเพื่อสร้างความเชื่อใหม่ให้คนในพื้นที่ที่ยังไม่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มถึงวิธีการใหม่ที่ให้ผลลัพธ์ใหม่

3) กลยุทธ์ “เคาะประตูบ้าน”

กลยุทธ์ “เคาะประตูบ้าน” คือ การสร้างทีมลงพื้นที่เคาะประตูตามบ้าน เอาของดีไม่ติดมือไปฝาก ขอนั่งล้อมวงกินข้าวคุยกัน โดยให้สมาชิกกลุ่มที่ประสบความสำเร็จในการปลูกข้าวอินทรีย์บอกเล่าถ่ายทอดเรื่องราว เทคนิควิธีการลดต้นทุน เพิ่มรายได้ โดยใช้ภาษาคนบ้านเดียวกันที่มีหัวอกเดียวกัน ทำนาเหมือนกัน ประสบความยากลำบากเหมือนกัน ซึ่งสามารถโน้มน้าวใจคนที่ยังลังเล ไม่กล้าปรับเปลี่ยนมาปลูกข้าวอินทรีย์ รวมทั้งการทำให้เป็นตัวอย่างของลุงบุญมี ยิ่งทำให้สิ่งที่ทีมลงพื้นที่พูดมีความน่าเชื่อถือ เพราะลุงบุญมีเป็นคนพูดจริงทำจริง ไม่ทำอะไรที่งมงาย ขว้างๆ นอกจากนี้ทางกลุ่มยังมีการให้ความช่วยเหลือเรื่องส่วนตัวกับสมาชิก เป็นที่พึ่งได้ หากมีคดียุติธรรม เจ็บป่วย หรือมีปัญหาในชุมชน ทางกลุ่มก็พร้อมให้ความช่วยเหลือสมาชิกทันที

4) กลยุทธ์ “รุกหารัฐ”

วิสาหกิจศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอ้อมแสงใช้กลยุทธ์ “รุกหารัฐ” เป็นฝ่ายเดินเข้าหาหน่วยงานรัฐในพื้นที่เพื่อแนะนำตัว ขอความรู้ รวมทั้งการสนับสนุนจากภาครัฐ เมื่อทางกลุ่มเป็นที่รู้จักและนำความรู้ที่ได้ไปปรับปรุงผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ที่มีคุณภาพจนกระทรวงพาณิชย์พิจารณาคัดเลือกให้กลุ่มไปร่วมออกงาน THAIFEX-World of Food Asia ที่จัดขึ้นปีละ1ครั้ง ณ เมืองทองธานี รวมทั้งงาน Organic Natural และงานแฟร์ต่างๆ นับเป็นการเปิดโลกทัศน์ของกลุ่ม ทำให้รู้ว่าข้าวใครถูกใครแพง อะไรเป็นจุดด้อยของกลุ่ม การที่มีโอกาสเข้าร่วมขายสินค้าในงานเหล่านี้ทำให้กลุ่มได้ไปดูเกษตรอินทรีย์ที่กลุ่มอื่นขายสินค้าได้ ทางกลุ่มโดยคุณจรรยา จึงเริ่มศึกษาข้อมูล กลไกตลาดว่าตลาดไหนน่าสนใจ รวมถึงความยั่งยืน และตัดสินใจลงทำข้าวอินทรีย์ รวมทั้งเห็นว่ามีการซื้อขายกลุ่มอื่นๆ ที่ได้รับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ อาทิ ออแกนิก ออแกนิกไทยแลนด์ ขณะนั้นทางกลุ่มไม่มีมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มีแค่มาตรฐานจีเอพี เลยเกิดแนวคิดถ้ากลุ่มมีมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มา การันตีคุณภาพ ก็จะช่วยให้ผลิตภัณฑ์มีความน่าเชื่อถือ มีคุณภาพ น่าใช้ ดึงดูดความสนใจของผู้บริโภค ถึงแม้ว่าจะมีต้นทุนและต้องใช้เวลาในการศึกษาเรียนรู้ก็ตาม

5) กลยุทธ์ “สร้างความเชื่อมั่น”

คุณจรรยาใช้เวลาในการศึกษาแฟรแฟรเทคกับออแกนิคแบบสากลของสหภาพยุโรปและอเมริกาประมาณหนึ่งปีเต็ม โดยศึกษาวิธีการ ขั้นตอนการของรับรองมาตรฐานจากคู่มือ (Manual Script) ศึกษาถึงข้อดีข้อเสีย พบว่าการขอใบรับรองสินค้าออร์แกนิกจากกลุ่มยุโรปเป็นเรื่องที่ท่ายหลายประเด็น ประเด็นแรกคือระยะเวลาการผลิตสินค้าออร์แกนิกที่สูงกว่ามาตรฐานออร์แกนิกของประเทศไทย มาตรฐานออร์แกนิกประเทศไทยกำหนดระยะเวลาการทำเกษตรอินทรีย์ 2 ปี แต่มาตรฐานออแกนิคยุโรปกำหนดระยะเวลาการทำอินทรีย์ 4 ปีขึ้นไป ประเด็นต่อมาคือการตรวจสอบอย่างละเอียด เข้มข้น เจ้าหน้าที่ตรวจสอบมาตรฐานยุโรปจะเข้าไปตรวจการทำงานของกลุ่มในทุกขั้นตอน ตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนหว่านข้าว การใส่ปุ๋ยรองพื้น ความเสี่ยงของแปลงนา แปลงนาข้างเคียงใช้เคมีฉีดหรือใช้ฆ่าหญ้าไหม คุณแนวกันชนนาอินทรีย์กับแปลงนาเคมีว่าแนวกันชนต่ำหรือเล็กไปหรือไม่ การเบิกใช้ปุ๋ยอินทรีย์จากกลุ่มสอดคล้องกับจำนวนแปลงนาหรือไม่ เป็นต้น ลูกค้ามาตรวจตอนไหนก็ได้ ทุกอย่างต้องได้มาตรฐาน ตรวจได้ทุกขั้นตอน สมาชิกกลุ่มหลายคนยอมรับว่าการทำนาอินทรีย์เหนื่อยกว่าทำนาเคมี แต่สิ่งที่ได้รับกลับมาจากการลงแรงคือข้าวขายได้ราคาดี สุขภาพดี สิ่งแวดล้อมดี กุ้งหอยปูปลาดีก็ติดตามไปด้วย

ทางกลุ่มทำตามมาตรฐานที่กำหนดไว้อย่างไม่ย่อท้อ เพราะคำนึงถึงผลที่จะได้รับที่กลุ่มจะสามารถขายข้าวได้มากขึ้น ชาวนามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและพึ่งพาตนเองได้ จึงตัดสินใจขอรับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และแฟรแฟรเทคพร้อมกัน ในปี 2554 โดยในช่วงแรกประสบปัญหาเรื่องต้นทุน เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายค่าตรวจหลายรายการและหลายมาตรฐานการรับรอง ปีละหลายแสนบาท ปัจจุบัน ปี 2562 ค่าใช้จ่ายเรื่องการรับรองมาตรฐานทั้งหมด 8 มาตรฐาน ที่กลุ่มต้องจ่ายเป็นจำนวนเงินกว่าหนึ่งล้านบาทต่อปี เนื่องจากมาตรฐานแฟรแฟรเทคคิดค่าใช้จ่ายตามจำนวนสมาชิกที่เพิ่มขึ้น มาตรฐานแฟรแฟรเทคคิดอัตราค่าใช้จ่ายรับรองตามจำนวนสมาชิก กล่าวคือ สมาชิก 1 ถึง 250 คน คิดอัตราหนึ่ง สมาชิก 250 คนถึง 500 คน อีกอัตราหนึ่ง สมาชิก 1,000 คน อีกอัตราหนึ่ง ในขณะที่มาตรฐานออร์แกนิกคิดการรับรองเป็นพื้นที่ ในอัตราไร่ละ 30 บาท กลุ่มมีพื้นที่นาประมาณ 2 หมื่นไร่ คิดเป็น 6 แสนบาท เมื่อรวมกับค่ารับรองมาตรฐานอื่นๆ อีกมาตรฐานละ 40,000 บาท ขอใบรับรองสามมาตรฐาน เท่ากับ 120,000 บาท ยังไม่รวมค่าตรวจประวัติ ตรวจฟาร์ม ตรวจกระบวนการผลิต (Processing) ที่คิดค่าใช้จ่ายตามจำนวนวัน รวมถึงค่าใช้จ่ายเรื่องการตรวจรับรองฟาร์มภายในกลุ่มเองด้วย ซึ่งค่าใช้จ่ายการรับรองมาตรฐานดังกล่าวเป็นสิ่งจำเป็นเพราะทำให้กลุ่มขายข้าวได้ทั้งอเมริกาและยุโรป เนื่องจากตลาดในประเทศกำลังซื้อไม่เยอะ มีแค่บางกลุ่มที่สนใจ

ในขณะที่ต่างประเทศมีความต้องการข้าวอินทรีย์มาก ปัจจุบันยอดขายต่างประเทศ คิดเป็น 70% ขายในประเทศ 30% ซึ่งทางกลุ่มก็พยายามทำตลาดภายในเพื่อเพิ่มยอดขาย

“...แฟร์เทรด คือ การค้าที่เป็นธรรมทั้งเรื่องของการซื้อขายที่ดี การที่กลุ่มเราจะซื้อจากสมาชิก ก็ต้องเป็นธรรม โปร่งใสเป็นธรรม และเขาเอง หมายถึงสมาชิกก็ต้องมีส่วนในการกำหนดทิศทางของกลุ่ม ว่ากลุ่มจะเดินทางไปทางไหน เขาต้องรับรู้ มีสิทธิที่จะออกเสียงได้” (จจรรัฐ สุระโคตร ผู้จัดการฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

6) กลยุทธ์ “ฟังด้วยใจ เห็นด้วยตา”

ทางกลุ่มใช้วิธีการเล่าเรื่องราว (Story Telling) ที่มาของการเกิดกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง พื้นที่ จำนวนสมาชิก การทำนาที่ใช้น้ำฝนกลายเป็นจุดแข็ง จุดหลักของความเป็นตัวตนของอุ่มแสง ใช้เทคนิคให้มาคานาข้าวอินทรีย์ของจริง ซึ่งมีชาวสเปนเป็นชาวต่างชาติชาติแรกที่เข้ามาดูในพื้นที่ แสดงความสนใจอย่างจริงจัง ลูกค้าชาวสเปนคนนั้นพูดกับลุงบุญมีว่า “ถ้าคุณตั้งใจจริงเราจะโตไปพร้อมกัน” เมื่อกลุ่มได้การรับรองมาตรฐานของสหพันธ์ขบวนการผู้ผลิตสินค้าออร์แกนิกระหว่างประเทศ (International Federation of Organic Agriculture Movements: IFOAM) ตอนนั้นทางกลุ่มยังไม่มีลูกค้าแต่ตัดสินใจที่จะขายข้าวให้กับตลาดต่างประเทศ นับจากวันนั้นเป็นต้นมาวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงสามารถขายข้าวอินทรีย์ส่งออกไปยังประเทศในทวีปยุโรป อเมริกา มียอดขายเพิ่มขึ้นทุกปี ปัจจุบัน ก่อนจะเก็บเกี่ยวประมาณเดือนตุลาคม บริษัทลูกค้าจะมาดูว่ากลุ่มมีข้าวเท่าไรและจะทำการจองไว้ โดยลูกค้าที่ทางกลุ่มทำธุรกิจร่วมกันอย่างมีความสุข กลุ่มก็จะพิจารณาให้โควตาข้าว ลูกค้าก็จะให้มัดจำมาส่วนหนึ่งเป็นการเข้ามารับผิดชอบร่วมกัน หากบริษัทไหนไม่จ่ายเงินมัดจำ กลุ่มก็จะคิดราคาขายแพงกว่าที่บริษัทที่จ่ายเงินมัดจำ ตอนนี้อย่างกลุ่มสามารถเลือกได้ว่าขายให้กับบริษัทไหน เนื่องจากมีหลายบริษัทที่ต้องการสินค้า มีคนต้องการที่จะซื้อเกษตรอินทรีย์เป็นจำนวนมาก ไม่เหมือนเมื่อก่อนที่หากคนมาซื้อ ตอนนี้มีแต่คนมาหา ลักษณะการขายข้าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงพลังอำนาจของกลุ่ม ที่สามารถตัดสินใจเลือกขายข้าวให้กับบริษัทใดก็ได้ บทบาทนี้ได้พลิกภาพจำของชาวนาไทยในอดีตที่อยู่ใต้อาณัติของนายทุน ถูกกดราคาจากโรงสีหนี้สินล้นพ้นตัวอยู่ในวังวนที่ไม่มีทางออกไปหมดสิ้น

4.6 ผู้นำ กรรมการ สมาชิก

จุดเริ่มต้นของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงรวมกลุ่มเมื่อปี พ.ศ. 2547 มีสมาชิกจำนวน 74 ราย ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีสมาชิกเพิ่มจำนวนเป็น 1,258 ราย มีพื้นที่ปลูกข้าว 20,716 ไร่ ครอบคลุมเขตปกครอง 22 หมู่บ้าน 5 ตำบล 2 อำเภอ (อำเภอรายไสลและอำเภอลาด) ปี พ.ศ. 2558 มีรายได้จากการขายข้าวได้ทั้งสิ้น 55 ล้านบาท มีกำไร 1.38 ล้านบาท คิดเป็น 2.5 ของยอดขาย ผลประกอบการเพิ่มขึ้น 11% ต่อปี และผลจากการจัดการมาตรฐานทำให้วิสาหกิจสามารถซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาสมาชิกในราคาที่สูงกว่าราคาในท้องตลาดทั่วไป ประมาณ 4,000 บาทต่อตัน คิดเป็นเงินที่เพิ่มให้กับชาวนาสมาชิกประมาณ 14 ล้านบาท คิดเป็น 25 % ของยอดขาย รายได้เฉลี่ยเพิ่มขึ้น 24,000 บาทต่อครัวเรือนต่อปี

“ความสำเร็จทุกอย่างมันเกิดด้วย หนึ่งความสามัคคี สองความโปร่งใส ความสามัคคีและความโปร่งใส และทัศนคติในการมองหาการทำงานมันเกิดจากประชาชนกลุ่ม ประชาชนกลุ่มนี้มีทัศนคติแล้วก็มีคามเพียรในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอุดมคติที่ตั้งไว้ และมีความสามัคคีมาร่วมด้วยความโปร่งใสประกอบด้วย ทำให้อุ่มแสงมีความเติบโต ความเหนียวแน่นมันเกิดจากความสามัคคีและโปร่งใส กลุ่มครอง ทุกองค์กรถ้าไม่มีความสามัคคี ไม่มีความโปร่งใสจะแตกกระเจิงไปทั้งสิ้น” (เจริญศักดิ์ พรายแก้ว สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มีนาคม 2562)

กว่าที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะประสบความสำเร็จอย่างทุกวันนี้ ผ่านปัญหาและอุปสรรคนานับไม่ถ้วน เมื่อตอนที่กลุ่มจะกู้เงินเพื่อมาลงทุนทำเกษตรอินทรีย์ กรรมการกลุ่มชุดแรก จำนวน 10 คน ลาออกทั้งหมดเนื่องจากไม่อยากเสี่ยงรับภาระหนี้ที่อาจเกิดขึ้น

“...ถ้าเราย้ายไปตำบลอื่นอาจจะยาก ไม่มีกรรมการ สมาชิก ผู้นำอุ่มแสง ต้องให้เขาทำของเขาขึ้นมาค่อยไปช่วย ถ้าควบคุมดูแลเป็นเรื่องยาก เราเคยเจอปัญหากรรมการ เงินทุน ถ้าเกิดมีการกู้กรรมการจะลาออกหมดเลย อย่างในชุดกรรมการ 10 ท่าน ชุดแรก พอบอกกู้เงินออกหมดเลย เหลือผมคนเดียว ของอุ่มแสงก็เคยเกิดมันจะเป็นข้อดีของกลุ่ม บางทีกรรมการมีน้อย มันเดินไม่ได้ ถ้ากู้เงินให้กลุ่มมาเดินได้ เขาก็จะไม่เอาเพราะกลัวภาระหนี้สิน ซึ่งถ้ากลุ่มเดินไม่ได้จะเป็นหนี้ กู้ปุ๊บ

ลาออกก็กลัวตัวเองเป็นหนี้มารับผิดชอบ...” (จรรยา สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

หลังจากประสบปัญหากรรมการชุดแรกลาออก จึงเกิดแนวคิดให้กรรมการชุดที่ 2 มาทำข้อตกลงร่วมกันว่าใครจะยอมเป็นหนี้กับลุงบุญมีบ้าง และต้องร่วมรับผิดชอบ การตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มของกรรมการชุดที่ 2 เกิดจากความเคารพ เชื่อถือ ศรัทธาที่มีต่อลุงบุญมี เป็นความรู้สึกผูกพันแบบญาติมิตร ไม่เหมือนเจ้านายกับลูกน้อง รวมถึงความสัมพันธ์ที่เริ่มจากระบบเครือข่ายจากกรรมการผู้สมาชิก เป็นปัจจัยที่หล่อหลอมความรู้สึกรัก ผูกพัน ร่วมหัวจมท้าย ใจถึง เอาไหนเอากัน ทำให้กลุ่มขับเคลื่อนพัฒนาไปได้

ในช่วงแรกทางกลุ่มยังไม่ค่อยมีรายได้ กรรมการที่มาทำงานต้องเป็นจิตอาสา ทำงานแบบไม่ได้รับค่าจ้าง โดยต้องทำให้คนในชุมชนมีเชื่อมั่น เชื่อถือ ดูแลและฝากชีวิตไว้กับกรรมการได้ เพื่อให้คนในชุมชนอยากมาเข้าร่วมกลุ่ม ต่อมาเมื่อทางกลุ่มมีสมาชิกมากขึ้น เริ่มมีรายได้ จึงเริ่มกระบวนการสรรหากรรมการ ปัจจุบันกรรมการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีทั้งหมด 17 คน โดยคัดเลือกจากการประชุมใหญ่ให้สมาชิกยกมือเสนอชื่อ โหวต จาก 22 หมู่บ้าน 5 ตำบล 2 อำเภอ กรรมการจะมีหน้าที่ประชุม จัดการข้อมูลรวมถึงข้อเสนอแนะให้สมาชิกไว้ จัดทำแผนต่อปี และปีถัดไป เป็นแผนพัฒนากลุ่ม กรรมการทั้ง 17 คนต้องมานั่งคุยกันช่วยกันทำแผนเป็นช่วง ๆ เช่น ในปีหนึ่งจะซื้อข้าวสมาชิกเท่าไร กรรมการแต่ละคนก็จะมีหน้าที่ความรับผิดชอบติดตามตรวจสอบสมาชิกในพื้นที่ของตน กรรมการจะอยู่กันเหมือนพี่น้อง เคารพซึ่งกันและกัน ถ้าแย้งก็ต้องเอามติในที่ประชุมมาเป็นหลักคิดในทิศทางเดียวกัน ใช้เหตุผล คณะกรรมการของกลุ่มมีตัวตน ทำงานจริง และรู้ปัญหาที่แท้จริงที่เกิดขึ้นในกลุ่ม ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการขับเคลื่อนการทำงาน โดยคณะกรรมการจะทำงานร่วมกับทีมส่งเสริมและทีมตรวจสอบภายในอย่างใกล้ชิด

ช่วงการทำงานในปีหนึ่ง กรรมการจะลงพื้นที่หาสมาชิกปีละ 2 ครั้ง คือ ก่อนทำนา 1 ครั้ง และเมื่อข้าวตั้งท้อง 1 ครั้ง ทางกลุ่มจะตั้งแฟ้มและเก็บข้อมูลสมาชิกแต่ละคนเป็นรายปี กรรมการจะได้รับเอกสารจากกลุ่มให้กรอกข้อมูลของสมาชิก ข้อมูลประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นคำถามลักษณะทางกายภาพว่าสมาชิกมีพื้นที่ทำนาว่าทำนากี่ไร่ เพิ่มหรือลดเท่าไร พื้นที่ก็แปลง แต่แปลงมีกี่ไร่ ส่วนที่ 2 เป็นคำถามเกี่ยวกับกระบวนการทำนา ได้แก่ ใสปุ๋ยอะไร หว่านวันที่เท่าไร เดือนอะไร ปุ๋ยรองพื้นเดือนไหน เผาตอซังไหม ใสปุ๋ยเคมีไหม ผลผลิตที่ได้ขายให้กลุ่มต้องประมาณเท่าไร กรรมการต้องดูความสอดคล้อง เช่น นา 50 ไร่ ใสปุ๋ย 3 กระสอบ สมเหตุสมผลหรือไม่

นอกจากนี้ กรรมการจะต้องประชุมร่วมกันเพื่อวิเคราะห์หาทางแก้ไขปัญหารวมถึงข้อกำหนดต่างๆ ให้สมาชิกปฏิบัติตาม เช่น กรรมการจะประชุมว่าข้าวโชนนี้ทำไมไม่งาม และจะประชุมกับสมาชิกอีกต่อหนึ่งว่าต้องทำนาแบบไหน มีรูปแบบให้สมาชิกด้วยว่าโชนนั้นจะดำ หยอด หรือหว่าน ไม่ได้หมายความว่าทุกหมู่บ้านต้องทำนาแบบนี้ แล้วแต่ความเหมาะสมของหมู่บ้านแล้วดูที่รายบุคคล อายุเท่าไร และแบ่งแยกไปในแต่ละโชนอีกด้วย ซึ่งส่งผลต่อรายได้ของสมาชิก

ผู้นำ กรรมการ สมาชิก จะประชุมร่วมกันประมาณ 6-10 ครั้งต่อเดือน ถึงแม้จะประชุมเยอะ แต่ก็ยังไม่พอ กรรมการต้องดูแลสมาชิกอย่างใกล้ชิดและนำผลจากที่ประชุมไปถ่ายทอดให้สมาชิก ต่อเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นเจ้าของร่วม เกิดความรักกลุ่ม รักองค์กร และส่งเสริมให้สมาชิกแสดงความคิดเห็น ถ้าสมาชิกคนใดไม่กล้าพูด ก็ทำกล่องแสดงความคิดเห็นให้สมาชิกเขียนแล้วหยอดใส่กล่องไว้ได้

“...เราถ่ายทอดความรู้สึกผ่านการประชุมมันไม่พอ ตอนเราลงพื้นที่พูดให้เขาฟัง ประชุมเดือนละครั้ง รับนโยบายแล้วไปประชาสัมพันธ์ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน บ้านอุ่มแสงเป็นของสมาชิกทุกคน เรามีส่วนร่วมขายผลผลิตคืนกำไรให้ทุกคน” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

ทุกวันนี้หน้าที่ของผู้นำ กรรมการ และสมาชิกมีความชัดเจนมากขึ้นจากอดีต รองประธาน จะทำหน้าที่แทนประธานเมื่อประธานไม่อยู่ ในขณะที่ทีมส่งเสริมการเกษตร มีข้อมูลที่ระบุพิถีพิถันแปลงนา ถ้าฝนตกมาตามกลุ่มจะได้ดำก่อน มีด้วยว่านาปลูกอะไรต้องการดำกี่ไร่ ทีมส่งเสริมการเกษตรจะทำข้อมูลส่ง แต่ก่อนสมาชิกไม่ค่อยได้ผลผลิตเพราะเขาไม่รู้ว่าจะรอช่วงไหนดี ถ้าฝนตกมาทำนาไม่ได้ หว่านไม่ได้ ต้องมีตัวช่วยให้ได้ผลผลิตปีนั้นให้ได้ และไม่ทอดทิ้งกัน อย่งไรก็ตาม เนื่องจากสมาชิกกลุ่มปัจจุบันมีจำนวนพันกว่าคน ซึ่งแบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 ทำตามคำแนะนำของกลุ่มทุกอย่าง กลุ่มที่สอง คือ เชื่อคำแนะนำแต่ทำบ้างไม่ทำบ้าง กลุ่มที่ 3 คือ ประเภทไม่ค่อยเชื่อคำแนะนำ ทำตามบ้างไม่ทำตามบ้าง และกลุ่มที่ 4 คือ ไม่เชื่อและไม่ทำตาม จึงจำเป็นต้องมีกฎเหล็กการอยู่ร่วมกัน อาทิ การเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม เช่น ในระยะ 3 ปีที่ผ่านมาเคยเข้าร่วมกิจกรรมทำปุ๋ยหรือไม่ ซึ่งส่งผลต่อการพิจารณาให้ทุนการศึกษาแก่บุตร หรือกรณีการให้ยืมเมล็ดพันธุ์หรือให้ยืมใช้ปุ๋ยไปก่อน สมาชิกคนนั้นเคยค้างค่าปุ๋ย ค้างค่าเมล็ดพันธุ์หรือเปล่า หากกลุ่มให้ไปจะได้อะไรคืนไหม เสี่ยงต่อการทำให้กลุ่มเป็นหนี้สูงไหม ซึ่งกฎเหล็กดังกล่าวคล้ายกับเป็นเงื่อนไขในการ

กลั่นกรองสมาชิกคนนั้นว่ามีพฤติกรรมอยู่ในกลุ่มใด สมควรได้รับผลประโยชน์จากกลุ่มหรือไม่ขึ้น
ซึ่งอยู่กับพฤติกรรมที่เป็นสมาชิกที่ดีของกลุ่มและการให้ความร่วมมือกับกลุ่มนั่นเอง

4.7 บทสรุป

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเกิดขึ้นจากอุดมการณ์และความมุ่งมั่นของลุงบุญมี สุระ
โคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ที่เกิดและเติบโตที่บ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ ซึ่ง
เป็นหนึ่งในห้าจังหวัดที่อยู่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ที่มีความแห้งแล้งทุรกันดารที่สุดแห่งหนึ่งของ
ประเทศไทย การประสบอุบัติเหตุจากการใช้สารเคมีกลายเป็นจุดเปลี่ยนของชีวิต ที่ทำให้ลุงบุญมี
ศึกษา ค้นคว้าการทำเกษตรอินทรีย์ โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่
9 ซึ่งหลักคิดสำคัญที่ลุงบุญมีเรียนรู้ คือ หลักการพึ่งพาตัวเอง ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการทำ
เกษตรอินทรีย์ ภาวะผู้นำ การทำเป็นตัวอย่าง พุดจริงทำจริงและเป็นที่พักของลุงบุญมี โดยใช้วิถีเคาะ
ประตูนั่งล้อมวงกินข้าวตามบ้านจูงใจให้สมาชิกเปลี่ยนวิถีการทำนาแบบเคมีมาสู่การปลูกข้าว
อินทรีย์ที่มีคุณภาพผ่านมาตรฐานสากลจนสามารถส่งออกต่างประเทศ โดย 3 กลไกหลักที่ขับเคลื่อน
วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง คือ ผู้นำที่เข้มแข็ง มีอุดมการณ์ ความคิดที่ชัดเจนในการนำพา
กลุ่มไปสู่เป้าหมาย ธรรมชาติที่มาจากคัดเลือกของสมาชิกกลุ่ม บริหารงานด้วยความโปร่งใส
ตรวจสอบได้เสมอ รวมถึงสมาชิกที่มีใจมุ่งมั่น อดทน มีความสามัคคี เป็นปัจจัยขับเคลื่อนให้
วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงสร้างปรากฏการณ์ใหม่ที่พลิกภาพจำชาวนาในอดีตสู่ภาพลักษณ์
ใหม่ของชาวนาที่พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

บทที่ 5

ผู้นำและทีมสร้างสรรค์

ในบทนี้เป็นการนำเสนอการก่อตัวของผู้นำวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ลุงบุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ซึ่งได้สั่งสมจิตวิญญาณความเป็นนักสู้มาตั้งแต่เด็ก เนื่องจากเติบโตมาในครอบครัวชาวนาที่มีฐานะค่อนข้างลำบาก แต่ด้วยจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้ชาวนามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น จึงมุ่งมั่นอย่างไม่ย่อท้อในการสร้างความเชื่อใหม่โดยพิสูจน์ให้ทุกคนเห็นว่าชาวนาในวิถีเกษตรอินทรีย์สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยประเด็นที่นำเสนอในบทนี้มีดังนี้

- 5.1 การก่อตัวของผู้นำ
- 5.2 ทีมสร้างสรรค์
- 5.3 การสมประโยชน์ร่วมกัน
- 5.4 ผู้นำกับวิสาหกิจชุมชน
- 5.5 บทบาทการบริหารจัดการแบบใหม่
- 5.6 บทสรุป

5.1 การก่อตัวของผู้นำ

จุดเริ่มต้นของลุงบุญมี สุระโคตร ผู้นำวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เรียกได้ว่าเริ่มต้นจากศูนย์ ค่อยๆ สร้างทุกอย่างจากสมองและสองมือ ลุงบุญมี สุระโคตร เกิดเมื่อ พ.ศ. 2505 แม่ลุงบุญมีเป็นที่คนโต มีพี่น้อง 7-8 คน คุณแม่ของลุงบุญมี มีลูก 2 คน คือลุงบุญมีกับพี่ชาย คุณพ่อของลุงบุญมี เสียชีวิตตั้งแต่ลุงบุญมีอยู่ในท้องแม่ได้ 4 เดือน คุณแม่เลยรับภาระดูแลครอบครัว สมัยเด็กลุงบุญมีลำบากมากเนื่องจากที่บ้านมีฐานะยากจน เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 7 (ป.7) เป็นรุ่นสุดท้ายของโรงเรียนอุ่มแสง ลุงบุญมีเห็นคุณแม่ลำบากจึงตัดสินใจไม่เรียนหนังสือต่อเพื่อให้พี่ชายได้เรียนถึงแม้บ้านจะมีที่นาของตัวเอง ที่นาของคุณแม่กับน้องๆ คุณแม่ รวมกันเกือบ 40-50 ไร่ ต่อมาคุณแม่ลุงบุญมีแบ่งให้น้องๆ ไป เหลือ 30 กว่าไร่ ที่คุณแม่และคุณตา ยกให้ลุงบุญมี สมัยนั้นทำนากันเองแต่นอกจากการทำนาแล้วก็ไม่มียาได้อื่น ทำนาได้อย่างเดียว เนื่องจากพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้มีความทุรกันดารสูง ถึงหน้าแล้งก็เอาน้ำได้ดินมาใช้ไม่ได้เพราะน้ำได้ดินเป็นเกลือ เวลานั้นน้ำ

ทุกคนไม่มีใครอยากอยู่บ้าน เห็นว่าทำนํ้ามันลำบาก ผลักตัวเองออกจากบ้าน ลุงบุญมีก็เป็นคนหนึ่ง ที่ออกจากบ้านไปหางานทำต่างจังหวัด โดยได้หันไปลองทำอาชีพอื่น เช่น ทำเฟอร์นิเจอร์ ที่จังหวัด ชลบุรี ก็ป่วยเป็นภูมิแพ้จากการทำไม้ และตัดเย็บเสื้อผ้าอยู่ช่วงหนึ่ง แต่ลุงบุญมีพบว่าอาชีพทำไม้ และเฟอร์นิเจอร์ ไม่ใช่สิ่งที่เป็นตัวตนของตัวเอง เคยไปเย็บเสื้อผ้าโหลแต่ก็รู้ว่าตนเองไม่เหมาะ ผันตัวเองมาทำเฟอร์นิเจอร์ แต่ก่อนทำงานเป็นลูกจ้าง 2-3 ปี ชวนเพื่อนมาเปิดโรงงานเฟอร์นิเจอร์ ในปี 2537- 2539 พอถึงช่วงปี 2540 เจอภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ ธุรกิจต่างๆ ล้มเป็นหน้ากระดาน ลุงบุญมี ต้องถอยหลังกลับมาตั้งหลัก ช่วงนั้นลุงบุญมีอายุ 23 ปี คุณแม่จึงขอให้ลุงบุญมีแต่งงาน ประกอบกับ คุณตาของคุณแม่อายุมากเลยมัดมือชกให้มีคนมาดูแล

“...ตอนลุงบุญมีเริ่มต้น แกก็ไม่มีทุน ลูกก็มีอยู่สองคน แกเป็นภูมิแพ้จากการทำไม้ แกก็ลองมองที่นํ้าว่าทำยังไงให้ยังอยู่ ทำจากใจ ทำให้อินทรีย์อย่างยั่งยืน ไม่หวังผลตอบแทนหรือมูลค่าที่เป็นกำไร ทำไปก่อน...” (ทัศนีย์ เหมือนมา หัวหน้าหน่วย สถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ อ.ราศรีไศล จ.ศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

“...คนจบ ป.7 ไปเจรจาส่งออกได้ไม่ธรรมดา ขายที่อื่นได้ ออกงานสัมมนาบ่อย แก จะประสานงานติดต่อด้อยไม่อยู่นิ่ง...” (สว่าง กาลพัฒน์ เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

ในช่วงเวลานั้นเองที่ลุงบุญมีได้เริ่มเรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ พร้อมพบกับโจทย์ท้าทายหลายอย่าง อาทิ การทำนาในพื้นที่ที่อาศัยนี้ฝนเพียงอย่างเดียว การพิสูจน์ให้เห็นว่าอาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่พึ่งพาตนเองได้ ไม่ต้องทิ้งบ้านออกไปหางานทำที่อื่น การรักษาที่นาที่เป็นสมบัติตกทอดจากบรรพบุรุษ รวมทั้งการดึงลูกหลานคืนถิ่น ล้วนเป็นโจทย์ท้าทายสำหรับลุงบุญมีที่ต้องหาทางเอาชนะให้ได้

“...เราเองก็มาจากศูนย์ เรามาจากมือเปล่า พ่อเอง ลุงมีก็มาจากมือเปล่าไม่ได้มีต้นทุนอะไร ไม่ได้รวย ไม่ได้มีที่นํ้าเยอะ ไม่ได้เป็นผู้มีชื่อเสียงมาก่อน ก็มาจากชาวบ้านธรรมดา แต่วันหนึ่งเขามีชื่อเสียงจากการทำกลุ่ม จากการทำกลุ่มเกษตรอินทรีย์ ทำข้าวอินทรีย์ จนจะบอกว่าเขาประสบความสำเร็จระดับหนึ่ง ในการเป็นตัวอย่างในการเป็นผู้นำ เขาสร้างความเชื่อให้กับคนที่เคยดูถูกเขา กับคนที่ทำแล้วคิดว่าเขาทำไม่ได้ ไม่ว่าจะ

เป็นผู้นำในชุมชน หรือว่าส่วนราชการก็ดี เขาสร้างความเชื่อใหม่ให้คนพวกนั้น
รับรู้ว่า เปลี่ยนได้ นะ แล้วเขาพาคนในชุมชนทำตามเขาได้ นะ” (จรรยา สุระโคตร
หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

ลุงบุญมีจึงเริ่มกระบวนการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองทั้งจากหนังสือตำราเกษตรอินทรีย์
หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหาราชบรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ไปศึกษาดูงาน ขอความรู้จากเจ้าหน้าที่รัฐและบริษัทเอกชนใน
พื้นที่ อาทิ เกษตรจังหวัด พาณิชยจังหวัด เดินทางไปขอความรู้จากกลุ่มที่ประสบความสำเร็จแล้วใน
จังหวัดใกล้เคียง รวมถึงเครือข่ายเกษตรกรทั้งในและนอกพื้นที่ ผสานกับความรู้ดั้งเดิมที่มีอยู่ใน
ตัวจากการที่เติบโตมาในครอบครัวชาวนาที่ได้เห็นและสัมผัสได้ถึงปัญหาความยากลำบากของ
ชาวนารุ่นปู่ตายตามคำบอกเล่า เรื่อยมาถึงรุ่นพ่อรุ่นแม่ จนกระทั่งมาประสบด้วยตนเอง ลุงบุญมี
นำข้อมูลและความรู้ที่ได้มาประมวล วิเคราะห์ ศึกษาความเป็นไปได้เพื่อค้นหาวิธีการทำนาแบบ
อินทรีย์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ โดยทดลองปลูกข้าวอินทรีย์ด้วยตนเอง ลองผิดลองถูกจนพบว่า การ
ทำนาแบบอินทรีย์เป็นหนทางที่จะพลิกฟื้นความเป็นอยู่ของชาวนาให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ ซึ่ง
การจะทำให้สำเร็จได้ชาวนาจะต้องรวมกลุ่มกันจึงจะสามารถสร้างพลังอำนาจในการต่อรอง จึงเริ่ม
พูดคุยถ่ายทอดแนวความคิดในหมู่เครือญาติ หลังจากลุงบุญมี สุระโคตร ถ่ายทอดแนวความคิดใน
หมู่เครือญาติ จึงนำความคิดนี้ไปพูดคุยกับชาวนาในพื้นที่ตำบลคูและพื้นที่ใกล้เคียงให้ลอง
ปรับเปลี่ยนวิธีทำนาแบบเคมีมาเป็นทำนาอินทรีย์

“ให้แกไปศึกษาดูงานแจะไป ไปเพราะได้ความรู้ แะศึกษาด้วยตัวของตัวเอง แะ
มาคุยกับเจ้าหน้าที่ แะจับ ม.3 คศน. เหมือนแะจบปริญญาเอก เรียนรู้จาก
ประสบการณ์” (สว่าง กาลพัฒน์ เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล,
25 กุมภาพันธ์ 2562)

การก่อตัวของผู้นำวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ลุงบุญมี สุระโคตร เกิดจากการได้
เห็นและสัมผัสสภาพปัญหาชาวนาไทยมาตั้งแต่เยาว์วัย จนกระทั่งเมื่อมาประกอบอาชีพทำนาด้วย
ตนเองก็ประสบปัญหาจากการทำนาทั้งร่างกายและจิตใจ นำมาสู่อุดมการณ์ความมุ่งมั่นที่ต้องการ
พลิกฟื้นสภาพความเป็นอยู่ของชาวนาให้หลุดพ้นจากวงจรกรรม “โง่ จน เจ็บ” มาสู่การสร้าง ความ
เชื่อใหม่ ทำให้สังคมมีมุมมองใหม่ต่อชาวนาว่าเป็นอาชีพที่มีความรู้ มีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ แะ
สามารถพึ่งพาตนเองได้

5.2 ทีมสร้างสรรค์

เส้นทางของลุงบุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ไม่ได้โรยด้วยกลีบกุหลาบ ลุงบุญมีเกิดในครอบครัวชาวนาที่บ้านอุ่มแสง ตั้งอยู่ที่ตำบลคู่อำเภอรายีไสล จ.ศรีสะเกษ หนึ่งในห้าจังหวัดที่อยู่ในทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นพื้นที่ที่มีความแห้งแล้ง ทุรกันดารที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย บ้านอุ่มแสงเคยประสบวิกฤติหนักขนาดที่จุดสระน้ำลึก 3.50 เมตร น้ำแห้งขอดจนหมด โดยไม่ต้องสูบ ฤดูแล้งไม่สามารถนำน้ำได้ดินมาใช้ได้เพราะน้ำได้ดินแห้งกลายเป็นเกลือ ชาวนาบ้านอุ่มแสงทำนาปีละครั้งโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากฝนไม่ตกข้าวก็ตาย ไม่ได้ผลผลิต ทำให้ครอบครัวค่อนข้างลำบาก ลุงบุญมีได้เรียนหนังสือถึงชั้น ป.7 ไม่ได้เรียนต่อเนื่องจากต้องมาช่วยแม่ทำนาหาเงินเลี้ยงครอบครัวและส่งพี่ชาย คุณอุดมวิทย์ สุระโคตร เรียนหนังสือ

ลุงบุญมีรู้ซึ่งเป็นอย่างดีถึงวิถีชีวิตชาวนา จนกระทั่งกลับมาที่บ้านจึงเริ่มคิดอย่างจริงจังว่าจะช่วยให้ชาวนาหลุดพ้นจากความยากลำบากนี้ได้อย่างไร โดยมีคุณอุดมวิทย์ พี่ชาย เป็นหนึ่งในทีมสร้างสรรค์ ผู้ให้การสนับสนุนหลัก ทั้งแนวคิด หลักการ กำลังใจ รวมทั้งเงินทุน ก่อนหน้าที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ผลิตและส่งออกข้าวอินทรีย์ไปต่างประเทศ ปีละกว่าพันตัน กลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเคยประสบปัญหาจนกลุ่มเกือบแตกมาแล้ว สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการที่กลุ่มประสบปัญหาขาดทุนในระยะแรก สมาชิกไม่จ่ายหนี้ที่ยืมจากกลุ่ม รวมทั้งการที่ลุงบุญมีลงสมัครเลือกตั้งการเมืองท้องถิ่นสองสมัยแต่ประสบความพ่ายแพ้ทั้งสองสมัย

“...เราเจอปัญหาสู้มาด้วยกัน กลุ่มเกือบแตกก็มี เรื่องป่วยเพราะตอนนั้นลุงบุญมีไปยุ่งกับการเมืองท้องถิ่นไม่ใช่แค่ลุงบุญมีแต่เป็นเพราะกระแสนบ้านเมืองเป็นกันทุกคน ระบบทำให้คนทะเลาะกัน แยกกลุ่มกันเพราะมีคนขาดทุนเบียดหนี้ กำไรน้อย แต่ก่อนเรามีเงินปันผลให้ 6-8 บาท/หุ้น พักหลังเริ่มไม่มีเงินปันผล เงินหมุนก็ไม่มี คนที่ถอนหุ้นออกไปก็มี...” (อุดมวิทย์ สุระโคตร รองประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

หลังแพ้การเลือกตั้ง คุณอุดมวิทย์ สุระโคตร พี่ชาย จึงหาทางช่วยเหลือเยียวยาจิตใจลุงบุญมี จึงตัดสินใจไปกู้เงิน จำนวน 200,000 บาท ซึ่งลุงบุญมีและคุณอุดมวิทย์นำเงินดังกล่าวไปลงทุนทำโรงสีข้าว เป็นโรงสีสมัยใหม่ มลพิษน้อย นำข้าวอินทรีย์มาแปรรูป ทำบรรจุภัณฑ์ใส่ข้าวกลิ้ง

อินทรีย์ส่งเข้าประกวดงานเกษตรแฟร์ ได้รับรางวัลชนะเลิศระดับประเทศ จุดนั้นเองกลายเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ลุงบุญมีและคุณอุดมวิทย์ พี่ชาย มั่นใจที่จะทำเกษตรอินทรีย์ครบวงจรร่วมกัน

“...ช่วงนั้นลุงบุญมีลงสมัครการเมือง 2 สมัย แพ้ทั้งคู่ เสียเงินไปเยอะอยู่ คิดจะเสียเวลาน้องอย่างไร ไปกู้ยืมทรัพย์มาได้ 2 แสน ซื้อโรงสีข้าวจากชลบุรี เป็นโรงสีสมัยใหม่ มลพิษน้อย เอาข้าวอินทรีย์มาแปรรูป ทำบรรจุภัณฑ์ ไปออกบูทปี 50 ส่งข้าวกล้องประกวด ไปเกษตรแฟร์ชนะเลิศระดับประเทศ เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้มั่นใจที่จะทำอินทรีย์ครบวงจร” (อุดมวิทย์ สุระโคตร รองประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

ด้วยความมุ่งมั่น ไม่ย่อท้อ ลุงบุญมีกับพี่ชายนายอุดมวิทย์ สุระโคตร ศึกษาค้นคว้าวิธีการทำเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจังจนมั่นใจว่าวิถีเกษตรอินทรีย์เป็นทางรอด จึงได้เริ่มถ่ายทอดแนวความคิดไปในหมู่เครือญาติก่อนและคนในชุมชนอุ่มแสงในระยะต่อมา

5.3 การสมประโยชน์ร่วมกัน

หลังจากที่ลุงบุญมีได้ศึกษา เรียนรู้ แล้วนำมาปรับวิธีการปลูกข้าวมาปลูกแบบเกษตรอินทรีย์ ไม่ใช่สารเคมี ทดลองพิสูจน์ด้วยตนเองจนเกิดความมั่นใจว่าวิถีการทำนาอินทรีย์แบบผสมผสานโดยนำหลักการเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ เป็นหนทางที่จะทำให้ชาวนาอยู่รอดและพึ่งตนเองได้ อย่างไรก็ตาม ลุงบุญมีมองว่า ถ้าต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำ ก็จะเหนื่อย และไม่มีอำนาจต่อรองทางการค้า ต้องหาคนมาร่วมกันคิดและร่วมกันทำ ประกอบกับการที่ตนเองเกิดในครอบครัวชาวนา จึงมีความเห็นอกเห็นใจคนที่ประกอบอาชีพทำนาเหมือนกันที่ประสบความเหนื่อยยากลำบากมาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ ลูกหลานจึงไม่อยากทำนา ทิ้งถิ่นฐานไปหางานทำในเมือง ลุงบุญมีจึงได้จุดเริ่มต้นแนวคิดการรวมกลุ่มเป็นวิสาหกิจชุมชน โดยชักชวนเกษตรกรในชุมชนบ้านอุ่มแสงหรือกลุ่มเกษตรกรทิพย์ ต.คู่อ.รายีไสล จ.ศรีสะเกษ มารวมกลุ่มกันทำการเกษตรเพื่อสร้างความเข้มแข็งพึ่งพาตนเองและคนในชุมชนเป็นหลัก ให้เกษตรกรรู้จักตัวตนของตนเอง ทำให้ระบบนิเวศในชุมชนกลับมาสมดุลและสมบูรณ์ขึ้นอีกครั้งด้วยวิถีเกษตรอินทรีย์

“...ด้วยความเป็นชาวนา เห็นชาวนาที่ไหนลำบาก เราก็อยากให้เขาเห็นช่องทาง ถ้าเห็นว่ามันไปได้ ทำไมไม่บอกเขา ให้หลักการคิด เห็นรุ่นพ่อรุ่นแม่เขาลำบากมา

สุดท้ายลูกหลานไม่มีใครอยากทำ นี่คือความกังวล ในอนาคตถ้าไม่มีคนรุ่นใหม่มาทำ ปัญหาจะเกิด ไม่มีใครทำเกษตร ส่งผลถึงลูกหลานในอนาคต สุดท้ายถ้ารู้หลักใช้ทรัพยากรให้มีประโยชน์ ไม่อยากให้ทิ้งถิ่นฐานไป ตอนนี้อาจจะกลับมาไม่ทั้งหมด แต่เริ่มคิดว่าทำเกษตรอินทรีย์ก็อยู่ได้...” (บุญมี สุระโคตร ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

การให้คนเปลี่ยนวิธีคิด วิธีชีวิต เปลี่ยนวิธีการทำนามาตลอดชีวิตไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะธรรมชาติของคนส่วนใหญ่มักต่อต้านการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากคิดว่าสิ่งที่ทำอยู่คืออยู่แล้ว ไม่เห็นความจำเป็นของการเปลี่ยนแปลง “ไม่รู้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงแล้วสถานการณ์จะเป็นอย่างไร ลูกบุญมีและทีมสร้างสรรค์จึงต้องคิดหาวิธีการจูงใจให้คนมาเข้าร่วมกลุ่ม เป็นการสมประโยชน์ร่วมกัน

5.3.1 การสมประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ

สมประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การช่วยเหลือปัจจัยการผลิต โดยให้ยืมเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ไปปลูกก่อนได้ เมื่อปลูกข้าวได้ผลผลิตก็นำเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์มาคืน สนับสนุนการทำปุ๋ยอินทรีย์ ให้แกลบ หัวเชื้อ กากน้ำตาลให้สมาชิกกลุ่มไปทำปุ๋ยหมัก สนับสนุนค่าใช้จ่ายใดก็ตามต่อชั่ง จำนวน 100 บาทต่อคน แต่ไม่เกิน 10 ไร่ สนับสนุนวัตถุดิบเพื่อนำมาปลูกพืชหลังนา แกลบจากการสีข้าว พืชตระกูลถั่ว กากถั่ว สนับสนุนค่าค่าไถ ค่าพรวน กลุ่มออกให้ครั้งหนึ่งแต่ไม่เกิน 10 ไร่ รวมถึงการมีระบบ “เงินเซ็นต์” กล่าวคือหากในขณะนั้นสมาชิกยังไม่มีเงินมาจ่ายค่าปัจจัยการผลิตต่าง ๆ สมาชิกสามารถเซ็นต์ชื่อเป็นหลักฐานไว้ก่อน เมื่อขายข้าวได้ก็ค่อยหักค่าใช้จ่ายนั้นออกจากการซื้อข้าว

“...ระบบการซื้อข้าวขายของกลุ่ม ยุติธรรมกับชาวนา เพราะเรามีการค้าเป็นธรรม ส่วนต่างที่มองเห็นกับท้องตลาดต่างกัน กลุ่มช่วยสมาชิกเยอะ เงินปันหุ้น ปันผลกำไร คินทุนสมาชิกเยอะ เงินเซ็นต์ ฅาปนกิจไรต่างๆ ความรู้ก็เยอะ.....” (อ้อยคุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

ระบบการซื้อขายข้าวทั่วไปของไทย เมื่อชาวนาผลิตข้าวเปลือกเข้าได้ ส่วนหนึ่งจะใช้บริโภคภายในครัวเรือน โดยทยอยแบ่งสีที่โรงสีขนาดเล็ก ส่วนที่เหลือจะขายให้แก่โรงสีขนาดกลางหรือพ่อค้าข้าวเปลือก หรือผ่านตลาดกลางข้าวเปลือก เมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกสดจะมีพ่อค้าข้าวเปลือกหรือตัวแทนโรงสีมารับซื้อถึงที่ บางรายจะนำข้าวเปลือกไปขายให้แก่โรงสีใกล้เคียง หาก

เป็นข้าวคุณภาพพิเศษ ที่ผู้บริโภคนิยมมากกว่าข้าวชนิดอื่น คือ ข้าวหอมมะลิพันธุ์ขาวดอกมะลิ 105 และ กข 15 เป็นข้าวที่มีความโดดเด่นที่สุด นิยมในกลุ่มผู้บริโภคทั้งภายในและต่างประเทศ กระบวนการรับซื้อข้าวเปลือกจะพิถีพิถันกว่าข้าวทั่วไป โดยที่โรงสีที่ตั้งอยู่ในแหล่งปลูกข้าวพันธุ์เหล่านั้นจะรับซื้อข้าวเปลือกจากชาวนาโดยตรงหรือจากพ่อค้าคนกลางที่ติดต่อซื้อขายกันมานาน ระบบการซื้อขายข้าวดังกล่าวทำให้ชาวนาถูกกดราคาขายจากพ่อค้าคนกลางและโรงสี ในขณะที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะรับซื้อข้าวจากสมาชิกทั้งหมด เป็นการตัดความกังวลเรื่องตลาดรับซื้อและราคาขาย ซึ่งถือเป็นเรื่องที่ชาวนาหนักใจทุกครั้งเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต เมื่อมีกลุ่มเป็นผู้รับซื้อข้าวจากชาวนาที่เป็นสมาชิก ชาวนาก็ไม่ต้องไปเร่ขายข้าวตามโรงสีเหมือนในอดีต รวมทั้งตัดสินใจว่าจะขายตอนไหนก็ได้ ซึ่งเป็นการสร้างพลังอำนาจในการตัดสินใจในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองโดยไม่ต้องไปพึ่งพิงโรงสีหรือพ่อค้าคนกลางที่กดราคาข้าวจนแทบไม่เหลืออะไร สิ่งสำคัญคือการการันตีราคาข้าวอินทรีย์ที่กลุ่มให้ราคาดีกว่าท้องตลาด โดยราคาตลาดทั่วไปรับซื้อ กิโลกรัมละ 16 บาท ขณะที่ทางกลุ่มรับซื้อ กิโลกรัมละ 19 บาท

“...รู้สึกว่ามีอำนาจตัดสินใจชีวิตเพิ่มขึ้น การเป็นอยู่ดีขึ้น เราปลอดภัย ครอบครัวปลอดภัย ถ้าเราขายข้าวทั่วไป 16 บาท จะได้แค่หมื่นหก ถ้าผมเป็นหนี้หมื่นหก ผมก็ไม่เหลือ แต่ถ้าทำที่นี่ ถ้าเป็นหนี้หมื่นหก ขายข้าวได้หมื่นเก้า อย่างน้อยก็เหลือใช้ 3 พัน เป็นข้อเปรียบเทียบว่าเราจะเลือกอันไหน มีอะไรซ่อนอยู่หลายอย่าง เป็นการช่วยเหลือชุมชน มอบเงินให้ชุมชน โรงเรียนที่ถูกหลานเป็นสมาชิกก็ให้เป็นทุนการศึกษา โครงการดี ๆ มากี่แจกจ่ายให้สมาชิก เช่น โครงการเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา ปีที่แล้วก็โครงการปลูกพืชผักผลไม้ แจกเมล็ดพันธุ์ สร้างความเข้มแข็งให้สมาชิกในชุมชน ในหมู่บ้าน...” (วิไล สุภสร สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

ปัจจุบัน วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีสมาชิก จำนวน 1,258 คน ทางกลุ่มมีนโยบายให้สมาชิกลงหุ้นแบบสหกรณ์ หุ้นละ 100 บาท ทุกปีทางกลุ่มจะนำผลกำไรที่ได้จากการดำเนินธุรกิจ ทั้งจากการขายข้าวอินทรีย์และการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ล่าสุดการประชุมประจำปีของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2562 ทางกลุ่มปันผลให้สมาชิก 30% คิดเป็น 19 บาทต่อ 1 หุ้น ซึ่งมากกว่าปี 2561 ที่มีการปันผลให้สมาชิก 15 บาทต่อหุ้น นอกจากนี้ กลุ่มให้สวัสดิการช่วยเหลือทุนการศึกษา โดยให้ทุนการศึกษาโรงเรียนในเขตบริการ เช่น ปี 2561 มอบไปประมาณ 100 ทุน ให้หมู่บ้านละ 2 คน ระดับประถมศึกษา 1,000 บาท ระดับมัธยมศึกษา 2,000 บาท ปี 2562

ให้ทุน 5 ตำบล 22 หมู่บ้าน มีประมาณ 13-14 โรงเรียน และสวัสดิการเงินช่วยเหลืออาชีพ กษัตริย์ สมาชิกในครอบครัวเสียชีวิต รายละ 10,000 บาทต่อครอบครัว ครอบครัวละไม่เกิน 2 ราย

“...ความประทับใจของพี่ที่ศูนย์นี้ มีความรู้สึกไม่ลำบากในการขาย เก็บเงินของทุก 14 หมู่บ้าน บ้านไหนตาย เก็บให้เขาคนละ 30 บาท มันดีหลายอย่าง มีเงินให้ด้วย ของสมาชิกกลุ่มละ 10,000 บาท เป็นไรตายเขาก็จ่าย ผมประทับใจเรื่องขายข้าว สะดวกสบายไม่กังวล...” (วิไล ศุภสร เกษตรกรผู้ประกอบอาชีพทำนา, การสื่อสาร ส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีสวัสดิการช่วยเหลือสมาชิกทั้งในเรื่องอาชีพ สนับสนุนปัจจัยการผลิตให้สามารถประกอบอาชีพทำนาอย่างมีประสิทธิภาพ ตั้งแต่จัดหาเมล็ดพันธุ์ ข้าวจนถึงการตลาดรับซื้อ มองครบทั้งห่วงโซ่อุปทาน ซึ่งสามารถแก้ไปที่สาเหตุของปัญหาที่ ชาวนาถูกกดราคารับซื้อจากโรงสีและพ่อค้าคนกลาง รวมถึงการให้สวัสดิการแก่คนในครอบครัว ของสมาชิก ทั้งทุนการศึกษาและเงินช่วยเหลือกรณีสมาชิกในครอบครัวเสียชีวิต

5.3.2 การสมประโยชน์ทางด้านสังคม

สมประโยชน์ทางด้านสังคม ได้แก่ การให้ความรู้การทำเกษตรอินทรีย์ สอนวิธีบำรุงดิน การปลูกพืชหลังนา ส่งเสริมให้สมาชิกใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เป็นการสร้างแรงจูงใจ จุดประกายความคิด ส่งเสริมปัญญาและองค์ความรู้ให้สมาชิกสามารถพึ่งพาตนเอง เสริมสร้างพลัง อำนาจในการตัดสินใจ มีความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นอกจากนี้ ทางกลุ่มมีการให้ความช่วยเหลือเรื่องส่วนตัวกับสมาชิก อาทิ เรื่องคดีความ ปัญหาสุขภาพความเจ็บป่วย รวมทั้ง ปัญหาในชุมชน ทางกลุ่มก็พร้อมเป็นที่พึ่งได้และให้ความช่วยเหลือสมาชิกทันที

“...ลักษณะชุมชนสงบ 99.8 เรื่องฆ่าฟัน ลักเล็กขโมยน้อยไม่ค่อยมี ทุกคนมีที่นา ทำมาหากิน ขายข้าว มีรายได้ เป็นเหตุผลหนึ่ง ความเป็นอยู่ดีขึ้น กลุ่มมีการส่งเสริม ให้ไม่อยู่หนึ่ง อายอยู่บ้านเฉย ๆ ปลูกข้าวเสร็จก็ปลูกตะไคร้ มันหวานไหม

มาลงทะเบียนที่กลุ่มได้ กลุ่มก็จะรับซื้อให้ ทำตลาดให้ เสร็จแล้วค่อยมาทำนากัน” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสาร ส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

จะเห็นได้ว่าการช่วยเหลือและสวัสดิการต่าง ๆ ของกลุ่มเป็นสิ่งที่ลุงบุญมีและผู้บริหารของกลุ่มช่วยกันคิด ช่วยกันทำเพื่อจูงใจให้คนในชุมชนมาเป็นสมาชิก ต้องมีน้ำหนักรวมพอที่จะโน้มน้าวให้คนหนึ่งคนตัดสินใจเปลี่ยนวิถีชีวิต เปลี่ยนวิถีการผลิต วิธีการทำนาแบบเดิมที่ทำมาทั้งชีวิต ทำให้กล้าที่จะตัดสินใจทดลองทำในสิ่งที่ไม่เคยทำมาก่อนมาทำนาแบบใหม่ที่ต้องมั่นใจอย่างมากว่าวิถีชีวิตแบบนี้จะสามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวให้อยู่รอดได้ท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมในปัจจุบัน โดยมีกลยุทธ์ในการสื่อสารที่อยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่าคนเราทุกคนมีความหวังที่อยากจะมีชีวิตที่ดีขึ้น มีสุขภาพดี โรคภัยน้อยลง หลีกหนีจากสารเคมี สร้างแนวทางที่จะทำให้อุณหภูมิชีวิตที่ดีขึ้นทั้งครอบครัวรวมไปถึงชุมชน ในระยะแรกข้อมูลเรื่องราคารับซื้อที่สูงกว่าราคาตลาดเป็นสิ่งสำคัญที่ชวนาให้มีความสำคัญ แต่ในระยะหลังทางกลุ่มจะเน้นการสื่อสารถึงผลที่ยั่งยืนจากการเข้าร่วมกลุ่ม เช่น สวัสดิการ สิทธิประโยชน์ กิจกรรมที่ได้รับจากกลุ่มอย่างต่อเนื่อง นอกเหนือจากเรื่องราคารับซื้อข้าว นับเป็นกลยุทธ์ที่เสริมสร้างความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงให้เกิดความยั่งยืน

5.4 ผู้นำกับวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เกิดขึ้นและขับเคลื่อนภายใต้การนำของลุงบุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ที่ต้องการพลิกฟื้นสภาพความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ตำบลคู อำเภอรามาศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ด้วยวัย 52 ปี ผ่านร้อนผ่านหนาว เห็นการเปลี่ยนแปลงของโลกที่เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว มองถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรเคมีเพื่อการค้า มุ่งแสวงหาผลกำไรเพียงอย่างเดียว จนส่งผลกระทบต่อความสมดุลของระบบนิเวศ นำมาซึ่งภัยพิบัติต่างๆ ลุงบุญมีได้อ่านหนังสือของประเทศอังกฤษเล่มหนึ่งมีเนื้อหาบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับคนชนบทที่เดินทางเข้าเมืองมาหางานทำ แต่พอทำงานในเมืองได้ระยะหนึ่งก็อยู่ไม่ได้เนื่องจากค่าครองชีพสูงจึงตัดสินใจกลับบ้าน ปรากฏว่าที่นาไม่มีแล้ว ลุงบุญมีไม่ยอมให้บ้านเกิดของตัวเองเกิดเหตุการณ์แบบนั้น ในขณะที่ประเทศไทยที่คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ในภาคการเกษตร ลุงบุญมีมองถึงอนาคตอีกสิบปีข้างหน้าที่อาหารจะกลายเป็นปัจจัยสำคัญของคนทั่วโลก ลุงบุญมีจึงเกิดความคิดที่จะเสริมสร้างภาคการเกษตรให้เข้มแข็ง กระตุ้นจิตสำนึกให้คนพื้นถิ่นรู้สึกรักและหวงแหนในผืนแผ่นดินบ้านเกิด ทำให้ประเทศไทยเป็นเสมือนคลังอาหารที่ดูแลคนในโลก

“...เคยอ่านหนังสือของประเทศอังกฤษ คนชนบทเข้าเมือง ค่าครองชีพสูง อยู่ไม่ได้ จะกลับมาแต่ที่นั่นหายไปแล้ว ไม่อยากที่บ้านตัวเองเกิดแบบนั้น อีกมุมหนึ่งประเทศเรา เป็นภาคเกษตรเยอะมาก ถ้ามองอนาคต เราทำภาคเกษตรให้เข้มแข็ง เราเป็นเหมือน คลังอาหารที่ดูแลคนในต่างประเทศด้วย... ถ้าเรายังทำอาชีพเกษตรแล้วสร้างสมดุล ให้เกิดขึ้น ผลกระทบนั้นอาจไม่เกิดขึ้นกับเราก็ได้ เลยอยากให้คงความอุดม สมบูรณ์ของระบบนิเวศด้วย ไม่ใช่ทำเกษตรเพื่อพาณิชย์ เพื่อการค้าอย่างเดียว สุดท้ายธรรมชาติจะมากกระทบ เราเองจะไม่มีอาหารในอนาคต” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

ด้วยความมุ่งมั่นในอุดมการณ์ ความห่วงใยสภาพความเป็นอยู่ของชาวนาไทย ความรักหวง แห่นในผืนแผ่นดินทำกินของบรรพบุรุษ จิตสำนึกรักบ้านเกิดและคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ที่เกิดจากการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ ถึงแม้ในวัยเด็กจะขาดโอกาสทางการศึกษาแต่ลุงบุญมีก็ไม่ย่อท้อ แสวงหาความรู้ด้วยตนเองทั้งในและนอกตำรา สอบถามผู้รู้ ปรากฏชาวนาในจังหวัดใกล้เคียง เจ้าหน้าที่ของรัฐ เช่น พาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ เกษตรจังหวัดศรีสะเกษ พัฒนาที่ดินศรีสะเกษ เป็นต้น รวมทั้งหน่วยงานเอกชน เปิดใจรับความรู้ทุกช่องทาง บวกกับความมีใจรักในการทำเกษตร อินทรีย์เป็นทุนเดิม ลุงบุญมีจึงเริ่มทดลองปลูกข้าวอินทรีย์ด้วยตนเอง ลองผิดลองถูก แสวงหาความรู้ อย่างต่อเนื่องเพื่อมาปรับปรุงวิธีเพาะปลูก ตั้งแต่การเพาะเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ ทดลองทำปุ๋ยหมัก อินทรีย์ เพาะเห็ด ปลูกพืชหลังนาบำรุงดิน ทดลองปลูกข้าวอินทรีย์และพืชต่างๆ ในแปลงของตนเอง ก่อนจนเห็นผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม สังคมประสบความสำเร็จและความเชี่ยวชาญจากการลงมือปฏิบัติ ในทุกขั้นตอนจนมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ เป็นภูมิปัญญาที่จะนำพา สมาชิกและคนในชุมชนให้หลุดพ้นจากวังวนปัญหาชาวนาไทย

“...เขามีวุฒิภาวะความเป็นผู้นำ ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ ขับเคลื่อนงานประสานงาน อยู่ได้ทุกที่ มองความยอมรับซึ่งกันและกันแลกเปลี่ยนกัน แกร็บองค์ความรู้หลายๆ คนมาขับเคลื่อนงาน... ลุงบุญมีแกจะมองไกล เป็นคนมีวิสัยทัศน์ แกทดลองใน หลายอย่าง เช่น จมูกข้าวมาทำสบู่ แกจะลองผิดลองถูก บรรรจักษ์แท้ลักษณะเด่น แกไม่เหมือนคนอื่น แกจะพูดจากประสบการณ์จริง แกไม่เวอร์ แกพูดเป็นไปได้อะไรเป็นไปไม่ได้ก็จะโต้แย้ง จากที่เจอมาจริง เราไม่ได้สอนลุงบุญมี เป็นภูมิ

ปัญญาของแกเอง...” (ทัศรา เหมือนมา หัวหน้าหน่วยสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ อ.ราศรีไศล จ.ศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อลุงบุญมีศึกษาและทดลองทำเกษตรอินทรีย์จนมั่นใจแล้วว่าแนวทางเกษตรอินทรีย์บนวิถีพอเพียงเป็นหนทางอยู่รอดท่ามกลางกระแสบริโภคนิยมในปัจจุบัน จึงเริ่มชักชวนเครือญาติและชาวบ้านในตำบลคู่ สร้างแรงจูงใจถึงความจำเป็น บอกถึงผลที่จะได้รับจากการเปลี่ยนแปลงอันตรายที่เกิดขึ้นจากการเกษตรเคมี อำนาจการตัดสินใจที่กลับมาอยู่ในมือของชาวนา โดยหาสมาชิกรวมกลุ่มกันเพื่อจัดตั้งเป็น “วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง” เพื่อดำเนินงานอย่างเป็นระบบแบบครบวงจร พัฒนาต่อยอดข้าวอินทรีย์นำมาทำเป็นผลิตภัณฑ์แปรรูป เช่น ไอศกรีมข้าวอินทรีย์ นมอัดเม็ดข้าวอินทรีย์ สบู่หมักข้าวอินทรีย์ และการตลาด อาทิ การติดต่อลูกค้าต่างประเทศ ออกแบบตราสัญลักษณ์ทางการค้า โลโก้ บรรจุภัณฑ์ให้ดึงดูดความสนใจ นอกจากนี้ ยังคำนึงถึงการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมส่วนรวม โดยสนับสนุนให้สมาชิกปลูกพืชหลังนาเพื่อบำรุงดินและสร้างรายได้ ไม่ให้โลกกลบตอซัง ให้ปลูกหญ้าแฝกซบสารเคมีก่อนลงสู่แหล่งน้ำและการกำหนดโซนปลูกต้นไม้ในหมู่บ้าน (Carbon Footprint) เป็นต้น

“...เป็นความเสี่ยงที่เกิดขึ้นในครอบครัว ถ้าเราไม่ทำความปลอดภัยขั้นพื้นฐานของครอบครัว ถ้าเราคิดฆ่าฆ่าแมลงในวันเดียว เราจะเพลี้ยจากวัชพืช เด็กอาจจะกินเป็นอันตราย ถ้าครอบครัวเราปลอดภัย คนกินข้าวเราก็ปลอดภัย คุณแลที่ตัวเราก่อนเลยเป็นข้อมูลว่าถ้ามาทำร่วมกับลุง มันจะดี เพราะลุงบอกถ้าเราทำได้เราจะกำหนดราคาได้ ถ้าเรารวมตัวกันได้ ต่อไปเราก็ไม่เป็นหนี้ใคร ข้าวอยู่ในถุงไม่เดือดร้อนอะไร พอลงมาขายก็ไม่ได้เสียเปรียบ โรงสี ได้ราคายุติธรรมที่ตั้งไว้ทั้งปี...” (ชาลวิทย์ เพชรรักษา เภรณูญิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

“...อย่างน้อยอยากให้มีหุ้น 100 หนึ่ง อย่างน้อยก็อยู่ในชุมชนนี้ ถึงแม้ว่าจะได้เงิน 19 - 20 บาท ก็อยากให้มี เพราะอยู่ในชุมชนนี้ ถ้าให้ดีต้องมาลงเยอะๆ จะได้เยอะๆ

“ไม่มีธนาคารไหนให้เรา ลุงบุญมีบอก เราเป็นชาวนา ต้องให้ตัวเอง ไม่มีใครให้เรา” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

“...ถ้าข้าวสด 14 บาท ที่กลุ่มต้องขาย 15 บาท สมาชิกได้ราคาสูงกว่า ที่อื่น 16,000 - 15,000 ที่นี้ได้ 19,000 ที่ขายอยู่ใกล้มันก็ง่ายทุกวันนี้ คิดว่าทำไงถึงจะได้เยอะ เพราะว่าได้เยอะเราก็ได้กำไรเยอะ เมื่อก่อนคิดเกี่ยวเสร็จจะไปขายไหน โรงสีนี้คิดได้แค่นี้ แต่ถ้าที่นี้รับซื้อหมดได้โลละ 20 ผมซื้อ 20 พอขายได้ราคาดีก็ดี ในเชิงสุขภาพมันก็ดีเหมือนกัน ไม่ป่วยไม่เป็นอะไรนี่คือข้อดี คือ ราคา สุขภาพ เราไม่ต้องกังวลว่าทำยังไงจะได้เยอะ ระบบบริหารถือว่าดี...” (วิไล ศุภสร สมาชิก วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

นอกจากนี้ ลุงบุญมียังแบ่งปันความรู้ให้ผู้อื่น บอกเทคนิควิธีการทำละเอียด สาธิต ลงมือทำให้ดูเป็นตัวอย่างอย่างชัดเจน ในแต่ละขั้นตอน พิถีพิถันทุกขั้นตอนการเก็บเกี่ยว ลงรายละเอียดว่าแปลงไหน เก็บเกี่ยววันไหน นับวันเพื่อไม่ให้การเก็บเกี่ยวล่าช้า พร้อมกับสร้างบรรยากาศให้มีความเป็นกันเอง คุยง่าย ตอบทุกคำถามและข้อสงสัย เป็นคนเข้าหาลูกน้อง ไม่เอาเปรียบ เอาใจใส่ลูกน้อง อยู่เสมอ ลุงบุญมียึดหลักความโปร่งใส ซื่อสัตย์ สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน เอาใจใส่ ไม่เอาเปรียบ แบ่งปัน ลักษณะนิสัยดังกล่าวทำให้สมาชิกในกลุ่มรวมทั้งคนในชุมชนชอบเข้ามาหาลุงบุญมีเพื่อถามความรู้ ขอคำแนะนำในเรื่องต่างๆ ซึ่งลุงบุญมีจะคอยพูดให้ตระหนักถึงหน้าที่ ความรับผิดชอบ รวมถึงส่งเสริมการปลูกข้าวหลังนาเพื่อสร้างรายได้เพิ่ม

“...การเป็นผู้นำ แก่ไม่เหมือนคนอื่น บุคลิก วิสัยทัศน์มีความโดดเด่น... มีระเบียบวินัย ขั้นตอนการผลิต วัตถุประสงค์ การแปรรูป มีปฏิทิน และการมุ่งผลิตภัณฑ์ ชุมชนสิ่งแวดล้อม เด็ก เยาวชน และผู้สูงอายุ” (ทศรา เหมือนมา หัวหน้าหน่วยสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ อ.ราศรีไศล จ.ศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

“...ลุงบุญมีแกมีความซื่อสัตย์ มีความเชื่อมั่นในตนเอง เอาใจใส่ ไม่เอาเปรียบคนในชุมชนก็เข้ามาหาลุงบุญมี มีอะไรก็แบ่งปัน...” (สุทัศน์ โดทอง กรรมการและที่ปรึกษาวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

การขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงให้บรรลุวิสัยทัศน์ที่วางไว้ ทางกลุ่มจึงได้สร้างทีมย่อยประจำหมู่บ้านโดยถ่ายทอดแนวคิด อุดมการณ์ และเป้าหมายสู่กลุ่มผู้นำทีมระดับรองลงมา (Down Line Leader) ที่ได้รับการคัดเลือกโดยการลงคะแนนเสียง (Vote) จากสมาชิกกลุ่ม

ของแต่ละหมู่บ้าน ให้ดำรงตำแหน่งเป็น “กรรมการ” กรรมการหนึ่งคนจะรับผิดชอบสมาชิก จำนวน 10-12 คน มีหน้าที่ดูแลลูกทีมที่เป็นสมาชิกกลุ่ม ไปเยี่ยมทีนา นำข้าวของไปฝากพร้อมกับดูว่าสมาชิกปลูกข้าวอย่างไร เป็นไปตามหลักเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลหรือไม่ อาทิ การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การไถกลบตอซังแทนการเผา และการขายข้าว ตลอดจนตรวจสอบว่าลูกทีมชำระเงินที่ยืมจากกลุ่มครบถ้วนหรือไม่ ผู้นำทีมดาวนไลน์ (Down Line Leader) เป็นหนึ่งในทีมสร้างสรรค์ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินงานของกลุ่ม เปรียบเสมือนข้อต่อเชื่อมโยงนโยบายจากระดับผู้บริหารกลุ่ม ลงสู่สมาชิก สอดส่อง ดูแล ในขณะที่เดียวกันจะรับฟัง แก้ปัญหา รับคำแนะนำ ข้อร้องเรียนจากสมาชิก ไปสู่ผู้บริหาร เป็นการกำกับดูแลหลายๆ ที่อาศัยความใกล้ชิดเชิงพื้นที่และความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์วิธีการบริหารจัดการใหม่ก่อให้เกิดนวัตกรรม สังคมที่มีลักษณะเฉพาะตัวของบ้านอุ่มแสง

“...กลุ่มเป็นของทุกคน ศูนย์ข้าวชุมชนอุ่มแสง ลุงบุญมีทำเพื่อพวกเรา แก่ทำแค่ครอบครัวก็อยู่ได้ ลุงพูดตลอดว่ากลุ่มเป็นของสมาชิกทุกคน ว่ามันเป็นกลุ่มของฉัน เหมือนกัน เหมือนเราทำบ่อยๆ กับการกระทำ พูด มันเป็นความรู้สึก ให้รักองค์กร สิ่งปลูกสร้าง เราเห็นความเติบโตมาตลอด เมื่อก่อนไม่มีอะไรเลย ความรู้สึกเป็นของฉันมันคือความผูกพันรับผิดชอบ...” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชน ศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

“...แกเป็นคนแบบซื่อสัตย์ คนที่ตรงไปตรงมา แกจริงใจกับสมาชิกที่ไปรวมกลุ่มกับแก งบการเงินนี้ดูได้ตลอดตรวจสอบได้ตลอด แกเป็นคนเสียสละมาก ทีนาแก ถ้าไม่โอนเป็นของรัฐแกก็สร้างโรงสีไม่ได้ งบ 60 ล้านจากรัฐ เป็นทีนาแกหมด ถ้าไม่ยกให้ก็สร้างโครงการนี้ไม่ได้...” (แสงมณี โคตรเจริญ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

“...นอกเหนือจากเขาเป็นผู้นำครอบครัวที่ดีแล้ว เป็นผู้นำกลุ่มที่ดีแล้ว เขามีความเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับทุกคนที่เห็น แล้วด้านหนึ่งที่ซ่อนอยู่คือด้านที่คุณธรรมในใจ หรือแบบอย่างในใจเรื่องธรรมะ ที่เขาเอามาปรับใช้กับองค์กร ครอบครัว ไม่ว่าในชุมชนเองก็ดี หรือในกลุ่มเองก็ดี ถ้าคนที่รู้จักจริงๆ จะรู้ว่าลุงมี สวดมนต์ไหว้พระทำบุญ ทุกวันเป็นกิจวัตร คือด้านที่เขาไม่เคยบอกใครให้รู้ ...เขาทำเรื่องธรรมะนี้แหละ ทำให้ความเชื่อความศรัทธา Royalty ที่มันเกิดมันมีพลังในตัวเอง นอกจาก

จะเป็นแบบอย่างที่ดี เขาก็ทำเรื่องพวกนี้ได้จริง มันพิสูจน์ให้เห็น...” (จอร์จ สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

ความซื่อสัตย์ โปร่งใส เอาใจใส่ ที่ลุงบุญมียึดเป็นหลักการบริหารวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงแล้ว น้อยคนนักจะรู้ว่าลุงบุญมีเป็น “ผู้นำสายธรรม” คือใช้ธรรมะเป็นหลักในการดำเนินชีวิตควบคู่ไปกับการทำงานอาชีพ ลุงบุญมีไหว้พระสวดมนต์ทุกวัน เดินทางไปปฏิบัติธรรมและไปทำบุญเมื่อมีโอกาส ประพฤติตนแบบอย่างที่ดี ทั้งการเป็นผู้นำครอบครัวและผู้นำกลุ่ม เสียสละทรัพย์สินส่วนตัวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมโดยมอบที่ดินให้มาสร้างเป็นโรงสีของกลุ่ม ด้วยความมุ่งหวังที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนาให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ รวมทั้งความพยายามรักษาผืนดินที่เป็นมรดกของบรรพบุรุษและการรักษาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เป็นภาพสะท้อนคุณลักษณะความเป็นผู้นำองค์รวมที่ไม่ได้มองแค่ประโยชน์สุขของตนเอง แต่คำนึงผลลัพธ์ในภาพรวมที่จะขึ้นในระดับประเทศและระดับโลกด้วย

5.5 บทพินิจการบริหารจัดการแบบใหม่

จากอุดมการณ์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงที่ต้องการพลิกฟื้นความเป็นอยู่ของชาวนาในชุมชนบ้านอุ่มแสง จังหวัดศรีสะเกษ นำไปสู่กลไกการขับเคลื่อนในรูปแบบ “วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง” ที่ได้ผสมผสานรูปแบบการรวมกลุ่ม 3 ประเภทเข้าไว้ด้วยกัน ประกอบด้วย สหกรณ์ วิสาหกิจชุมชน และบริษัทเอกชน เกิดเป็นพิมพ์เขียว (Blue Print) การบริหารจัดการแบบใหม่ “วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง” เป็นการนำข้อดีของการรวมกลุ่มในแต่ละแบบมาปรับใช้กับวิถีชุมชน มีรายละเอียดดังนี้

5.5.1 สหกรณ์

สหกรณ์ คือ องค์กรๆ หนึ่ง ที่เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มกันด้วยความสมัครใจ เพื่อดำเนินงานทั้งในด้านความคิด ระบบบริหารจัดการผลผลิต และบุคคล โดยใช้หลักประชาธิปไตย เพื่อสนองความต้องการอันจำเป็น ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การสหกรณ์ในประเทศไทยจึงมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศโดยเฉพาะต่อประชาชนที่ยากจน สหกรณ์จะเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจ และสังคมที่ช่วยแก้ปัญหาในการประกอบอาชีพ และช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น โดยสหกรณ์ที่มีการดำเนินงานที่โดดเด่น อาทิ “สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าว

สุรินทร์” เมื่อ พ.ศ. 2535 กลุ่มองค์กรชาวบ้านในจังหวัดสุรินทร์ ได้แก่ กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา กลุ่มเกษตรธรรมชาติทำตุ้ม และกลุ่มเกษตรธรรมชาติสุรินทร์ ได้รวมกันจัดตั้งเป็นกลุ่มชาวานาค้าข้าว ปี 2539 กองทุนข้าวสมัครขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์กับสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ประเทศไทย และจดทะเบียน 17 กันยายน 2546 “สหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์” เป็น องค์กรชาวบ้านที่ดำเนินงานสหกรณ์การเกษตรในแนวทางอินทรีย์ มีสมาชิกที่เข้าร่วมทำเกษตร อินทรีย์กับกลุ่มประมาณ 200 ครัวเรือน โดยมีหลักการทางความคิด คือ การทำเกษตรยั่งยืนและดูแล สุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค ทางกลุ่มจะรับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิกปีละประมาณ 500-600 ตัน และระบบตลาดการค้าที่เป็นธรรม โดยได้รับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (ACT/IFOAM) มาตรฐาน ยุโรปและสหรัฐอเมริกา (EU/USAD-NOP) การรับรองจากองค์การการค้าที่เป็นธรรม (FAIRTRADE Labeling Organizations International : FLO) และการรับรองมาตรฐานเกษตร อินทรีย์นานาชาติ ระบบสหกรณ์กองทุนข้าวสุรินทร์ เป็นเสมือนสะพานเชื่อม โยงความสัมพันธ์ของ ชาวานาย่อยสุรินทร์ ไปสู่ผู้บริโภคและเพื่อนพันธมิตรทั้งในยุโรปและอเมริกา รวมทั้งผู้บริโภค ภายในประเทศ เพื่อสร้างแบบแผนของวิถีเศรษฐกิจที่คนจนมีส่วนร่วม

จุดเด่นของสหกรณ์เกษตรอินทรีย์กองทุนข้าวสุรินทร์ คือ พระครูพิพิธประชานาถ หรือ หลวงพ่อนาน สุทนต์ วัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์ เป็นผู้จุดประกาย ความคิดให้ชาวสุรินทร์สนใจการทำเกษตรอินทรีย์ หลวงพ่อนานทดลองทำเกษตรอินทรีย์มาเกือบ สามสิบปี เป็นแรงบันดาลใจ ศูนย์รวมจิตใจชุมชน เป็นแบบอย่างให้ชาวสุรินทร์ทำตามจนนำไปสู่ การพึ่งตนเองของชาวานาในพื้นที่ จ.สุรินทร์

เมื่อพิจารณาหลักการของสหกรณ์พบว่าสหกรณ์เกิดจากการรวมกลุ่มที่ตั้งอยู่บนพื้นฐาน ความสมัครใจ เต็มใจรับผิดชอบในฐานะสมาชิก สมาชิกจะมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในการกำหนด นโยบายและการตัดสินใจ ผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้แทนสมาชิกต้องรับผิดชอบต่อมวลสมาชิกตาม หลักประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจโดยสมาชิก สมาชิกสหกรณ์พึงมีความเที่ยงธรรมใน การให้และควบคุมการใช้เงินทุนในสหกรณ์ตามแนวทางประชาธิปไตย ทูนของสหกรณ์อย่างน้อย ส่วนหนึ่งต้องเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของสหกรณ์ สมาชิกจะได้รับผลตอบแทนสำหรับเงินทุนตาม เงื่อนไขแห่งสมาชิกภาพในอัตราที่จำกัด (ถ้ามี) มวลสมาชิกเป็นผู้จัดสรรผลประโยชน์ส่วนเกินเพื่อ การพัฒนาสหกรณ์ของตน โดยจัดให้เป็นทุนของสหกรณ์และส่วนหนึ่งของทุนนี้ต้องไม่นำมา แบ่งปันกัน สหกรณ์เป็นองค์กรที่พึ่งพาและปกครองตนเอง โดยการควบคุมของสมาชิก สหกรณ์พึง ให้การศึกษา และการฝึกอบรมแก่มวลสมาชิก ผู้แทนจากการเลือกตั้ง ผู้จัดการและพนักงาน เพื่อ

บุคคลเหล่านั้นสามารถมีส่วนช่วยพัฒนาสหกรณ์ของตนได้อย่างมีประสิทธิภาพและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่สหกรณ์ได้ โดยการประสานความร่วมมือกันในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับนานาชาติ และสิ่งสำคัญคือมีความเอื้ออาทรต่อชุมชน สหกรณ์พึงดำเนินกิจกรรมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน ตามนโยบายที่มวลสมาชิกให้ความเห็นชอบ

“...ลุงแสวง (รองประธาน) มีออฟฟิศการเงินเราตรวจได้ทุกวัน หน่วยงานที่เข้ามาดู มีเกษตร สหกรณ์ พาณิชย์ ที่ตรวจบัญชีเราได้ เราทำบัญชีวันต่อวัน เลยเกิดความเชื่อใจ ถ้าบริหารไม่ให้ใครรู้ก็ไปไม่ได้ ไม่รักกัน นี่คือปัจจัยหลักข้อสุดท้ายของคนกลุ่มผู้บริหารจะประชุมทุกเดือน ปรับแผนทุกวัน ลุงบุญมี ลุงแสวงคุยกับลูกน้องทุกวัน “ไม่เงินมันก็ไปไม่ได้...” (บุญธิร ศุภสร กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

สมาชิกสหกรณ์จะร่วมกันพัฒนา ยกระดับสภาพความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น การควบคุมโดยสมาชิกเป็นไปตามหลักประชาธิปไตย และการเอื้ออาทรต่อชุมชน หลักการเป็นสมาชิกโดยความสมัครใจ เกิดจากความเชื่อถือศรัทธาในตัวผู้นำและความมั่นใจในศักยภาพของกลุ่ม ผลการดำเนินงานของสหกรณ์จะสร้างความเชื่อถือ ความไว้วางใจของสมาชิก จำนวนสมาชิก ปริมาณเงินทุน และผลกำไรของสหกรณ์ การสหกรณ์ในประเทศไทยจึงมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะต่อประชาชนที่ยากจน สหกรณ์เป็นสถาบันทางเศรษฐกิจและสังคมที่ช่วยแก้ปัญหาในการประกอบอาชีพ และช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม สหกรณ์ยังคงมีจำกัดในหลายด้าน ทั้งด้านการบริหารจัดการที่ไม่เป็นระบบเหมือนบริษัท การบริหารทรัพยากรบุคคล รวมถึงปัญหาด้านความเชื่อถือศรัทธัยและความรับผิดชอบของสมาชิก ส่งผลให้ที่ผ่านมาบางสหกรณ์ประสบภาวะขาดทุนและปิดตัวไป วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจึงได้นำการบริหารแบบวิสาหกิจชุมชนเข้ามาผสมผสานเพื่อทำให้การบริหารกลุ่มเป็นไปอย่างรวดเร็วและคล่องตัวมากขึ้น

5.5.2 วิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise) หมายถึง กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่น ๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชน ความหมายของวิสาหกิจชุมชนโดยสรุป คือ การประกอบการเพื่อการจัดการ

"ทุนของชุมชน" อย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง "ทุนของชุมชน" ไม่ได้หมายถึงแต่เพียงเงิน แต่รวมถึงทรัพยากร ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม กฎเกณฑ์ทางสังคมที่ร้อยรัดผู้คนให้อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นพี่เป็นน้องไว้ใจกัน

ลักษณะสำคัญของวิสาหกิจชุมชน มีองค์ประกอบอย่างน้อย 7 ประการ

- 1) ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ
- 2) ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน โดยใช้วัตถุดิบ ทรัพยากร ทุน แรงงานในชุมชนเป็นหลัก
- 3) ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมของชุมชน
- 4) เป็นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานภูมิปัญญาสากล
- 5) มีการดำเนินการแบบบูรณาการ เชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ
- 6) มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจ
- 7) มีการพึ่งพาตนเองของครอบครัวและชุมชนเป็นเป้าหมาย

เมื่อพิจารณาหลักการวิสาหกิจชุมชนจะเห็นได้ว่าวิสาหกิจชุมชนเป็นการรวมตัวกันของเกษตรกรในการประกอบธุรกิจในระดับชุมชน มีความมั่นคง ได้รับการรับรองตามกฎหมาย มีการส่งเสริมความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาความสามารถในการจัดการ ตรงตามความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ มีความพร้อมที่จะพัฒนาสำหรับการแข่งขันทางการค้าในอนาคต อย่างไรก็ตาม วิสาหกิจชุมชนยังขาดแง่มุมในเรื่องการวิเคราะห์สถานการณ์ (SWOT Analysis) ทั้งการวิเคราะห์ปัจจัยภายใน คือ การตรวจสอบความสามารถและความพร้อมของกิจการในด้านต่าง ๆ มุ่งเน้นการวิเคราะห์ในส่วนที่เป็นจุดแข็ง (Strengths) และ จุดอ่อน (Weaknesses) ของกิจการ และการวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก คือ การประเมินสภาพแวดล้อมในการดำเนินธุรกิจที่ผู้ประกอบการไม่สามารถควบคุมหรือเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งในลักษณะที่เป็น โอกาส (Opportunities) และอุปสรรค (Threats) ในการดำเนินธุรกิจ รวมทั้งการบริหารความเสี่ยง (Risk Management) ทั้งจากภายในและภายนอกองค์กร วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจึงได้นำการบริหารแบบบริษัทเข้ามาประกอบเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยภายนอกและภายในที่ส่งผลต่อการดำเนินงานของกลุ่ม ปิดช่องโหว่จากความเสี่ยงที่อาจจะทำให้กลุ่มเสียหาย รวมทั้งด้านการตลาดเพื่อดึงดูดความสนใจผู้บริโภค

5.5.3 บริษัท

บริษัทจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ดำเนินธุรกิจเพื่อการค้า ทำธุรกิจกับบุคคลภายนอกเพื่อแสวงหากำไรให้มากที่สุด มีการบริหารงานแบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ มีการบริหารความเสี่ยงซึ่งถือเป็นกลไกสำคัญและเป็นเครื่องมือในการบริหารงานที่จะทำให้องค์กรบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ช่วยลดความสูญเสียและเพิ่มศักยภาพในการแข่งขัน อีกทั้งยังเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของการกำกับดูแลกิจการที่ดี (Good Governance) ดังนั้น การบริหารองค์กรในรูปแบบบริษัทโดยทั่วไปจะจัดให้มีการบริหารความเสี่ยงอย่างเป็นระบบขึ้นและพัฒนาระบบดังกล่าวอย่างต่อเนื่องผ่านกลไกต่าง ๆ เช่น การแต่งตั้งคณะกรรมการบริหารความเสี่ยงเพื่อพิจารณาในระดับนโยบาย และจัดตั้งฝ่ายบริหารความเสี่ยงเพื่อทำหน้าที่ดูแลกระบวนการบริหารความเสี่ยงขององค์กรโดยรวม เป็นต้น

ตารางที่ 5.1 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างสหกรณ์กับห้างหุ้นส่วน/บริษัท จำกัด

ลักษณะ	สหกรณ์	ห้างหุ้นส่วน/บริษัท จำกัด
1. วัตถุประสงค์	ดำเนินธุรกิจและบริการเพื่อช่วยเหลือสมาชิก ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ	ดำเนินธุรกิจเพื่อการค้า ทำธุรกิจกับบุคคลภายนอกเพื่อแสวงหากำไรให้มากที่สุด
2. ลักษณะการรวมกัน	มุ่งด้านการรวบรวมคนมากกว่าทุน	มุ่งด้านการรวบรวมทุนต้องการทุนในการดำเนินงานมาก
3. หุ้นและมูลค่าหุ้น	ราคาหุ้นคงที่และมีอัตราต่ำเพื่อให้ทุกคนสามารถเข้าถือหุ้นได้ หุ้นมีจำนวนไม่จำกัด	ราคาหุ้นเปลี่ยนแปลงตามฐานะของกิจการ จำนวนหุ้นมีจำกัด
4. การควบคุมและการออกเสียง	ควบคุมตามแบบประชาธิปไตย สมาชิกออกเสียงได้คนละหนึ่งเสียง และออกเสียงแทนกันไม่ได้	ออกเสียงได้ตามจำนวนหุ้นที่ถือและออกเสียงแทนกันได้
5. การแบ่งกำไร	การแบ่งกำไรจะแบ่งตามความมากน้อยของการทำธุรกิจกับสหกรณ์ และจำนวนหุ้นที่ถือ	การแบ่งกำไร แบ่งตามจำนวนหุ้นที่ถือถือหุ้นมากได้เงินปันผลคืนมาก

ที่มา : กรมส่งเสริมสหกรณ์, 2551

จากตารางเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างสหกรณ์กับห้างหุ้นส่วน/บริษัท จำกัด จะเห็นได้ว่าสหกรณ์กับ มีลักษณะคล้ายกันในเรื่องที่มีการรวมทุนและมีการประกอบธุรกิจซื้อขาย แต่มี

หลักการที่แตกต่างกันหลายประการ ได้แก่ ด้านวัตถุประสงค์การจัดตั้ง สหกรณ์มุ่งดำเนินธุรกิจและ
 บริการเพื่อช่วยเหลือสมาชิกในการแก้ไขปัญหาต่างๆ มุ่งการรวบรวมคนมากกว่าทุน ในขณะที่
 บริษัทดำเนินธุรกิจเพื่อการค้า ทำธุรกิจกับบุคคลภายนอกเพื่อแสวงหากำไรให้มากที่สุด ด้านลักษณะ
 การรวมกลุ่ม สหกรณ์เป็นองค์กรของผู้มีกำลังทรัพย์น้อย ไม่อาจถือเอาทุนเป็นหลักในการรวมได้
 สหกรณ์ถือว่าการรวมคนเป็นหลักสำคัญ และเพื่อให้กลุ่มคนที่รวมกันมีกำลังเข้มแข็ง สหกรณ์จึง
 ต้องมีการกำหนดและคัดเลือกลักษณะตลอดจนคุณสมบัติของสมาชิกที่จะเข้าร่วมในสหกรณ์ ส่วน
 ในบริษัทจำกัดและห้างหุ้นส่วนนั้นถือหลักการรวมทุนเป็นสำคัญ บุคคลที่มีเงินสามารถเข้าถือหุ้น
 ของบริษัทได้ ไม่เลือกว่าบุคคลนั้นจะมีลักษณะนิสัยอย่างไรหรืออยู่ใกล้ไกลเพียงใด การรวมกันใน
 สหกรณ์เป็นการรวมของผู้ที่อ่อนแอในทางทรัพย์ให้มีกำลังเข้มแข็งขึ้น เพื่อมิให้ถูกเอาเปรียบ
 ส่วนการรวมกันของบริษัทจำกัดหรือห้างหุ้นส่วนเป็นการรวมผู้ที่มีกำลังทรัพย์อยู่แล้วให้มีกำลัง
 เข้มแข็งยิ่งขึ้นเพื่อทำการค้าหากำไร

ด้านหุ้นและมูลค่าหุ้น หุ้นของสหกรณ์ไม่มีกฎหมายบังคับว่าจะต้องกำหนดจำนวนทุน
 เรือนหุ้นไว้ก่อนที่จะจดทะเบียนเป็นสหกรณ์ ดังนั้น สหกรณ์จึงมีหุ้นที่จะจำหน่ายให้แก่สมาชิกใหม่
 อยู่เสมอ ราคาหุ้นของสหกรณ์จะคงที่ มูลค่าหุ้นของสหกรณ์ มักกำหนดไว้ค่อนข้างต่ำเพื่อเปิดโอกาส
 ให้ผู้มีกำลังทรัพย์น้อยเข้าเป็นสมาชิกได้ สำหรับหุ้นของบริษัทจำกัด กฎหมายบังคับให้ต้องกำหนด
 จำนวนทุนเรือนหุ้น และต้องมีผู้จองหุ้นไว้ครบจำนวนก่อนขอจดทะเบียนตั้งขึ้นเป็นบริษัทด้วยเหตุนี้
 ถ้ากิจกรรมของบริษัทสามารถทำเงินปันผลได้สูงก็มีผู้ต้องการซื้อหุ้นของบริษัทจึงอาจขึ้นลงได้
 เหมือนสินค้าอย่างหนึ่ง นอกจากนี้มูลค่าหุ้นของบริษัทมักกำหนดไว้สูงเพื่อให้เงินทุนตามจำนวนที่
 ต้องการ โดยคนถือหุ้นจะมีจำนวนมากหรือน้อยไม่ถือเป็นข้อสำคัญ

ด้านการควบคุมและการออกเสียง สหกรณ์ถือหลักการรวมคนจึงให้ความเคารพต่อสิทธิ
 ของบุคคลเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้สมาชิกของสหกรณ์ทุกคนไม่ว่าจะถือหุ้นมากหรือน้อยย่อมมีสิทธิ
 ออกเสียงลงคะแนนให้สหกรณ์ได้คนละหนึ่งเสียงเหมือนกันหมดยกเว้นผู้แทนสหกรณ์ในระดับ
 ชุมชุมสหกรณ์อาจให้มีเสียงเพิ่มขึ้นตามระบบสัดส่วน ตามที่กำหนดในข้อบังคับของชุมนุมสหกรณ์
 นั้นก็ได้ และสมาชิกต้องมาใช้สิทธิออกเสียงด้วยตนเอง จะมอบให้บุคคลอื่นมาออกเสียงแทนไม่ได้
 ดังนั้นอำนาจในสหกรณ์จึงตกอยู่กับเสียงข้างมากของสมาชิก ส่วนบริษัทจำกัด และห้างหุ้นส่วน ซึ่ง
 ถือหลักการรวมทุนจึงให้ความเคารพในเงินทุนค่าหุ้นเป็นสำคัญ โดยการให้สิทธิออกเสียงตาม
 จำนวนหุ้นที่ถือ และยังสามารถมอบให้บุคคลหนึ่งบุคคลใดมาออกเสียงแทนได้ อำนาจในบริษัทจึง
 ตกอยู่กับผู้ถือหุ้นมาก กล่าวคือทุนมีบทบาทในการประชุมด้วยนั่นเอง

ด้านการแบ่งกำไร จากการที่สมาชิกทำธุรกิจซื้อขายกับสหกรณ์จึงทำให้เกิดกำไรหรือเงินส่วนเกินขึ้น ดังนั้นการแบ่งกำไรของสหกรณ์จึงเท่ากับการจ่ายคือส่วนที่สหกรณ์รับเกินให้สมาชิก ในรูปการจ่ายเงินเฉลี่ยคืน ตามส่วนแห่งปริมาณธุรกิจที่สมาชิกทำกับสหกรณ์และจำนวนหุ้นที่ถือ สำหรับบริษัทจำกัดจะทำการติดต่อซื้อขายกับบุคคลภายนอกสมาชิกบริษัทลงทุนถือหุ้นในบริษัท จำกัด หรือห้างหุ้นส่วนจำกัด จึงถือหลักการแบ่งเงินปันผลตามหุ้นที่ถือ ไม่ได้คำนึงถึงว่าผู้ถือหุ้นจะมีการติดต่อซื้อขายกับบริษัทหรือไม่

จะเห็นได้ว่ารูปแบบการรวมกลุ่มทั้งสหกรณ์ วิสาหกิจชุมชน และบริษัท มีข้อดีและข้อจำกัดที่ต่างกัน บุญญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จึงคิดหาวิธีการบริหารที่จะมาอุดช่องโหว่การดำเนินงานในรูปแบบสหกรณ์ เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับการดำเนินงานรูปแบบวิสาหกิจชุมชน โดยได้นำหลักการบริหารองค์กรในรูปแบบบริษัทที่มีการบริหารจัดการออกเป็นผลงานต่างๆ อย่างเป็นระบบ อาทิ การวิเคราะห์สถานการณ์ (SWOT Analysis) การบริหารทรัพยากรมนุษย์ การตลาด และการบริหารความเสี่ยง เป็นต้น มาผสมผสานประยุกต์ใช้กับวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

“...เอาสองสามอย่างมารวมกัน ระบบสหกรณ์ ระบบกลุ่มวิสาหกิจ ระบบบริษัทเอกชน บริษัทเอกชน มีการบริหารจัดการความเสี่ยง แผนการตลาดทำเป็นขั้นเอาไว้ของเราไม่มีกลุ่มวิสาหกิจไหนคิดเรื่องความเสี่ยง SWOT ภายในจากเกษตรกร คณะกรรมการ ภัยพิบัติ ภัยธรรมชาติ คู่ค้า อาจไม่ซื้อกับเรา เราเห็นบริษัททำงานเป็นระบบ การวางแผนอย่างเป็นระบบ ด้วยความตั้งใจอยากให้มันเกิดเลยออกแบบใหม่ เห็นรูปแบบที่เขาเอามาคุยกับคณะทำงาน ข้อผิดพลาดจะน้อยลงทำเป็นแผนไว้ มันเป็นเรื่องยากแต่เราต้องทำ” (บุญญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

การนำข้อดีของการรวมกลุ่มแต่ละรูปแบบทำให้การดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีความพิเศษเฉพาะตัว ที่เน้นความโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีการแสดงบัญชีอย่างเปิดเผย สมาชิกสามารถตรวจสอบได้ตลอดเวลา มีระบบแบ่งปันผลประโยชน์ที่ชัดเจน เป็นธรรม รวมถึงนำหลักการบริหารงานแบบบริษัทมาปรับใช้เพื่อให้การดำเนินธุรกิจมีกำไร ประสบความสำเร็จ ถึงแม้ทางกลุ่มยึดหลักความเท่าเทียม หนึ่งคนหนึ่งเสียง แต่การตัดสินใจในบางเรื่องกลับ

ไม่ได้ใช้วิธีการลงคะแนน หากแต่ใช้การพูดคุยประนีประนอม เพื่อหาข้อสรุปร่วมกันเพื่อให้สมาชิกได้รับประโยชน์มากที่สุด การดำเนินการดังกล่าวทำให้สมาชิกเกิดความไว้วางใจ เกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง รัก และหวงแหน อยากพัฒนาตนเองเพื่อช่วยให้วิสาหกิจประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

“...พฤติกรรมความโปร่งใสก็คือในระบบของกลุ่ม การทำงานก็เหมือนการทำงานในรูปของบริษัทซึ่งมันจะต้องมีการแสดงการทำบัญชี มีการแสดงหารับมาขายไป มีการแบ่งปันผลประโยชน์นะครับ ซึ่งอันนี้แหละมันทำให้เดินไปได้ด้วยกัน” (เจริญศักดิ์ พรายแก้ว สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มีนาคม 2562)

“...ผมว่ามันไม่มีอะไร ผมเห็นความโปร่งใส ความซื่อสัตย์ ความเสมอต้นเสมอปลายมันยังอยู่ในเรื่องนี้สินไม่น่าจะมีปัญหา น่าจะให้เห็นโดยไม่ติดขัดอะไร เพราะว่าความโปร่งใส สมาชิกตรวจสอบสถานะบัญชีได้ มีเงินเท่าไร พอประชุมใหญ่ก็จะกางตัวเลขค่าใช้จ่ายอะไรเท่าไร ความโปร่งใสเข้าออกทุกคนทุกวัน ถ้าสมาชิกสงสัยก็มาดูได้ กลุ่มอื่นไม่รู้มีแบบนี้ไหม แต่ที่นี้เข้ามาดูได้สมาชิกมีสิทธิถึงแม้จะมีทุนแค่ 100 ก็เข้ามาดูได้ แต่ไม่พอใจก็ขายได้...” (วิไล สุภสร สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

“...ทุกคนเท่าเทียมกันครับ ให้เสียงส่วนใหญ่ ไม่มีทะเลาะแต่ความเห็นไม่ตรงกัน และหาความเป็นไปได้มากที่สุด ไม่ได้เอาชนะกันที่โหวต หาข้อสรุปร่วมกันและผลประโยชน์มากที่สุด ในตัวผู้รับผลประโยชน์คือสมาชิกที่เอาข้าวมาขายทุกปีจะได้สิทธินั้น ข้าวไม่ใช่ใครจะมาขายได้เลย ต้องให้คนแก่หรือคนเด็กร้อนเรื่องการเงินก่อน...เรียกได้ว่าดูรายคน ต้องเข้าไปให้ถึงสมาชิกในครัวเรือนจะมีทะเบียนอยู่ แยกประเภทด้วย ชายหญิงก็คน แยกออกไป ละเอียดมาก...” (จจรรัฐ สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

5.6 บทสรุป

“วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง” มีจุดกำเนิดจากอุดมการณ์และความมุ่งมั่นของคนที่มีความเชื่อว่าชาวนาไทยจะต้องมีคุณภาพชีวิตที่ดี เป็นอิสระ สามารถพึ่งพาตนเองได้ จึงได้รวมกลุ่มคนที่มีความคิดเดียวกัน ในเครือข่ายที่อยู่ละแวกใกล้เคียง กลายเป็น “ทีมสร้างสรรค์” ที่ให้การสนับสนุนทั้งความคิด ทุนทรัพย์และกำลังใจ เดินหน้าเกาะประตู่บ้านเพื่อหาสมาชิก เสริมด้วยบทบาทของผู้นำทีมดาวนไลน์ (Down Line) ที่ได้รับการคัดเลือกโดยการลงคะแนนเสียง (Vote) จากสมาชิกกลุ่มของแต่ละหมู่บ้าน ผู้นำทีมดาวนไลน์เปรียบเสมือนข้อต่อ ที่ทำงานโดยอาศัยความใกล้ชิดเชิงพื้นที่และความสัมพันธ์แบบเครือข่ายที่เข้าไว้ด้วยกัน เป็นกลไกขับเคลื่อนดูแลสมาชิกอย่างครบวงจรการผลิตข้าวอินทรีย์ ตั้งแต่การจำกัดห้ามใช้ปุ๋ยเคมี การบำรุงดิน น้ำ การปลูก การดูแลข้าว การใส่ปุ๋ย การเก็บเกี่ยว ยุ้งฉางและโรงสี ให้เป็นไปตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล นอกจากนี้ วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีการบริหารงานที่มีความพิเศษเฉพาะ ผสานรูปแบบการรวมกลุ่มทั้งสหกรณ์ วิสาหกิจชุมชน และบริษัทเอกชน จนเกิดเป็นพิมพ์เขียว (Blue Print) การบริหารจัดการแบบใหม่ ที่ได้แนวคิดมาจากแสวงหาความรู้เพิ่มเติมจากบริษัทเอกชน สมาคมผู้ประกอบการธุรกิจแบบอินทรีย์ และองค์กรสนับสนุนทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยนำข้อดีของการรวมกลุ่มในแต่ละรูปแบบมาปรับใช้กับวิถีชุมชนได้อย่างลงตัว ทั้งในมิติด้านอาชีพ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการสร้างสรรค์วิธีการบริหารจัดการใหม่ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคมที่มีลักษณะเฉพาะตัวของบ้านอุ่มแสง รวมถึงการ หนุนเสริมด้วยความรู้ของคนรุ่นใหม่ที่ศึกษา เรียนรู้การจัดการมาตรฐานการรับรองผลิตภัณฑ์อินทรีย์ทั้งในและต่างประเทศ จนสามารถผลักดันข้าวอินทรีย์ของอุ่มแสงได้รับการรับรองมาตรฐานถึง 8 รายการ ส่งผลให้ราคาจำหน่ายสินค้าของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ในปี 2558 มีจำนวนสูงถึง 55 ล้านบาท เป็นรายได้จากข้าว จำนวน 31 ล้านบาท ส่วนที่เป็น “ค่างานของมาตรฐาน” จำนวน 14 ล้านบาท หรือเท่ากับ 25% ของราคาขายในระบบการตลาด นับเป็นการสร้างนวัตกรรมการบริหารองค์กรและชุมชนที่เห็นผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม สร้างงาน สร้างรายได้ ไปพร้อมกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนและโลกอย่างยั่งยืน

บทที่ 6

การเกษตรอินทรีย์เพื่อการตรวจรับรอง

ในบทนี้เป็นการนำเสนอกระบวนการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อการตรวจรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานทางการตลาดของสากล ถึง 8 รายการ ประกอบด้วย 1) สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) 2) ผลิตภัณฑ์ออร์แกนิกไทยแลนด์ (Organic Thailand) 3) มาตรฐานของสหพันธ์ขบวนการผู้ผลิตสินค้าออร์แกนิกระหว่างประเทศ (International Federation of Organic Agriculture Movements : IFOAM) 4) มาตรฐานการรับรองผลิตภัณฑ์อาหารและออร์แกนิกของสหรัฐอเมริกา (USDA) 5) มาตรฐานตามระบบการค้าที่เป็นธรรม (FLO ID 27806 ของ FAIRETRADE) 6) มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์สหภาพยุโรป (EU-NOP) 7) มาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย และ 8) การรับรองมาตรฐานของผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ โดยมาตรฐานเหล่านี้เอื้อให้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ ขายข้าวได้ในราคามาตรฐาน มีแหล่งรับซื้อข้าวแน่นอน การเกษตรกรรมที่จะทำให้ได้ใบรับรองตามมาตรฐาน จะต้องมีการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์ตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ ซึ่งต้องอาศัยผู้นำทีมสร้างสรรค์และผู้นำตรวจสอบกระบวนการปลูกข้าวอินทรีย์ เพื่อเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนสมาชิกให้ปฏิบัติตามระเบียบของกลุ่ม โดยประเด็นที่จะเสนอในบทนี้มีดังนี้

- 6.1 ผู้นำทีมสร้างสรรค์
- 6.2 ผู้นำตรวจสอบกระบวนการกับบทบาทของพี่เลี้ยง
- 6.3 บทสรุป

6.1 ผู้นำทีมสร้างสรรค์

วิสัยทัศน์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง กำหนดว่า “สร้างความเข้มแข็งสร้างงาน สร้างอาชีพให้กับคนในชุมชน ด้วยความเป็นอยู่แบบพอเพียง ลดการพึ่งพาปัจจัยในการประกอบอาชีพจากภายนอก สร้างองค์ความรู้และถ่ายทอดต่อเยาวชนรุ่นหลังเพื่อความยั่งยืนที่แท้จริง” การบรรลุวิสัยทัศน์ดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยทีมสร้างสรรค์ในการขับเคลื่อน ตั้งแต่การโน้มน้าว

น้ำ สร้างแรงจูงใจให้ชาวบ้านเปลี่ยนความคิด ความเชื่อเดิม จากการทำนาโดยใช้สารเคมีมาเป็นทำนาอินทรีย์ ตลอดจนเปลี่ยนวิถีชีวิต สร้างความเชื่อมั่นว่าชาวบ้านสามารถกำหนดชะตาชีวิตของตัวเองได้ เมื่อจูงใจให้มาเป็นสมาชิกกลุ่มแล้วการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อสร้างความยั่งยืน รวมถึงการดูแลตรวจสอบกระบวนการผลิตของสมาชิกให้เป็นไปตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

6.1.1 การก่อตัวของผู้นำทีมสร้างสรรค์

ผู้นำทีมสร้างสรรค์เกิดจากแนวคิดการสร้างทีมงานของกลุ่มผู้บริหารวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงในยุคบุกเบิกที่ตระหนักถึงความสำคัญของทีมงานที่จะเข้ามาช่วยขับเคลื่อนงานของกลุ่ม เนื่องจากการที่กลุ่มมีสมาชิกจำนวนมาก มีบ้านและที่นากระจายไปตามหมู่บ้านต่างๆ จึงจำเป็นต้องมีบุคลากรที่สามารถเข้าถึงสมาชิกได้อย่างใกล้ชิด เพื่อช่วยเหลือ ดูแล พุดคุย อธิบาย สื่อสารองค์ความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ซึ่งถือเป็นเรื่องใหม่ของชาวบ้าน ตลอดจนสนับสนุนให้กำลังใจ ซึ่งกำลังใจเป็นสิ่งสำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะปรับเปลี่ยนจากเคมีเป็นอินทรีย์ ดินที่ใช้ในปลูกข้าวอินทรีย์ต้องปราศจากการใช้สารเคมีบำรุงดินอย่างสิ้นเชิง ตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยกำหนดระยะเวลาปรับเปลี่ยนไว้ที่ 2 ปี ในขณะที่มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลกำหนดระยะเวลาปรับเปลี่ยนมากกว่า คือ 3 ปี ระยะเวลารอคอยที่ยาวนานหลายปีทำให้สมาชิกบางคนเกิดความท้อใจ ไม่อยากรอคอย สมาชิกบางคนตัดสินใจลาออกไปทำนาแบบเดิม

ผู้นำทีมสร้างสรรค์รุ่นใหม่จึงก่อตัวขึ้น เป็นการสร้างทีมย่อยประจำหมู่บ้านโดยถ่ายทอดแนวคิด อุดมการณ์ และเป้าหมายกลุ่มผู้บริหารมาสู่ผู้นำทีมระดับรองลงมา (Down Line Leader) ผู้นำทีมสร้างสรรค์มาจากการคัดเลือกโดยการลงคะแนนเสียง (Vote) จากสมาชิกกลุ่มของแต่ละหมู่บ้าน ให้ดำรงตำแหน่งเป็น “กรรมการ” ในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง กรรมการหนึ่งคนจะรับผิดชอบสมาชิกในหมู่บ้านที่รับผิดชอบ จำนวน 10-12 คน มีหน้าที่ดูแลลูกทีมที่เป็นสมาชิกกลุ่ม ไปเยี่ยมที่นา ให้ความช่วยเหลือพร้อมกับดูว่าสมาชิกปลูกข้าวอย่างไร เป็นไปตามหลักเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล ผู้นำทีมดาวน์ไลน์ (Down Line Leader) เป็นหนึ่งในทีมสร้างสรรค์ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินงานของกลุ่ม เปรียบเสมือนข้อต่อเชื่อมโยงนโยบายจากระดับผู้บริหารกลุ่มลงสู่สมาชิกช่วยเหลือ ดูแล แก้ปัญหา ในขณะเดียวกันรับฟังคำแนะนำ ข้อร้องเรียนจากสมาชิกไปสู่อำนาจ เป็นการกำกับดูแลหลายๆ ที่อาศัยความใกล้ชิดเชิงพื้นที่และความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้าด้วยกัน เป็นการสร้างสรรค์วิธีการบริหารจัดการใหม่ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคมที่มีลักษณะเฉพาะตัว

6.2 ผู้นำตรวจสอบกระบวนการ

การปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อการบริโภคในประเทศและการขายส่งออกต่างประเทศต้องผ่านมาตรฐานการผลิตของแต่ละประเทศ ตั้งแต่การเตรียมดิน เมล็ดพันธุ์ที่ปลูกต้องเป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ การหว่านปุ๋ย การรักษาระดับน้ำ การเกี่ยว การไถต่อซัง การเก็บข้าวขึ้นยุ้งและการขายข้าว และการตรวจสอบมาตรฐาน ผู้นำทีมสร้างสรรค์จึงมีหน้าที่เป็นผู้นำที่ตรวจสอบกระบวนการการผลิต มีหน้าที่ลงพื้นที่สื่อสารทำความเข้าใจรายละเอียดในทุกขั้นตอน พร้อมกับการตรวจสอบดูแลให้ในทุกกระบวนการผลิตให้เป็นไปตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ทั้งของไทยและสากล มีรายละเอียดดังนี้

6.2.1 การเตรียมดิน

การเกษตรอินทรีย์เพื่อการตรวจรับรอง การเตรียมดินเป็นสิ่งสำคัญลำดับแรกที่จะต้องดำเนินการ การได้รับใบรับรองแหล่งผลิตว่าเป็นเกษตรอินทรีย์ได้จะต้องผ่านระยะปรับเปลี่ยนอย่างน้อย 3 ปี เพื่อให้แน่ใจว่าข้าวอินทรีย์ที่ปลูกนั้นปลูกจากดินที่ปราศจากการปนเปื้อนสารเคมีอย่างแท้จริง

“...อินทรีย์เราทำเราต้องปรับปรุงดินตั้งแต่ต้นเลย เพราะว่าถ้าดินไม่ดีมันก็ไม่โต” (บุญธิร ศุภสร กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

“...ใบรับรองแหล่งผลิตว่าเป็นเกษตรอินทรีย์ได้และจะต้องผ่านระยะปรับเปลี่ยนอย่างน้อย 3 ปีนะครับถึงจะเต็มรูปแบบก็เนื่องจากการเปลี่ยนดินเปลี่ยนน้ำเปลี่ยนอะไรต่ออะไรต่างๆ จะต้องอาศัยระยะเวลาครับ อย่างดินนี้ครับดินที่ปนเปื้อนในเรื่องของสารเคมีมาก่อน เมื่อเราจะเข้าสู่ในเรื่องของเกษตรอินทรีย์อย่างน้อยก็จะต้องให้เสื่อมสภาพจากพวกสารเคมี เสื่อมสภาพจากพวกการปนเปื้อน...” (จ่านง ทองกลม หัวหน้ากลุ่มสื่อสารและพัฒนาการผลิต สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

การทำเกษตรอินทรีย์ ดินเป็นปัจจัยสำคัญเนื่องจากเป็นที่รวมสารอาหารทำให้ต้นข้าวเจริญเติบโต มาตรฐานการรับรองข้าวอินทรีย์ทั้งในระดับประเทศ โดยเฉพาะระดับสากลที่ให้ความสำคัญกับระยะปรับเปลี่ยนโดยกำหนดระยะเวลา 3 ปี เพื่อให้มั่นใจว่าผลผลิตข้าวที่ออกมาเติบโตมาจากดินที่ปราศจากสารพิษจากเคมี สามารถบริโภคได้อย่างปลอดภัย

6.2.2 เมล็ดพันธุ์อินทรีย์

พันธุ์ข้าววิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงนำมาเพาะปลูกเป็นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ได้ทรงคิดค้นและพัฒนาขึ้น พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ได้ทดลองปลูกในพื้นที่ฉะเชิงเทราเป็นที่แรก จากนั้นพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ก็กระจายไปปลูกทั่วประเทศ เมื่อนำมาปลูกที่ทุ่งกุลาร้องไห้ปรากฏว่าด้วยสภาพน้ำและอากาศทำให้พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ส่งกลิ่นหอมคล้ายดอกมะลินอกจากนี้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงยังมีเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมนิล ข้าวสีนิลจากลพบุรี ไรซ์เบอร์รี่ และทับทิมชุมแพ โดยสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีสิทธิเก็บเมล็ดพันธุ์เอง

“...พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 องค์กรหลวงได้พัฒนาขึ้นมา ในพื้นที่ฉะเชิงเทรา เป็นจุดกำเนิด พัฒนาค้นคว้า มาทดลองปลูกทั่วประเทศ สุดท้ายทุ่งกุลาดอบสนอง เรื่องรสชาติ ความหอม จริงๆ ในเขตพื้นที่เราจะหอมมาก หอมตั้งแต่ต้นกล้าเลย ปรากฏพันธุ์นั้นมันหาย หายไปตามกระแสของกระทรวงเกษตร” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

ก่อนจะปลูกข้าวอินทรีย์ จะนำเมล็ดพันธุ์ไป “เพาะกล้า” คือการนำเมล็ดพันธุ์ไปแช่น้ำให้เมล็ดพันธุ์แตกเป็นตุ่มเล็ก ๆ คล้ายถั่วงอก ชวนาสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะมีเทคนิคพิเศษ คือนำเมล็ดพันธุ์ไปใส่ในน้ำหมักชีวภาพเพื่อให้เมล็ดพันธุ์งอกเร็วขึ้น ซึ่งน้ำหมักชีวภาพนี้ทางกลุ่มจะสอนให้สมาชิกทำเองจากฮอว์โมนรอกหมักกับน้ำตาลอ้อย ผสมกับพืชผักและผลไม้ที่ปลูกบริเวณบ้าน ซึ่งเป็นตัวบูยบำรุงเมล็ดพันธุ์อย่างดี โดยจะแช่ทิ้งไว้ประมาณ 6 ชั่วโมงแต่ไม่เกิน 24 ชั่วโมง เมื่อเมล็ดพันธุ์แตกเป็นตุ่มเล็ก ๆ คล้ายถั่วงอก นำมาหว่านหรือหยอดต่อไป

“...ประมาณ 6 ชั่วโมงถึงไม่เกิน 24 ชั่วโมง พอมันแตกเป็นตุ่มน้อย ๆ เราก็มาหว่าน แต่บางที่เขาอาจจะหว่านก่อนก็ได้ซึ่งมันมีการทำงานอยู่ที่ว่าหว่านข้าวแห้งเพื่อให้

ความชื้นจากฝนที่มันตกมาแล้วมันจะทำให้มันงอกขึ้น แต่อีกวิธีหนึ่งก็คือเราเห็นว่า มันพอน้ำฝนซึ่งถ้าพื้นดินมันมีอุณหภูมิพอเหมาะ เราก็เพาะให้งอกมันก็อาจจะเร็ว ขึ้นอีกหน่อย...” (เจริญศักดิ์ พรายแก้ว สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 3 มีนาคม 2562)

ในอดีตการทำนาหว่าน นาหยอดหรือนาโยน ขึ้นอยู่กับความต้องการของชาวนาของแต่ละคน แต่ปัจจุบันทางกลุ่มมีนโยบายลดต้นทุนการผลิตและประหยัดพันธุ์ข้าวจึงให้สมาชิกทำนาหยอด นำเครื่องจักรมาหยอด ซึ่งลุงบุญมีเป็นคนคิดริเริ่มให้ปรับเป็นนาหยอดและลดจำนวนเมล็ดพันธุ์ โดยใช้รถหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวเป็นแถว จำนวน 6 - 8 แถว ในระยะแรกๆ ชาวนาก็ไม่มั่นใจกลัวว่าข้าวจะออกน้อย ไม่กล้าเสี่ยง จากที่ใช้เมล็ดพันธุ์ 8 กิโลกรัมต่อไร่ ค่อยๆ ลดมาเหลือ 7 กิโลกรัมต่อไร่ ลดลง 6 กิโลกรัมต่อไร่ ปัจจุบัน เหลือใช้เมล็ดพันธุ์เพียง 3 กิโลกรัมต่อไร่ เมื่อเทียบผลผลิตกลับพบว่า การหยอดข้าว 8 กิโลกรัม ได้ต้นข้าวแค่ 25 ต้นต่อกอ แต่ 3 กิโลกรัมได้ 40 ต้นต่อกอ เนื่องจากความหนาแน่นของต้นข้าวไม่มาก ทำให้ต้นข้าวไม่แย่งสารอาหาร จึงทำให้ได้จำนวนต้นข้าวต่อกอมากกว่า

ทั้งนี้ การทำนาหยอดขึ้นอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติ หากปีไหนแล้งนาน เดือนพฤษภาคม ฝนยังไม่ตก ชาวนาในกลุ่มสามารถหยอดได้หลายพันไร่ ถ้าปีไหนฝนมาเร็วก็จะหยอดไม่ทัน ได้ไม่กี่ร้อยไร่

“...ระบบกลุ่มเราณรงค์เรื่องการลดต้นทุนการผลิตเพราะว่าข้าวอินทรีย์มันต้อง ต้นทุนต่ำแล้วก็ขายไม่แพงก็คือแนวทางที่จะลดต้นทุนการผลิต แล้วคนซื้อกินก็ซื้อ กินได้โดยไม่ต้องราคาสูง ตอนนี่ก็คือใครอยากจะหยอดก็หยอด อยากจะโยนก็โยน มันทำไม่ได้เพราะว่าแรงงานมันไม่มี ส่วนมากก็คนแก่ทำนาที่บ้าน นโยบายของเราก็เลยคิดว่าลดต้นทุนในการประหยัดพันธุ์ข้าวมันประหยัดได้แน่นอนคือหยอด มันเป็นนาหยอด หยอด 8 โล 7 โล 6 โล ก็หยอดได้ ตอนนี่เราอยู่ที่ 3 โล” (บุญธิร ศุภสร กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเปลี่ยนจากนาหว่านที่ใช้เมล็ดพันธุ์ประมาณ 20 - 30 กิโลกรัมต่อไร่ สู่การใช้นาหยอดโดยเครื่องจักร เพื่อลดต้นทุนการผลิตและแก้ปัญหาขาดแคลน

แรงงาน นอกจากนี้ ทางกลุ่มมีการทำนาดำ ปีละ 500 ไร่ เพื่อเป็นแปลงเปรียบเทียบนำนักข่าวที่ได้ต่อไว้กับการทำนาหยอด เป็นการทำนาที่มีข้อมูลในการตัดสินใจ เพื่อปรับปรุง พัฒนา และลดต้นทุนอย่างต่อเนื่อง

6.2.3 การหว่านปุ๋ย

ก่อนการปลูกข้าวต้องมีการหว่านปุ๋ยเพื่อบำรุงดิน สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่ม แสวงต้องไปซื้อปุ๋ยอินทรีย์จากที่กลุ่มจัดหามาให้ สาเหตุที่กลุ่มไม่ทำปุ๋ยอินทรีย์เองเนื่องจากทางกลุ่มมีการทำผลิตภัณฑ์แปรรูปต่อยอดจากข้าวอินทรีย์ หากทางกลุ่มผลิตปุ๋ยด้วยในสถานที่เดียวกันก็ทำให้ผลิตภัณฑ์แปรรูปไม่ผ่านมาตรฐานขององค์การอาหารและยา (อ.ย.) และหากสมาชิกทำปุ๋ยเอง อาจจะไม่ผ่านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ดังนั้นทางกลุ่มจึงติดต่อบริษัทที่เป็นเครือข่ายของกลุ่ม ทำปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากกรมวิชาการเกษตร เป็นบริษัทในจังหวัดกาญจนบุรี โดยทางกลุ่มจะไปจัดหาซื้อมาก่อนและให้สมาชิกเห็นตัวไว้ก่อน เมื่อขายข้าวได้ค่อยมาชำระเงินหรือจะจ่ายเป็นข้าวก็ได้

การหว่านปุ๋ยจะหว่าน 2 รอบ รอบแรกหว่านปุ๋ยก่อนหว่านข้าว เป็นการ “หว่านปุ๋ยรองพื้น” ปุ๋ยอินทรีย์ที่รองพื้นครั้งแรกคือข้าวที่เกี่ยวแล้วยังไม่ได้ไถต่อ เอาปุ๋ยอินทรีย์ไปหว่าน ถ้าหว่านก็จะหว่านช่วงลงเมล็ด ไถต่อช่วงช่วงต้นฤดู เสร็จแล้วก็เอาฟางข้าวออกก่อน ใช้แทรกเตอร์ด้วย มันมีเครื่องอัด หากทำนาหยอดก็จะหยอดข้าวและใส่ปุ๋ยแล้วไถกลับไปพร้อมกันเลย หากเป็นนาหว่านจะตีพรวนด้วยแทรกเตอร์ มีอุปกรณ์หยอดและถางเพื่อเทข้าวลง ไม่มีการใช้สารเคมีไถนกลไถหนุอย่างฟูรีดาน แต่จะใช้วิธีเพิ่มปริมาณข้าวที่หว่านและหยอดแทน โดยถ้าเป็นนาหว่านจะเพิ่ม 30 กิโลกรัมต่อไร่ ถ้านาหยอดจะเพิ่ม 8 กิโลกรัมต่อไร่ จะต่างกัน ถ้าหยอดจะได้ดินค่อนข้างลึกหน่อยประมาณ 5-10 เซนติเมตร ซึ่งหนูลงไปแตะไม่ได้ หากเป็นนาหว่านจะลึกประมาณ 3-5 เซนติเมตร

ปุ๋ยอินทรีย์ที่ใช้เรียกว่า “ปุ๋ยจี้เค็ก” มีลักษณะเป็นเม็ดสีดำ ทำจากเศษอ้อยละเอียดหมักกับตัวผ่านปรับปรุงดิน และปูนขาวซึ่งตระกูลหินที่มีแร่ธาตุ ทางกลุ่มซื้อจากบริษัทในจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นบริษัททำปุ๋ยอินทรีย์ที่มีใบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เนื่องจากตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ปุ๋ยที่ใช้ต้องเป็นปุ๋ยอินทรีย์ และสามารถแจ้งที่มาเพื่อตรวจสอบย้อนกลับได้ หากสมาชิกเลี้ยงวัวก็สามารถทำปุ๋ยคอกจากจี้วัวได้เอง แต่มีข้อแม้ว่าต้องเป็นวัวที่เลี้ยงเอง ให้หากินตามธรรมชาติ และปลอดโรค นำมาไถกลบรองพื้นก็จะช่วยให้ลดต้นทุนค่าปุ๋ยอินทรีย์ไปได้อีกส่วนหนึ่ง หรือบางคนแยกแปลงปลูกใส่ปุ๋ยคอกอย่างเดียวเพื่อลดต้นทุนไปได้อีกแปลง ทั้งนี้ วัวต้องผ่านการ

รับรองแล้ว อย่งไรก็ตาม จะไม่นำปุ๋ยจี้เล็กและจี้วมาผสมกันเพราะจะทำให้เกิดสารยูเรียมากเกินไป ต้นข้าวจะงาม ออกใบมาก แต่ทำให้ข้าวมีน้ำหนักร่นลง ภูมิปัญญานี้เป็นสิ่งที่ชาวนาเรียนรู้ด้วยตัวเองตามธรรมชาติว่าการปลูกข้าวหอมมะลิถ้าใส่ปุ๋ยหนักจะไม่ได้ข้าว ต้องใส่ปุ๋ยกลางๆ ไม่เหมือนกับตระกูลข้าวแข็งที่ต้องใส่ปุ๋ยหนักๆ

“...เกษตรอินทรีย์ไม่ลำบาก เรามีขบวนการทำปุ๋ยอินทรีย์ ตั้งบไว้ทำแจก เอาไปก่อนในราคาทุน เอาข้าวมาหักหนี้ เมล็ดพันธุ์ น้ำหมัก สอนให้ทำ ส่วนหนึ่งเป็นกองกลาง...” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

“...เราทำหว่านปุ๋ย ใส่น้ำหมัก ตอนจะเอารวง ถ้าเราขยันฉัดน้ำหนักรู้จักดี เมล็ดจะอ้วนจะใหญ่ ถ้าคนทำนาเคมีจี้เกียจ คนทำงานอินทรีย์ต้องขยัน ... คิดประมาณ 2 ครั้งพอ มันจะเขียวตลอด ถ้าเคมีใส่ก็แค่แน่น ฉีดน้ำหมักจากแดงโม สะเดาไปไล่แมลงมากกว่า ข้าวอินทรีย์ก็มีแมลงเหมือนกัน ผมก็ต้องรอก่อนว่ามีแมลงศัตรูไหม ที่ที่ใส่ถึง 2 ลิตรทำเอง ที่กลุ่มให้ฟรี ไปเอามาปนเลย เขาก็มีส่งเสริมให้สมาชิกไปฉีด น้ำหมักต้องมีหัวเชื้อเอามาเติมเท่านั้นเอง...” (วิไล สุขสร เกษตรกรผู้ประกอบอาชีพทำนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อคำนวณต้นทุนค่าปุ๋ย กระทบละ 50 กิโลกรัม ที่นา 1 ไร่ใช้ปุ๋ย 2 กระทบ (100 กิโลกรัม) ราคากระทบละ 220 บาท ใช้ 2 กระทบ คิดเป็นต้นทุนปุ๋ยไร่ละ 440 บาท ในขณะที่ปุ๋ยเคมีราคากระทบละเกือบหนึ่งพันบาท การใช้ปุ๋ยอินทรีย์จึงทำให้ต้นทุนค่าปุ๋ยลดไปกว่าครึ่ง

“... แตกต่างครับ ปุ๋ยอินทรีย์จะ 280-300 ที่นา 20 ไร่ ประมาณ 8 พันกว่า ปุ๋ยเคมีกระทบหนึ่งก็เกือบพัน ไม่ต่ำกว่าหมื่นห้า ครั้งต่อครั้ง...” (วิไล สุขสร เกษตรกรผู้ประกอบอาชีพทำนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

“...ปีแรกทำนาหยอด 12 กิโลต่อไร่ ใกล้เคียงนาดำนาโยน เหลือ 8 กิโล เหลือ 4 กิโล ว่าเราลดต้นทุนได้เมล็ดพันธุ์กิโลละ 25-27 บาท แลบ้านหว่าน 30 กิโลต่อไร่ ถ้าทำนาหยอดลดมาหลายเท่าตัวก็ลดต้นทุนได้เยอะ...” (อุดมวิทย์ สุระโคตร

รองประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25
กุมภาพันธ์ 2562)

หว่านปุ๋ยรอบที่ 2 เรียกว่า “หว่านเอารวง” เมื่อต้นข้าวออกแทงขึ้นจากพื้นดินสูงประมาณ
ช่วงแขน แต่ข้าวยังไม่ออกรวง ใส่ปุ๋ยอีกครั้งก่อนข้าวจะตั้งท้อง เป็นปุ๋ยจี้เล็กและปุ๋ยจากจี้วัว
เหมือนเดิม โดยหว่านปุ๋ยใส่โคนต้นข้าว พอข้าวตั้งท้องจะไม่ใส่ปุ๋ยแล้ว แต่จะมีการฉีดน้ำหมัก
อินทรีย์ใส่ต้นข้าวเพื่อให้เมล็ดข้าวอ้วน มีขนาดใหญ่ ข้าวได้น้ำหนักดี อีกทั้งช่วยไล่แมลงในนาข้าว
ซึ่งสมาชิกสามารถทำน้ำหมักเองจากเศษอาหาร ปลาพื้นบ้าน หอยเชอรี่ในลำห้วยในหมู่บ้าน ผลไม้
พื้นบ้านต่าง ๆ อาทิ ฟักทอง ถั่วฝักยาว กล้วยสัปปะรด จี๋เหล็ก สะเดา สาบเสือ บอระเพ็ด หรือจะขอหัวเชื้อน้ำ
หมักจากที่กลุ่มก็ได้ ยิ่งขยันฉีดน้ำหมัก น้ำหนักข้าวก็จะยิ่งดี โดยทั่วไปจะฉีด 2 ครั้ง ในชุมชนจะมี
คนรับจ้างฉีด ถาง ล้าง ค่าจ้างประมาณ 60 บาท หากฉีดเองก็จะประหยัดต้นทุนไปได้อีก

เมล็ดพันธุ์กับค่าปุ๋ยถือเป็นต้นทุนหลักของการทำนา ลุงบุญมีและกรรมการวิสาหกิจชุมชน
ศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง พยายามศึกษาเปรียบเทียบจำนวนเมล็ดพันธุ์ที่ใช้ระหว่างนาหว่านกับนาหยอด
เพื่อลดต้นทุนราคาเมล็ดพันธุ์ กิโลกรัมละ 25-27 บาท นาหว่านใช้เมล็ดพันธุ์ 30 กิโลกรัมต่อไร่ ทาง
กลุ่มนำเทคโนโลยีรถหยอดมาช่วย ลดเหลือเมล็ดพันธุ์ 12 กิโลกรัมต่อไร่ ใกล้เคียงนาคำ นาโยน
ปรับปรุงวิธีการทำนาหยอดจนปัจจุบันใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์เพียง 3 กิโลกรัมต่อไร่ รวมถึงการ
จัดหาปุ๋ยอินทรีย์ให้สมาชิกไปใช้ก่อน ข้าวออกค่อยมาใช้คั้น เพื่อดำรงความเป็นมาตรฐานเกษตร
อินทรีย์ของกลุ่ม

6.2.4 การรักษาระดับน้ำ

การทำนาในพื้นที่บ้านอุ่มแสง อ.ราชสีห์ จ.ศรีสะเกษ จะทำนาปีละครั้งช่วงหน้าฝน
เนื่องจากอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ซึ่งชาวนาต้องดูแลและให้ความสำคัญกับเรื่องน้ำในนา หากน้ำไม่พอ
ข้าวจะไม่โต การปลูกข้าวจะต้องมีน้ำขังตลอดปีตั้งแต่ต้นฤดูถึงปลายฤดู โดยต้องรักษาระดับน้ำใน
นาให้สูงประมาณ 1 ฝ่ามือแต่ไม่เกิน 30 เซนติเมตร หากฝนตกตามฤดูกาล รดต้นข้าวออกประมาณ
15 วัน จะเห็นต้นข้าวจะเจริญเติบโตงอกงามเขียวจีเต็มท้องทุ่ง

“...ใช้น้ำฝนครับ ให้ขังขึ้นมาตลอดปีไม่เกิน 30 เซ็น ตั้งแต่ต้นฤดูถึงปลายฤดู ...
ถ้าข้าวแห้ง 15 วันถึงออกแล้ว เวลาดินมีความชื้นก็จะออก รอน้ำฝนอย่างเดียว พอ 15
วันข้าวออก” (วิไล สุขสร เกษตรกรผู้ประกอบอาชีพทำนา, การสื่อสารส่วนบุคคล,
24 กุมภาพันธ์ 2562)

“...น้ำกับต้นข้าวประมาณ 1 ฝ่ามือ น้ำไม่เยอะไม่น้อยเกินไปถึงจะสวยจะเสมอ... รักษาระดับน้ำได้ก็ถ้าฝนไม่ทิ้งช่วง ฝนทิ้งช่วงบางปีก็มี แต่แถวนี้ไม่ประสบภัยแห้งแล้ง ถึงข้าวจะเหี่ยวขนาดไหน ฝนมาข้าวก็รีบฟื้นตัว ถ้าเราหว่านแล้วฝนมาจะสวยมาก ว่าเราต้องใส่ปุ๋ยวันไหน แต่ล่ะปีเรากำหนดฝนไม่ได้ ฟังน้ำฝนเป็นหลัก เราไม่เคยเจอแล้งหรือน้ำท่วม” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

“...ถ้าใส่ใจดูแลไม่มากพอเรื่องน้ำก็จะไม่โต เมื่อก่อนแอกจะทำช่วงนี้แต่มีปัญหาเรื่องน้ำ แอกจะทำช่วงหน้าฝน ข้าวจะดำ ถ้าน้ำไม่พอก็จะไม่ดำ...” (แสงมณี โคตรเจริญ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

ถึงแม้บ้านอุ่มแสงจะอยู่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ฝนดินที่แห้งแล้งที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย และชวานาพึ่งพาน้ำฝนในการทำงาน แต่ไม่เคยเจอภัยแล้งหรือน้ำท่วมหนักจนถึงขั้นวิกฤต ส่วนหนึ่งเกิดจากภูมิปัญญาการทำนาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่สอนให้ปรับวิธีการทำนาให้สอดคล้องกับฟ้าฝนตามธรรมชาติ หากฝนไม่มา น้ำไม่พอก็จะยังไม่ทำนา รอจนกว่าฝนจะมารวมทั้งเทคนิคการหล่อเลี้ยงน้ำในนาให้มีความสูงเท่ากับหนึ่งฝ่ามือ ล้วนเป็นองค์ความรู้ที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

6.2.5 การเกี่ยว

หลังจากชวานาปลูกข้าวประมาณ 6-7 เดือน จึงจะทำการเก็บเกี่ยว โดยถ้าเริ่มปลูกข้าวเดือนมิถุนายน จะสามารถเก็บเกี่ยวข้าวจะใช้เวลาประมาณ 6 เดือน จึงจะเกี่ยวข้าวได้ โดยสมาชิกสามารถขอใช้รถเกี่ยวข้าวของชุมชนและของกลุ่มได้ ใช้รถเกี่ยวไม่เกิน 10 วันก็เสร็จ โดยเมื่อข้าวออกรวงจะต้องเกี่ยวเกี่ยวให้ทัน หากเก็บเกี่ยวไม่ทันจะก่อให้เกิดความเสียหายมาก เนื่องจากปัจจุบันสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง เกิดภาวะโลกร้อน ต้นข้าวไม่ค่อยทนเหมือนในอดีต เมื่อก่อนเดือนกุมภาพันธ์ชวานายังสามารถเก็บเกี่ยวได้ แต่ตอนนี้เดือนธันวาคมอาจจะเกี่ยวไม่ได้แล้ว ต้นข้าวจะตาย เมล็ดร่วงลงพื้นหมด ต้นใบไม่เหนียวเหมือนเมื่อก่อน กรอบแห้งไปตามสภาพภูมิอากาศ

“...ถ้าทำมิถุนายนก็จะเป็น 6 เดือน ถ้าทำพฤษภาคมก็จะ 7 เดือน ถ้านาค่าจะ 3 เดือน แต่ช่วงนี้ไม่มีแล้ว ก็ได้เกี่ยวแล้ว เกี่ยวก็เอารถของชุมชน ทั้งกลุ่มทั้งชุมชน เวลาเก็บ

เกี่ยวข้องให้ทัน ถ้าไม่ทันความเสียหายต่อปีจะเยอะ เนื่องจากสภาพภูมิอากาศจะเปลี่ยน ข้าวไม่ค่อยทน เมื่อก่อนเดือนกุมภาพันธ์ก็ยังเกี่ยวได้ แต่ตอนนี้ถ้าถึงเดือนธันวาคมจะไม่ไหวแล้ว ข้าวจะตายหมด เมล็ดจะร่วงลงพื้นหมด เก็บเกี่ยวไม่ได้ คล้ายกับต้นใบไม้เหนียวเหมือนเมื่อก่อน จะกรอบตามสภาพภูมิอากาศ แต่ถ้าที่นี้เป็น 6 เดือนส่วนใหญ่ใช้รถเกี่ยวไม่เกิน 10 วัน” (บุญตา ศรีมะเรื่อง สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

6.2.6 การไถต่อซัง

ปัจจุบันวิธีการทำนาเปลี่ยนไป ใช้เทคโนโลยีเครื่องทุ่นแรง การไถนาเพื่อปรับหน้าดินเป็นหนึ่งในขั้นตอนการทำนาที่สำคัญ เพื่อเตรียมดินทำนารอบใหม่ จะมีการไถ 3 ประเภท คือ ไถอะ ไถต่อซัง และไถแปร ซึ่งการไถต่อซัง เป็นกิจกรรมที่ทางกลุ่มสนับสนุนให้สมาชิกไถกลับต่อซังหลังเกี่ยวข้าวแทนการเผา เนื่องจากในอดีตสภาพผิวดินในพื้นที่อุ่มแสงแข็งมากจนแทบจะทำนาค่าไม่ได้ การไถกลับต่อซังจะช่วยบำรุงดิน เมื่อไถกลับต่อซังอย่างสม่ำเสมอทุกปีจะช่วยทำให้ดินอ่อนนุ่มขึ้น ในขณะที่การเผาจะทำให้เกิด สิ่งมีชีวิตตาย รวมทั้งอาจลุกลามไปยังแปลงนาข้างเคียง อย่างไรก็ตามเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วไม่ใช่ว่าทุกแปลงจะสามารถไถต่อซังได้ทันที ขึ้นอยู่กับสภาพดินของแต่ละแปลง บางแปลงดินมีลมต้องรอให้แห้งก่อน บางแปลงเป็นดินเหนียว ดินทราย ดินร่วน ดังนั้นจึงต้องพิจารณาว่าดินในแปลงมีความเหมาะสมที่จะไถหรือยัง

“...เราไถกลับต่อซังบำรุงดินทุกปี เมื่อก่อนนาเราดำแทบจะไม่ได้แข็งมาก พอไถกลับต่อซังทุกปีดินดีมาหลาย เมื่อก่อนเราเผาทั้งอย่างเดียว รถไถง่าย ไถกลับต่อซังยากหน่อยถ้าต่อเยอะ ใช้ต้นทุนรถอีก รถไถกลับต่อซัง คิดไร่ละ 200 บาท เราต้องหว่านต้องหยอดต้นทุนก็มีเหมือนกัน ข้าวก็ขายได้กำไรอยู่เราเอามาหมุนเวียน ช่วงนี้กลุ่มใครไถกลับก็จะช่วยครั้งนึง 10 ไร่ 2,000 กลุ่มช่วยค่าไถกลับต่อซัง 10 ไร่” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

อย่างไรก็ตาม การไถต่อซังมีต้นทุนค่ารถไถกลับ ไร่ละ 200 บาท ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจึงให้เงินช่วยเหลือสมาชิกครั้งหนึ่งเพื่อจูงใจให้สมาชิกเลือกวิธีการไถกลับต่อซังแทนการเผาที่ทำได้ง่ายและถูกกว่า แต่ส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตและระบบนิเวศโดยรวมอย่างมหาศาล

6.2.7 การเก็บข้าวขึ้นยุ้งและการขายข้าว

เมื่อชาวนาเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว จะนำข้าวที่เพิ่งเกี่ยวเสร็จ เรียกว่า “ข้าวสด” นำมาตากให้แห้ง ใช้เวลา 2 แดดกว่า ประมาณ 3 วัน โดยจะนำข้าววางบนตาข่ายรอง นำไปตากในลานกว้าง ๆ ที่มีแสงแดดส่องถึง เช่น ลานวัด สนามกีฬาโรงเรียน ลานตากข้าวของกลุ่ม เป็นต้น บางครั้งเกี่ยวข้าวพร้อมกันทำให้ลานที่กลุ่มไม่พอตาก ต้องไปตากข้าวบนถนน สมาชิกจึงต้องตกลงกันว่าแปลงไหนจะเกี่ยวขึ้นมาก่อน การตากข้าวต้องมั่นใจว่าข้าวสดนั้นแห้งจริงๆ มิฉะนั้นข้าวจะกลายเป็นสีเหลือง ทำให้ราคาตก แต่หากสมาชิกคนไหนไม่ยอมตากข้าว ก็สามารถขายข้าวสดให้กับทางกลุ่มได้เลย ซึ่งทางกลุ่มก็ซื้อสูงข้าวสดราคาสูงกว่าราคาตลาด

“...ถ้าขายข้าวสด เป็นข้อดีของสมาชิก มันจะเสร็จปีนี้ เช่น สมาชิกที่เป็น สส สว (สูงวัย) ก็จะสามารถนำข้าวมาขายได้เลย ไม่ต้องไปลำบากกลับไปเกลี้ย ก็จะขายข้าวสด ซึ่งข้าวสดทางกลุ่มก็ซื้อสูงกว่าตลาด ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ สมาชิกจะอยู่สบายขึ้น คนแก่ไม่ต้องไปรอข้าวจากแปลง ไม่ต้องร้อนแดด เป็นลม ดีขึ้นเยอะ ช่วยสมาชิกได้เยอะ ชัดมากในกระบวนการทำนา” (บุญตา ศรีมะเรื่อง สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อตากข้าวจนข้าวแห้งดีแล้วจึงเก็บข้าว ทุกบ้านต้องมียุ้งเพื่อเก็บข้าว จากนั้นก็จะขนข้าวไปขาย วิธีขนข้าวจากยุ้ง จะใช้รถรับจ้าง 6 ล้อ คิดค่าจ้างแบ่งออกเป็น 3 อย่าง คือ ค่าลงข้าวใส่รถ ค่าขน และค่ารถ ค่าจ้างทั้ง 3 อย่าง คิดตามจำนวนตัน กล่าวคือ ค่าลง ตันละ 150 บาท ค่าขน ตันละ 200 บาท ส่วนค่ารถ แล้วแต่เจ้า บางเจ้า ตันละ 150 บาท บางเจ้าตันละ 200 บาท โดยชาวนาจะนำข้าวใส่กระสอบเตรียมไว้ หรือใช้วิธี เทจาน คือ ใส่เมล็ด มีผ้ากัน

เมื่อสมาชิกนำข้าวมาที่กลุ่มตรวจคุณภาพข้าวก่อน โดยตรวจความชื้นและตรวจสิ่งเจือปน ตรวจข้าวกล้อง กับข้าวขาว นำมาชั่ง ชั่ง 100 กรัม คัดเฉพาะ “ข้าวตัน” ข้าวตัน คือ ข้าวที่กะเทาะออกมามีเมล็ดสวย เมื่อกัดข้าวตันออกมาแล้วก็จะนำเอาข้าวตันนั้นมาตีราคา พอวัดเปอร์เซ็นต์กรัมข้าวได้ก็จะตีราคา คือถ้ากลุ่มซื้อตอนนี้ซื้อ 19 บาท ถ้าเปอร์เซ็นต์กรัมข้าวผ่าน 42 กรัม ก็จะขายได้ราคาเต็ม

หากสมาชิกเข้าโครงการชะลอข้าวก็จะเก็บข้าวไว้ที่บ้านส่วนหนึ่ง อีกส่วนก็จะนำมาฝากไว้ที่กลุ่ม ตามที่คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบมาตรการช่วยเหลือเกษตรกรและรักษาเสถียรภาพราคาข้าวเปลือก ปีการผลิต 2561/2562 โครงการสินเชื่อชะลอการขายข้าวเปลือก ธนาการเพื่อการเกษตร (ธ.ก.ส.) จะจ่ายเงินกู้ให้เกษตรกรเพื่อให้ชะลอการขายข้าวเปลือก โดยให้เกษตรกรเก็บข้าวเปลือกหอมมะลิ ข้าวเปลือกเหนียว ข้าวเปลือกเจ้า และข้าวเปลือกปทุมธานี 1 ไว้ในยุ้งฉางของตนเองเพื่อรอราคา เกษตรกรที่เก็บข้าวเปลือกโครงการในยุ้งฉางของตนเองนานกว่า 1 เดือน จะได้ค่าฝากเก็บและดูแลรักษาข้าวเปลือกอีก ต้นละ 1,500 บาท หลังจากครบกำหนด 1 เดือน จึงจะสามารถนำข้าวมาขายได้ หากสมาชิกเข้าร่วมโครงการของ ธ.ก.ส. สรุปแล้วสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง กลุ่มรับซื้อกิโลกรัมละ 19 บาท ได้จาก ธ.ก.ส. อีกต้นละ 1,500 บาท คิดเป็นกิโลกรัมละ 1 บาท 50 สตางค์ รวมแล้วจะขายข้าวได้ถึงกิโลกรัมละ 20.50 บาท

“...จะได้ส่วนต่างจากทาง ธกส 1,500 ซึ่งก็คือทางกลุ่ม ตอนนี้กลุ่มรับซื้ออยู่ที่ 19 บาท ผมก็จะมีส่วนต่างจากโครงการของรัฐบาลอีก 1 บาท 50 สตางค์ จาก 1,500 ก็คือตอนนี้ผมได้ประมาณ 20 บาท 50 สตางค์ละ ก็จะเป็นประมาณนี้ ก็คือจะเขยิบไปที่ซื้ออยู่ที่ 16 บาท 50 สตางค์ ของผมก็จะเป็น 19 บาท ผมก็จะได้ขึ้นมาอีกบวกกับเข้าโครงการของ ธกส ก็จะได้อีก 1 บาท 50 ก็จะเป็นคล้าย ๆ กับผมได้ 20 บาท 50 ก็จะเป็นอย่างนี้” (ชาญวิทย์ เพชรรักษา เภรณัญญิววิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อตรวจสอบข้าวเสร็จแล้ว ก็เข้าสู่กระบวนการจัดเก็บ จะนำข้าวใส่ถุงขนาดใหญ่ (Big Bag) เพื่อบันทึกชื่อ ตามจำนวนสมาชิกมาทำ ทำข้อมูลได้ว่าเอาข้าวมาขายวันไหน จำนวนกี่ตัน แปรรูปเท่าไร เพื่อเข้าทะเบียนแปรรูป ทำกระบวนการสีที่แผนกสี บันทึกชื่อเพื่อบันทึกประจำวันว่าวันนี้สีข้าวขายได้มากแค่ไหน สีวันที่เท่าไร หากข้าวล็อตนั้น ๆ มีปัญหา ทางกลุ่มก็จะถามข้อมูลสืบย้อนกลับ ไปตั้งแต่การลงพื้นที่ที่บ้านเจ้าของแปลง จำนวนแปลงที่ปลูก ข้อมูลการลงแปลงปลูก ย้อนไปถึงต้นตอ ผลผลิตประมาณกี่ไร่ มีข้าวอะไรบ้าง เวลามาขายก็ต้องมาตรวจสอบคุณภาพของข้าวขายได้ที่ต้น ความสมเหตุสมผลของจำนวนแปลงที่ปลูกกับผลผลิตข้าวที่นำมาขายให้กลุ่ม แปรรูปคือสีแล้วก็ส่งลูกค้าและนัดขนส่ง และรถขนส่งของบริษัทก็จะมารับข้าว

ในการขายข้าวให้กับบริษัทลูกค้า ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะเป็นฝ่ายกำหนดราคาขายให้กับบริษัทลูกค้า บอกรายละเอียดว่าต้นทุนจากฟาร์มเท่าไร ทางกลุ่มจะขายเท่าไร

อย่างในปี 2562 ต้นทุนการทำนาอินทรีย์อยู่ที่ประมาณ 3,200-3,400 ต่อไร่ ทางกลุ่มจะรับซื้อจากสมาชิกในราคา 19,000 บาทต่อตัน ในขณะที่ราคาตลาดอยู่ที่ 17,500 บาท สูงกว่าราคาตลาด 2.50 ต่อเก็กโลกรัม ซึ่งราคาซื้อดังกล่าวจะถูกเขียนไว้อย่างชัดเจนในระเบียบของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงในปีนั้นๆ ไม่สามารถปรับขึ้นหรือลงได้ ทางฝ่ายการตลาดก็จะแจ้งลูกค้าว่าราคาข้าวเปลือกเท่านี้ แปรรูปแล้วเท่านี้ ลูกค้ารับราคาได้หรือไม่

“...ราคาข้าวเปลือกเคยซื้อสูงสุดที่ 20,000 ต่อตัน ซื้อจากสมาชิก แน่แน่นอนว่าราคาขายให้ลูกค้าแพงขึ้น มีเสียงสะท้อนว่าเวลาขายปลายทางว่าขายได้ยากขึ้น ขายได้น้อยลง เราก็พยายามให้ทุกคนในห่วงโซ่อยู่ได้ ให้เกิดความมั่นคงยั่งยืน ให้อยู่ด้วยกันได้ ดูตลาดข้าวทั่วๆ ไปที่เป็นข้าวหอมที่ไม่ใช่อินทรีย์ เราจะอิงตัวนั้นแต่ไม่ให้กระทบเกษตรกร เพราะอยากให้เกษตรกรมีรายได้อยู่แล้ว สุดท้ายดูปลายทางตลาดเป็นยังไง เราต้องรู้ในแต่ละวัน คนที่ทำการตลาดเรื่องนี้เป็นงานบ้านที่ต้องตามเรื่องนี้ ไม่งั้นเราจะเสียโอกาส ถ้าสูงเกินไปเราจะขายได้น้อยลง ขนาดไหนที่ขายได้ง่ายเราจะขายได้มากขึ้น...” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

“...ที่โกดังเก็บได้ประมาณ 500 ตัน พอตีปีที่แล้วก็ไปขอร้องท่านนายก ก็จะใส่ได้อีกประมาณ 4,000 ตัน ถ้าเป็นของท่านนายกจะมีโรงอบ เป็นยุ่งฉาง เป็นโกดังเก็บข้าว ข้างในมันโล่ง ...แกจะอยู่มาตั้งแต่แรก เป็นคนเริ่มทำมาตั้งแต่แรก แกต้องหามาให้ได้ เพราะถ้าสมาชิกรวมกันมาสร้างเองคงไม่ไหว เพราะเงินค่อนข้างเยอะ มีที่ไหนก็จะขอไว้ก่อน ได้ไม่ได้ค่อยว่ากัน จะเป็นแบบนี้ เพราะว่าเป็นสิ่งจำเป็น ถ้าไม่มีโกดังเก็บข้าว ไม่มีโรงสี เราก็จัดการตนเองไม่ได้ เป็นกระบวนการจัดการตนเองเบ็ดเสร็จ รวบรวมสมาชิกลงหุ้น จะได้ปันหุ้น...” (ชาญวิทย์ เพชรรักษา เภรณุกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

ความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้ปรากฏผลเมื่อวันที่ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรี ลงพื้นที่เยี่ยมชมวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ ในฐานะวิสาหกิจชุมชนต้นแบบที่ได้รับรางวัลเกษตรกรแปลงใหญ่ดีเด่นระดับประเทศ โดยทางกลุ่มวิสาหกิจศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสงได้ขอรับการสนับสนุนจากรัฐบาลในการก่อสร้างโรงสีและโกดังเก็บข้าว ทำให้ทุกวันนี้ทางกลุ่มมีโรงสีข้าว โรงอบข้าว โกดังเก็บข้าวเป็นของตัวเอง

ไม่ต้องพึ่งพาโรงสี ลดค่าใช้จ่ายในการเก็บข้าว เป็นการสร้างกระบวนการบริหารจัดการตนเองแบบ เบ็ดเสร็จครบวงจร

6.2.8 การตรวจสอบมาตรฐาน

การตรวจสอบมาตรฐานเพื่อให้ข้าวอินทรีย์ผ่านการรับรองเกษตรอินทรีย์ทั้งในและต่างประเทศ เป็นสิ่งที่ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดในทุกขั้นตอน ตั้งแต่ที่มาของเมล็ดพันธุ์ข้าว การปรับคุณภาพดิน การทำปุ๋ยอินทรีย์ การใส่ปุ๋ย การเกี่ยวข้าว การตรวจสอบคุณภาพข้าว ไปจนถึงการบรรจุ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เพื่อให้ผ่านการตรวจรับรอง ซึ่งมีความท้าทายทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มรวม กลุ่ม วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงทำเมล็ดพันธุ์เองมาโดยตลอด ซึ่งกลุ่มต้องศึกษา ขวนขวาย รวมทั้งรักษาเมล็ดพันธุ์อินทรีย์ด้วยตนเอง เพื่อให้ผ่านการรับรองจากรกรมการข้าว ซึ่งกว่าจะผ่านขั้นตอนการตรวจสอบมาตรฐานใช้เวลานานเนื่องจากหน่วยงานราชการมีผู้ปฏิบัติงาน จนเมื่อปี 2561 จึงมีศูนย์เมล็ดพันธุ์อินทรีย์เกิดขึ้น ศูนย์เมล็ดพันธุ์อินทรีย์เป็นที่เลี้ยง โดยมีผู้อำนวยการศูนย์เมล็ดพันธุ์เป็นผู้รับรองมาตรฐานให้

“...ยากมาก ตามขั้นตอน ระบบต้องมาตรวจรับรอง กรมการข้าวต้องเป็นผู้มาตรวจ ระบบราชการคนน้อย ใช้เวลานาน เมล็ดพันธุ์อินทรีย์ เพิ่งมีศูนย์ทำเมล็ดพันธุ์อินทรีย์ปีที่แล้ว ตั้งแต่ทำกลุ่มเราทำเมล็ดพันธุ์เองมาโดยตลอด มีศูนย์เมล็ดพันธุ์เป็นที่เลี้ยงให้ GMO ไม่ตัดแต่งพันธุกรรม ให้ ผอ. ศูนย์เมล็ดพันธุ์ รับรองมาตรฐานให้” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

ด้วยความจำเป็นที่ต้องผ่านการตรวจสอบมาตรฐานเพื่อเป็นการรับรองความเป็นข้าวอินทรีย์ การันตีคุณภาพ อีกทั้งเป็นใบเบิกทางที่จะส่งออกข้าวไปต่างประเทศ ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจึงได้มีการจัดระบบตรวจสอบภายในกลุ่ม กำหนดให้พนักงานของกลุ่มที่ปฏิบัติอยู่ในส่วนส่งเสริม จำนวน 4 คน มีหน้าที่เก็บข้อมูลการทำงานทั้งหมดของสมาชิกทุกคน ลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูล 2 ช่วง คือ ก่อนทำนา และก่อนเกี่ยวเกี่ยว โดยช่วงก่อนทำนา พนักงานส่วนกลางจะลงพื้นที่ไปที่บ้านของสมาชิกว่ามีคนทำนากี่คน จำนวนแปลงที่ทำนา จำนวนเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ปลูก จำนวนปุ๋ยอินทรีย์ที่ใช้ เดือนที่ทำนา การลงพื้นที่ครั้งหนึ่งจะใช้เวลาในการไปตรวจประมาณ 10 - 15 นาทีต่อคน ข้อมูลทั้งหมดจะถูกบันทึกไว้ จากนั้น ก่อนเกี่ยวเกี่ยวก็จะลงพื้นที่ตรวจอีกครั้ง เพื่อเก็บ

ข้อมูลการเติบโตของข้าว สภาพแวดล้อม ข้อมูลทั้งหมดจะเก็บไว้เป็นหลักฐานประกอบการขอรับรองมาตรฐาน โดยจะดูถึงความสมเหตุสมผล ความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนข้าวที่ปลูกกับปริมาณปุ๋ยที่ใช้ อีกทั้งเพื่อการตรวจสอบย้อนกลับเมื่อข้าวมีปัญหา

“...พนักงานส่วนกลางอุ่มแสง ศูนย์วิสาห์กิจชุมชน มีอยู่ 4 คน เวลาตรวจจะไปดูแปลง มีนาที่ไร่ ไร่ปุ๋ยเท่าไร ข้าวปลูกเท่าไร ดำนาเดือนไหน เอาหลักฐานหมด สมมติ นา10 ไร่ ก็หยอดนา 10 โหลต่อไร่ เขาจะตรวจ กว่าจะเกี่ยวก็ตรวจอีก พนักงานส่งเสริมมาตรวจ หลังจากนั้นพนักงานส่วนกลางของเอกชน...” (วิไลสุภสร เกษตรกรผู้ประกอบการอาชีพทำนา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 กุมภาพันธ์ 2562)

ทางกลุ่มได้กำหนดพนักงานที่มีหน้าที่เก็บข้อมูลการทำนาของสมาชิกแบบวันต่อวัน โดยกำหนดว่าในหนึ่งวันลงพื้นที่ ไร่ 4 แปลง บ่าย 4 แปลง ไม่ควรตรวจเกิน 8 แปลงต่อวัน ไม่ควรตรวจเกิน 8 แปลงต่อวัน เนื่องจากหากตรวจมากกว่าอาจได้ข้อมูลไม่ครบถ้วน ซึ่งต้องมีรายงานมาแสดงประกอบด้วย พิกัด GPA พิกัดแปลง ฟาร์ม หรือรูปถ่ายที่ไปถ่ายเกษตรกรในแปลงนั้นมายืนยัน ปัจจุบันทางกลุ่มกำลังวางแผนติดต่อบุคคลภายนอกกลุ่มให้มาทำงานคู่ไปกับคนตรวจสอบภายในกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่ ในอัตราส่วนครึ่งต่อครึ่ง (บุคคลภายใน 2 คน บุคคลภายนอก 2 คน) บุคคลภายนอกกลุ่มอาจจะจะเป็นนักศึกษาฝึกงานจากมหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัยการเกษตร เข้ามาร่วมในการตรวจเพื่อแสดงความโปร่งใสในกระบวนการตรวจสอบของกลุ่ม ซึ่งบุคคลภายนอกจะต้องได้รับการฝึกอบรมเพื่อให้ทราบถึงวิธีการตรวจสอบก่อนลงพื้นที่ตรวจจริง รายละเอียดการทำงานเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทางกลุ่มต้องคิดค้น ออกแบบวิธีการใหม่อยู่ตลอดเวลาเพื่อปิดจุดอ่อน

หลังจากนั้นมีพนักงานส่วนกลางของบริษัทเอกชนที่เป็นคู่ค้ารับซื้อข้าวอินทรีย์เข้ามาตรวจสอบมาตรฐานอย่างเข้มข้นในทุกกระบวนการ ตั้งแต่เมล็ดพันธุ์มาจากไหน ทางกลุ่มบริหารจัดการอย่างไร ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวพันธุ์ขาวมะลิจริงหรือไม่ มีจำนวน DNA เท่าไร รวมถึงมีการตรวจรับรองคุณภาพข้าว เป็นต้น เพื่อให้มีมาตรฐานส่งออกไปยังต่างประเทศได้

6.3 บทสรุป

กระบวนการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ตั้งแต่การเตรียมดิน เมล็ดพันธุ์ การหว่านปุ๋ย การรักษาระดับน้ำ การเกี่ยว การไถต่อซัง การเก็บข้าว ขึ้นยุ้งและการขายข้าว การตรวจสอบมาตรฐาน ทุกขั้นตอนผ่านการศึกษา ค้นคว้า ผสานภูมิปัญญา ดั้งเดิมของบรรพบุรุษ จนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ เพื่อหาทางออก สร้างทางรอดให้ชาวนาไทย โรงอบข้าว โรงสี ยุ้งฉาง และโกดังเก็บข้าวของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงนั้นไม่ได้เกิดขึ้นโดย ความบังเอิญ หากเกิดจากการมองเห็นถึงไปถึงต้นตอของปัญหาชาวนาไทยที่ต้องพึ่งพาคนอื่นแทบ ทุกขั้นตอน การแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่องในทุกช่องทาง การสร้างเครือข่ายเกษตรกรเกษตร อินทรีย์ การสร้างสัมพันธ์กับหน่วยงานภาครัฐ การวิ่งเข้าหาโอกาสเพื่อแสดงศักยภาพของกลุ่มใน การออกบูทในงานแสดงสินค้าทั้งในและต่างประเทศ การศึกษาเรื่องการขอรับรองมาตรฐานทั้งใน และต่างประเทศ พัฒนากระบวนการผลิตจนผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์จนได้รับการรับรองมาตรฐานถึง 8 รายการ จนมาถึงจุดที่กลุ่มสามารถบอกความต้องการต่อผู้นำประเทศ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา นายกรัฐมนตรีขณะลงพื้นที่ จ.ศรีสะเกษ เพื่อขอสนับสนุนโรงสีข้าว โรงอบข้าว และโกดังเก็บข้าว ของกลุ่ม รวมถึงการเสียดสละที่นาของตนเองของลุงบุญมี สุระ โคตร ประธานกลุ่ม เพื่อสร้างโรงสี และยุ้งฉางของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง แสดงให้เห็นถึงความพยายาม ร่วมมือร่วมใจของ สมาชิกกลุ่มในทุกบทบาท หน้าที่ ตั้งใจขับเคลื่อนให้กลุ่มบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้คือการบริหารจัดการตนเอง ให้ชาวนาสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

บทที่ 7

นวัตกรรมวิสาหกิจชุมชน

ในบทนี้เป็น การนำเสนอ นวัตกรรมวิสาหกิจชุมชนของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ที่มี การสร้างศึกษา ค้นคว้า การทำเกษตรอินทรีย์ ปลูกข้าวแบบไม่ใช้สารเคมี ทั้งจากตำรา หนังสือ เจ้าหน้าที่รัฐ ปราชญ์ชาวบ้าน เครือข่ายเกษตรกรต่างถิ่น โดยสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ ของชาวนาไทย ผ่านการลงมือทำ ปรับปรุงประสิทธิภาพในทุกขั้นตอนจนได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ส่งข้าวออกขายทั้งในและต่างประเทศ การสร้างความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกกลุ่ม การสร้างความสัมพันธ์เพื่อร่วมมือกับรัฐ รวมถึงการพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์เพื่อสร้างความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน โดยประเด็นที่นำเสนอในบทนี้มีดังนี้

- 7.1 การต่อกรร่วมมือกับรัฐ
- 7.2 องค์ความรู้ใหม่ ของชาวนา
- 7.3 ความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน
- 7.4 บทสรุป

7.1 การต่อกรร่วมมือกับรัฐ

การกำเนิดวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงที่ขับเคลื่อนด้วยโมเดลธุรกิจรูปแบบใหม่ นอกจากจำเป็นต้องอาศัยความรู้ ความเชี่ยวชาญในการทำเกษตรอินทรีย์แล้ว การสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ที่มีอำนาจตามกฎหมายในการบังคับใช้กฎระเบียบ และมีภารกิจที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของกลุ่มในด้านต่างๆ อาทิ สำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ สำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ และพัฒนาที่ดินจังหวัดศรีสะเกษ

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมุ่งแสวงหาความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ เพื่อขอความรู้ คำปรึกษา คำแนะนำ การดำเนินการตามขั้นตอนของกฎระเบียบที่เกี่ยวข้อง สร้างสัมพันธ์ที่ดีกับทุกหน่วยงานเพื่อนำข้อมูลความรู้ที่ได้ไปปรับใช้กับวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เช่น การขอรับการสนับสนุนปัจจัยการผลิต การพัฒนาปรับปรุงบำรุงดิน และการขอการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น ทางกลุ่มใช้ความจริงใจแบบ “เข้าให้ได้ เข้าให้ถึง” แสดงให้เห็นถึง

ความตั้งใจที่จะทำให้ข้าวในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้มีความโดดเด่น เป็นเอกลักษณ์ แตกต่างจากแหล่งอื่น จนหน่วยงานภาครัฐยอมรับในศักยภาพและคุณภาพผลิตภัณฑ์ วิทยาลัยชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่ม แสงจึงได้โอกาสไปร่วมออกงานแสดงสินค้าต่างๆ อาทิ งานโอท็อป งาน THAIFEX-World of Food Asia และงาน Road Show ต่างประเทศ ซึ่งกลุ่มฯ จะเป็นกลุ่มแรกๆ ที่ได้รับคัดเลือก เป็นกลุ่มนำร่อง ไปออกสื่อโปรโมทสินค้าที่ต่างประเทศ ทำให้ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ของกลุ่มวิทยาลัยชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเริ่มเป็นที่รู้จักทั้งตลาดในประเทศและต่างประเทศ จากนั้นเดินทางไปส่งข้าวเข้าสู่การตรวจสอบมาตรฐานสากลหลายรายการ อาทิ สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications: GI) ทำให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มได้รับการยอมรับในคุณภาพมากยิ่งขึ้น

“...เราอาศัยเขาเป็นวิทยากร เราทำพวกรต่าง ๆ ให้เขา เช่น ข้าวมาตรฐาน ข้าวหอมมะลิ เขาพัฒนาไปกว่าเรามาก เราเป็นแค่ทางผ่าน เราไปส่งกรมการค้าต่างประเทศ ของเรามีภายในกรมมาตรฐาน ถ้าหมดอายุเราจะเป็นคนดูแลให้เขารตราที่เราขอให้ลุงบุญมี トラข้าวหอมมะลิไทย ต่อทุก 2 ปี พาณิชย์ดำเนินให้ เป็นหน้าที่ของเรา บางทีเขาก็ลืม กรมการค้าต่างประเทศตราวงข้าวสีเขียว เป็นภารกิจ ซึ่งก็เรามีความสะดวก เราก้โทรไปเตือน” (จุไรรัตน์ ศรีตระกูล พาณิชย์จังหวัด ศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

จากการที่วิทยาลัยชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานรัฐในพื้นที่มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ทำให้กลุ่มได้รับการอำนวยความสะดวกหรือการแจ้งเตือนถึงการดำเนินการต่างๆ ตามขั้นตอนของราชการ ในขณะที่เดียวกัน หน่วยงานภาครัฐก็อาศัยองค์ความรู้ของลุงบุญมี สุระโคตร ประธานกลุ่มวิทยาลัยชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ที่ศึกษาการทำเกษตรอินทรีย์จนเชี่ยวชาญ ไปเป็นวิทยากรในงานอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกร และใช้วิทยาลัยชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเป็นฐานข้อมูลการวิจัย และเป็นศูนย์เรียนรู้ในการเกษตรในด้านต่าง ๆ อาทิ ศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าเกษตร เช่น ข้าวนาปีและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ในลักษณะต่อรองความร่วมมือกับรัฐที่ต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน

“...คนทำงานจริงจึงทำให้หน่วยงานของรัฐซึ่งเห็นคนทำงานจริงจึงไม่มาก เหมือนเอาลุงบุญมีไปประกวด ที่เขามาเหมือนใช้ลุงเป็นภาคสนาม งานวิจัย ทดลอง เอาโครงการมาลง มีวิสาหกิจทุกตำบลแต่ให้เขาไปทำแล้วไม่โดดเด่น ของเราโดดเด่น เพราะว่าเป็นบุญที่ได้กับลูกชายลูกสาวมา มีผมเป็นเบื้องหลัง ของเรามองทะลุกว่า

กลไกทางตลาด ผลิตโดยใช้วิธีใหม่ ๆ มา นาโยน นาหว่าน เราก็เก็บข้อมูล คนรุ่นใหม่เข้ามาดู ฐานราชการหรือมหาวิทยาลัยก็เอาเราเป็นฐานข้อมูล” (อุดมวิทย์ สุระโคตร ที่ปรึกษาวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

การรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้มแข็งในการขอความช่วยเหลือจากส่วนราชการ และต่อรองกับระบบทุนนิยม การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานรัฐในพื้นที่โดยมีพื้นฐานบนความจริงใจ พร้อมกับพัฒนาคุณภาพข้าวอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง ทำให้กลุ่มได้รับโอกาสจากภาครัฐไปออกร้านในงานแสดงสินค้าต่างๆ เป็นการเปิดโลกทัศน์และต่อยอดธุรกิจของกลุ่มไปต่างประเทศ ปัจจุบัน วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงกำลังขอขึ้นทะเบียนเป็นผู้ส่งออกข้าวอินทรีย์ไปต่างประเทศ ซึ่งทางกรมการค้าระหว่างประเทศ กระทรวงพาณิชย์ ได้มอบหมายให้พาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษไปตรวจสอบสถานที่ผลิตข้าวอินทรีย์ของกลุ่ม และดำเนินการตามระเบียบขั้นต้นเพื่อให้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเป็นผู้ส่งออกข้าวอินทรีย์ต่อไป

7.2 องค์ความรู้ใหม่ของชาวนา

การปฏิบัติเขียวทำให้องค์ความรู้เดิมของชาวนาที่ทำนาโดยสอดคล้องประสานสัมพันธ์กับเครือญาติเปลี่ยนไป และเมื่อภาครัฐเป็นผู้อยู่เบื้องหลังของการปฏิบัติเขียวทำให้ชาวนาไร้แรงที่จจะต้านทานและต่อสู้กับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น หากแต่วิสาหกิจชุมชนอุ่มแสงได้ใช้ความพยายามในการบริหารจัดการและดึงความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมกลับคืนมา จนทำให้สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ได้ดังนี้

7.2.1 นวัตกรรมกรรวมกลุ่ม

ในอดีต ชาวนาชุมชนบ้านอุ่มแสง ต.คู จ.ศรีสะเกษ ปลูกข้าวแค่พอกินในครอบครัว เมื่อข้าวเหลือจึงนำออกใส่เกวียนลากไปขายที่อำเภอหรือจังหวัดใกล้เคียง สมัยรุ่นปู่ตายายเลี้ยงวัว ใช้ปุ๋ยคอกบำรุงต้นข้าว ต่อมารุ่นพ่อรุ่นแม่เริ่มทำนาเคมีผสมกับปุ๋ยคอก เอาปุ๋ยคอกผสมเคมีเป็นช่วงๆ ก่อนไถก่อนหว่าน มาถึงรุ่นปัจจุบันก็ทำนาตามแบบที่รุ่นพ่อแม่ทำมา โดยที่ยังไม่รู้ว่าการทำนาอินทรีย์คืออะไร จนกระทั่งสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเริ่มศึกษาค้นคว้าการทำ

เกษตรอินทรีย์ ทดลองทำนาแบบไม่ใช้สารเคมีจนประสบผลสำเร็จ จึงมีแนวคิดที่จะรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนเพื่อขยายองค์ความรู้ใหม่เพื่อพลิกฟื้นความเป็นอยู่ของชาวนา

“...เริ่มปลูกเกษตรอินทรีย์ตั้งแต่เริ่มสมัครสมาชิก ก่อนหน้านี้ทำเคมีมาก่อนทำแบบผสมผสานปุ๋ยคอก เลี้ยงวัว เอาปุ๋ยคอกผสมเคมีเป็นช่วง ๆ ก่อนไถก่อนหว่านเมื่อก่อนยังไม่รู้อินทรีย์คืออะไร ทำตามพ่อแม่ทำมา ตอนพ่อทำ เรารู้สึกว่าข้าวเราได้ราคาผลผลิตดีใหม่ ได้เป็นบางปี แล้วแต่น้ำฝน เมื่อก่อนเป็นนาดำ เกียวเองดำเอง” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

การรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เมื่อปี 2547 ทำให้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำนาแบบอินทรีย์ภายในกลุ่มในการจัดการที่ดิน และนำนวัตกรรมการใช้เครื่องจักรมาใช้เพื่อประหยัดเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ รวมถึงสร้างสรรค์นวัตกรรมการบริหารจัดการภายในกลุ่ม ดังนี้

7.2.1.1 นวัตกรรมจัดการที่ดิน

การปรับเปลี่ยนการทำนาแบบเคมีสู่การทำนาแบบเกษตรอินทรีย์ การปรับสภาพดินให้ปลอดสารเคมีเป็นปัจจัยสำคัญลำดับต้นๆ ที่ต้องดำเนินการเนื่องจากมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มีข้อกำหนดว่าดินที่ใช้ปลูกต้องปราศจากการใช้สารเคมีเป็นเวลาอย่างน้อย 2 ปี ตามข้อกำหนดมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ไทย และ 3 ปี สำหรับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของต่างประเทศ เมื่อรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง เมื่อปี 2547 จึงได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้การทำนาแบบอินทรีย์ภายในกลุ่ม ตั้งแต่การจัดการที่ดินให้ปลอดสารเคมี การปลูกพืชบำรุงดิน การเพาะปลูกข้าววิถีอินทรีย์ การสังเกตสภาพอากาศ ทั้งแสงแดดและปริมาณน้ำฝนว่าควรจะเริ่มเพาะปลูกเมื่อใด ระดับความสูงของน้ำในนา สมาชิกได้เรียนรู้ว่าระยะห่างระหว่างต้นข้าวที่เหมาะสมทำให้ข้าวแตกกอได้ดี ไม่แย่งสารอาหารกัน ระดับน้ำที่เหมาะสมในการเลี้ยงต้นข้าวคือสูงระดับฝ่ามือ

“...เมื่อก่อนเราไม่รู้ว่ามันได้ผลผลิตจะเป็นยังไง พอเข้ากลุ่มไปอบรมได้ความรู้ว่าผลผลิตไม่ต่างกัน ถ้าฝนดีผลผลิตก็ดี จะประหยัดเมล็ดพันธุ์ข้าว แตกกอดีมาก กอข้าวก็ห่าง แสงแดดเหมาะสม ข้าวมะลิชอบแสงเหมาะสม เลยทำทุกอย่าง บางทีนาก็ไม่เหมาะสม ฝนมาเร็วเกิน ทำนาก็เสี่ยงในแต่ละปี เรารอแค่หน้าฝน เราไม่มี

น้ำชลประทาน ถ้าฝนทิ้งช่วงข้าวจะต้านทานความแห้งแล้งได้ดี รากยิ่งลึก ฝนมาจะงามมาก” (อ้อย คุณสิงห์ กรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 27 กุมภาพันธ์ 2562)

องค์ความรู้การทำนาแบบอินทรีย์ของกลุ่มเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้ ซึมซับจากการทำนามาทั้งชีวิต ผ่านการสังเกต ทดลอง เปรียบเทียบผลลัพธ์ที่ได้ นำมาซึ่งวิธีการปลูกข้าวอินทรีย์ที่ให้ผลผลิตออกมาสมบูรณ์ที่สุด ระดับปริมาณน้ำที่ขังอยู่ในท้องนาที่เป็นภูมิปัญญาของลุงบุญมีถ่ายทอดสู่กลุ่ม

“...น้ำที่ต้องใส่แค่นี้ แตกต่างจากเมื่อก่อนที่เขาปล่อยน้ำฝนมาขังนาก็มีปล่อยออกแต่ไม่มีองค์ความรู้ว่าระดับน้ำเท่านี้... เราไม่ได้สอนลุงบุญมี เป็นภูมิปัญญาของตัวเอง” (ทศรา เหมือนมา หัวหน้าหน่วยสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

นอกจากในกลุ่มมีการสร้างองค์ความรู้การทำปุ๋ยอินทรีย์จากพืชผักสวนครัวในบ้าน ปลาและหอยเชอรี่ที่มีอยู่ในลำห้วยตามท้องไร่ท้องนา รวมทั้งปลูกพืชหลังนาบำรุงดินอย่างพืชตระกูลถั่ว อาทิ ถั่วพรี้า ถั่วเหลือง ที่นอกจากจะเก็บไปขายเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกแล้วยังเป็นการบำรุงดินทางอ้อม โดยเป็นการเพิ่มสารอาหารในดินเมื่อปลูกข้าว ข้าวจะเจริญงอกงาม และเป็นการลดต้นทุนให้กับสมาชิก

“...ปลูกถั่วเหลืองหน้าแล้ง อุ่มแสงปลูกยากมาก... เราไม่ได้สังเกตเห็นว่าเราจะขายแค่ผลผลิตแค่ถั่วเหลือง แค่นี้แล้ว เราเห็นว่าการปลูกถั่ว เป็นการบำรุงดิน มันจะไปส่งผลให้ในช่วงปลูกข้าว ข้าวหน้าปีว่าข้าวมันจะงาม ปุ๋ยแทบจะไม่ได้ใช้เลย เหมิไม่ต้องพุดถึงไม่ใช้เลย มันจะลดต้นทุนไปโดยปริยาย ถึงจะได้ขายถั่วเหลืองแค่ไร่ละร้อยกิโล มันก็แค่ส่วนหนึ่ง แปลว่าไม่ขาดทุนเราได้ผลทางอ้อม แล้วจะทำอะไรหลังนา มันก็จะได้ผลผลิตมาขาย เป็นออร์แกนิก ซึ่งมูลค่ามันได้มากกว่าท้องตลาดอยู่แล้ว” (จรรยา สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อทางกลุ่มถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่สมาชิกถึงวิธีการจัดการผืนดินและปรับสภาพดินให้ปลอดภัยโดยเพิ่มสารอาหารเข้าไปในดินแล้ว ทางกลุ่มค่อยๆ ทดสอบโดยปรับหน้าดินให้มีลักษณะเป็นลูกกลิ้งเพื่อให้หน้าดินมีความแน่นมากขึ้น เพื่อเมื่อหยอดข้าวลงไป ในดิน ความร้อนบนผืนดินจะลงไปไม่ถึงเมล็ดพันธุ์ข้าวที่หยอดไว้ เมื่อเปรียบกับการทำนาหว่าน ที่ไม่มีการปรับสภาพดินให้แน่น เมื่อเจอสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ปัจจุบันอากาศร้อน ฝนไม่ตกตามฤดูกาล เมล็ดพันธุ์ข้าวจะไม่งอกและตายในที่สุด

“...มีปัจจัยหลายอย่าง เปลี่ยนแปลงไปในเรื่องสภาพภูมิอากาศ มีเครื่องหยอดเข้ามาช่วย บ้านเราเป็นเขตร้อน ถ้าเจออากาศร้อน ข้าวจะเน่า จะไม่หว่านแล้ว เลยหยอดข้าวกัน ทำลูกกลิ้งขึ้นมาให้หน้าดินแน่น ความร้อนพื้นดินจะลงไม่ถึงเมล็ดข้าว ฝนตกข้าวที่บ่มได้ที่ก็จะงอก ถ้าดินหลวมจะมีสิ่งกดทับให้หน้าดินแน่น ข้าวจะตายก่อน แปลงจะไหม้ กรอบ นี่เป็นเรื่องของการรักษาเมล็ดข้าวให้พันธุ์ดูแลจนกว่าฝนจะมา ถ้าทำนาหว่าน ฝนทิ้งช่วง จะเสียหายแปลง เป็นต้นทุนในรอบสอง” (ชาญวิทย์ เพชรรักษา เภสัชกรวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

องค์ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่สมาชิกกลุ่มได้เรียนรู้การทำงานแบบใหม่ในวิถีอินทรีย์ การจัดการผืนดิน การปรับโครงสร้างดินให้มีสารอาหารบำรุงต้นข้าว มีความเข้าใจเรื่องต้นทุนการทำงานมากขึ้น ที่ช่วยให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ไม่ต้องเสี่ยงชีวิตไปใช้สารเคมีมาบำรุงต้นข้าวหรือใช้ยาฆ่าหญ้า โดยเมื่อทดลองปลูกข้าวแบบเคมีและอินทรีย์เปรียบเทียบกันจึงทำให้สมาชิกรู้ว่าการทำนาแบบเคมีกับอินทรีย์ให้ผลผลิตไม่ต่างกัน แต่สิ่งที่แตกต่างกันคือสุขภาพคนปลูก สุขภาพผู้บริโภค รวมถึงสภาพดิน น้ำและสิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้น

7.2.1.2 การใช้นวัตกรรมเครื่องจักร

การใช้นวัตกรรมเครื่องจักรเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่กลุ่มนำมาใช้เพื่อปรับปรุงวิธีการทำนาแบบใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยีเพื่อลดต้นทุนและเพิ่มรายได้ให้สมาชิก โดยทางกลุ่มได้เปลี่ยนจากการทำนาหว่านมาเป็นการทำนาหยอด และนำเครื่องหยอดข้าวมาใช้ โดยบันทึกข้อมูลเปรียบเทียบเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ใช้ ทางกลุ่มพบว่า การทำนาหว่านใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว 30 กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ใช้เครื่องจักรทำนาหยอด ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว 8 กิโลกรัมต่อไร่ ซึ่งให้ผลผลิตใกล้เคียงกัน แต่สามารถประหยัดต้นทุนข้าวไปได้ประมาณ 20 กิโลกรัม

“...คนรุ่นใหม่ต้องมีความรู้ แต่ที่ผ่านมามี ู้แค่ฝนมา ทำนา เก็บเกี่ยวขาย เขยิบ มาอีกเริ่มรู้แล้วว่าดินไม่ดีข้าวไม่ได้ จะทำอะไรมาบำรุงให้ผลผลิตได้ ก็จะไป ทำงานต่างจังหวัด เป็นลูกจ้าง ซึ่งเป็นสาเหตุของการเข้าร่วมกลุ่ม ถ้าเราทำได้เรา จะไม่ไปไหน จะรู้แล้วว่าการทำนามีอะไรบ้าง ทำยังไงจะลดต้นทุนได้ ผมใช้ เมล็ดข้าวถ้วยเล็ก ๆ ค่าในพื้นที่ 1 ไร่ได้ไม่ถึง 10 บาทด้วยซ้ำ บันทึกข้อมูลว่าถ้าทำ ได้อย่างนี้หมายความว่าต้นทุนเราลด ถ้าทำนาหยอดเราทำแค่ 8 กิโลเอง ถ้าเขาทำ 30 ก็แสดงว่าเราเหลือข้าวไปขายได้ตั้ง 20 กิโล ถ้าเราไม่ถามข้อมูลตรงนี้ ทั้งต้นทุนและรายได้จะสะเปะสะปะ ไม่รู้ว่าจะทำยังไงกับชีวิต” (ชาญวิทย์ เพชร รักษา เจริญญิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

“...เกษตรกร สมาชิก มีความรู้เรื่องการทำนามากขึ้น เข้าใจต้นทุนการทำนามาก ขึ้น ว่าปีนี้ได้เท่าไร ทำยังไงกับที่นาถึงจะได้ข้าว ยอมรับนวัตกรรมใหม่ ๆ กลุ่ม อื่นเราไม่รู้ทำแบบเราไหม ถ้าเขาทำแบบเราสมาชิกจะรู้ว่าต้นทุนจำนวนนี้พอไหม สิ่งใหม่คือการเติบโตขององค์ความรู้ชาวนา” (บุญตา ศรีมะเรื่อง สมาชิกวิสาหกิจ ชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2562)

การใช้นวัตกรรมเครื่องจักรมาประยุกต์ใช้โดยเปลี่ยนวิธีทำนาจากการทำนาดำ นานหว่าน เป็นนาหยอด ที่สามารถประหยัดต้นทุนเมล็ดพันธุ์ จากนาหว่านใช้เมล็ดพันธุ์ 20-30 กิโลกรัมต่อไร่นาหยอดใช้เพียง 8 กิโลกรัมต่อไร่ สามารถช่วยให้ประหยัดเงิน ลดต้นทุน สมาชิกนำส่วนต่างเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหลือไปขายทำให้มีรายได้เพิ่ม การใช้นวัตกรรมเครื่องจักรทำให้สมาชิกกลุ่มมีข้อมูลในการทำนา มีตัวเลขที่สะท้อนถึงต้นทุนและรายได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ในวิธีการทำนาในบ้านอุ่มแสง

7.2.1.3 นวัตกรรมการบริหารจัดการ

การรวมกลุ่มกันเป็นวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเพื่อไปสู่ทิศทางใหม่ในการปลูกข้าวอินทรีย์เพื่อส่งออกขายต่างประเทศ อาศัยนวัตกรรมการบริหารจัดการในการขับเคลื่อนทางกลุ่มได้ออกแบบโครงสร้างการบริหารงานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงให้มีกรรมการบริหาร จำนวน 17 คน ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน เจริญญิก และกรรมการ ในส่วนของสำนักงาน (Office) แบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ โรงบรรจุข้าวอินทรีย์และโรงสีข้าวอินทรีย์อุ่มแสง สิ่งทีวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงโดดเด่นแตกต่างจากวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอื่นคือ

บุคลากรในออฟฟิศส่วนใหญ่เป็นเครือญาติคนรุ่นใหม่มาช่วยขับเคลื่อนงาน อาทิ นายจรรรัฐ สุระโคตร ลูกชายของลุงบุญมี อายุ 34 ปี ที่ลุงบุญมีขอให้ลาออกจากงานประจำมาช่วยงานในตำแหน่งหัวหน้าฝ่ายการตลาด รับผิดชอบการติดต่อประสานงานตลาดต่างประเทศ ศึกษากระบวนการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของไทยและสากล รวมถึงการสร้างแบรนด์ ส่วนนางสาวเยาวรัตน์ สุระโคตร ลูกสาวของลุงบุญมี อายุ 31 ปี จบการศึกษาระดับปริญญาเอก มาช่วยงานในตำแหน่งผู้จัดการฝ่ายควบคุมคุณภาพการผลิตและพัฒนาผลิตภัณฑ์

“...ของเราทำเกษตรสมัยใหม่ การตลาดคุยกันตกลงกันจะขอน้องมาช่วยในครอบครัว ผู้จัดการฝ่ายตลาดลูกชาย การเงินพัสดุเป็นลูกสาว เริ่มวางแผนโครงสร้าง ตอนนี้มีหลายฝ่าย ฝ่ายส่งเสริม การเงิน โรงสี ต่อยอดผลิตภัณฑ์หลายๆ อย่างในออฟฟิศมีแต่คนรุ่นใหม่หมด กลุ่มนี้จะต่างจากกลุ่มอื่นคือไม่มีรุ่นเก่า รุ่นเก่าจะเป็นที่ปรึกษาโบสนัสให้” (อุดมวิทย์ สุระโคตร ที่ปรึกษาวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

นอกจากนี้ ในกระบวนการตรวจสอบคุณภาพข้าวอินทรีย์ของสมาชิก ทางกลุ่มใช้หลักการรับรองแบบมีส่วนร่วม (Party Guarantee System: PGS) คือ การบริหารจัดการแบบตรวจสอบกันเองก่อน ทางกลุ่มจะเลือกผู้ตรวจมาจากแต่ละหมู่บ้านที่เป็นสมาชิกอยู่ เพราะอยากให้แต่ละหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการรับรองแปลงของสมาชิกด้วยกัน โดยจะมีคู่มือควบคุมภายในให้ ผู้ตรวจมาจากแต่ละหมู่บ้านจะมีความรู้เรื่องของการตรวจการบันทึกแปลงของสมาชิก ตรวจ 2 ครั้ง คือตอนที่หว่านหรือดำนาหรือหยอด เราตรวจครั้งหนึ่ง ก็ตรวจตั้งแต่เรื่องปัจจัยการผลิต ปุ๋ย หรือเมล็ดพันธุ์ หรือการเตรียมแปลง แล้วก็วันที่มีการลงนา วันที่หยอด วันที่หว่านเมล็ดพันธุ์ข้าว หรือดำนา เก็บข้อมูล แล้วก็ตอนข้าวจะออกรวงอีกช่วงหนึ่ง จะได้ประมาณการผลผลิตว่า ได้เท่านี้ประมาณนี้ก่อนที่จะไปขายให้กับกลุ่ม เมื่อตรวจเสร็จต้องทำรายงานส่งให้ทางกรรมการ รับรองว่าผ่านหรือไม่ผ่านอย่างไร ด้วยเหตุผลอะไร โดยกรรมการจะเลือกเฉพาะคนที่ผ่าน ส่งรายชื่อให้กับหน่วยงานภายนอกมาตรวจเพื่อรับรองผลผลิตต่อไป

“...ก่อนที่จะมีผู้บริหารจากภายนอกมาตรวจ เราก็ต้องมีการบริหารจัดการแบบตรวจกันเองก่อน ตรวจกันเองหมายความว่าเราจะมีคู่มือควบคุมภายในที่เราจะต้องมีผู้ตรวจสอบภายในตรวจ จากการไปส่งเสริมของกลุ่มหรือกรรมการส่งเสริมให้ทำแล้ว มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมลงไป มีผู้ตรวจสอบภายในของเราตรวจก่อน 100% พอตรวจเสร็จ 100% ส่งรายงานให้กับกรรมการที่เป็นกรรมการกลุ่ม

รับรองว่านาย ก นาย ข ผ่าน ไม่ผ่านอย่างไร ผ่านเพราะอะไร ไม่ผ่านเพราะอะไร แล้วจะโดยผู้ตรวจจากภายนอกมาตรวจ” (ขจรรัฐ สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

ข้อที่ควรปฏิบัติ ข้อที่ต้องปฏิบัติและข้อห้าม ข้อห้าม คือ ห้ามใช้ยาใช้ปุ๋ยเคมี ห้ามเผา เพราะการเผาต่อซังจะทำให้ดินตาย ข้อปฏิบัติที่ควรจะทำ เช่น การบำรุงดิน ควรปลูกพืชหมุนเวียน เพื่อให้บำรุงดินให้สภาพดินดีขึ้น เนื่องจากไม่ได้ใช้ปัจจัยที่เป็นเคมีเลยจึงมีความจำเป็นต้องให้ระบบนิเวศฟื้นฟูด้วยตัวมันเอง หมายความว่านอกจากการทำนาปลูกข้าวแล้วสมาชิกจะต้องมีการบำรุงดิน ไม่ว่าจะเป็นการไถกลบตอซัง ปลูกพืชบำรุงดิน เช่น ตระกูลถั่ว หรือพืชอะไรก็ได้ที่เป็นพืชหมุนเวียน จะไม่ปล่อยผืนดินให้ว่างเฉยๆ ซึ่งมีกรณีที่ไม่ผ่าน ได้แก่ การแอบใช้ปุ๋ยเคมีหรือแอบฉีดยาฆ่าหญ้า ซึ่งมีหลายเหตุผล ทั้งความไม่เข้าใจ ทั้งแบบเจตนาและไม่เจตนา คือ บางทีรู้แต่ก็ยังทำ บางทีไม่รู้หรืออาจจะยังไม่เข้าใจพอว่าทำได้หรือทำไม่ได้ สมาชิกบางคนบอกว่าเขาไม่ได้ใช้เคมีอย่างเดียวแต่ใช้เคมีผสมปุ๋ยอินทรีย์ เพราะกลัวว่าข้าวมันจะไม่งาม ซึ่งทางกลุ่มยังต้องสื่อสารทำความเข้าใจกับสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ แต่หากคุยแล้วยังฝ่าฝืนทางกลุ่มก็มีบทลงโทษที่เขียนไว้ในข้อบังคับขั้นต้นคือ ตักเตือนหรือลงบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ขึ้นปานกลางอาจจะงดการซื้อขายข้าวสำหรับปีนี้แล้วไปเริ่มนับหนึ่งใหม่แต่ยังคงความเป็นสมาชิกอยู่ ขั้นรุนแรงคือให้ออกจากความเป็นสมาชิก

“...มันก็จะมียกโทษที่เขียนไว้ในข้อบังคับ ขั้นต้นคืออาจจะว่ากล่าวตักเตือนหรือลงบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรไว้ ขึ้นปานกลางอาจจะมีการงดการขายสำหรับปีนี้แล้วก็ไปนับหนึ่งใหม่ คือไปนับหนึ่งสองสามใหม่ ปรับเปลี่ยนใหม่ กรณีที่ใช้ยา ใช้เคมี แต่ว่ายังไม่ออกจากสมาชิก แล้วขั้นรุนแรงก็คือ เขาต้องออกจากสมาชิกเราไป” (ขจรรัฐ สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อกลุ่มจะขายข้าวจะนำเข้าไปประชุมเพื่อหาข้อสรุปร่วมกันเป็นมติของที่ประชุมใหญ่ ประกอบด้วยกรรมการบริหาร 17 คน ประธาน รองประธาน เภรัญญิก และสมาชิกทุกคน จะร่วมกันพิจารณาต้นทุนการปลูก ราคาตลาดปลายทางที่ต่างประเทศ รวมถึงจุดแข็งของกลุ่มคือข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ 8 รายการ ที่ประเทศอื่นไม่มี มีที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงที่เดียว ข้อมูลทั้งหมดจะนำมาประกอบการตัดสินใจในการกำหนดราคาขายและ

สัดส่วนการขายข้าวให้กับบริษัทคู่ค้า ซึ่งต้องมีการพิจารณาอย่างถี่ถ้วน รอบคอบ หากทางกลุ่มกำหนดราคาขายสูงเกินไปก็อาจจะทำให้คู่ค้าจะไปซื้อข้าวอินทรีย์จากประเทศอื่น อาจส่งผลให้ในระยะยาวชานาขายข้าวไม่ได้ นอกจากนี้ คำนึงบริษัทคู่ค้ารายแรกที่ซื้อข้าวของกลุ่ม ที่ซื้อขายข้าวกันมานานด้วยความซื่อสัตย์ จนเกิดความเชื่อใจระหว่างกัน ปัจจุบันมีลูกค้าติดต่อซื้อข้าวอินทรีย์กับกลุ่มหลายบริษัท ซึ่งทางกลุ่มจะกันข้าวไว้ส่วนหนึ่งให้บริษัทดังกล่าว

“...เราถึงเอาลูกค้าไว้เป็นคนที่สำคัญกับเราอยู่ด้วยกันมาตลอด เรามีอะไรเราก็คุยกับบริษัทตลอด คือเขาเป็นคนที่ซัวร์กับเรา ไม่เคยทิ้งเรา ใครไม่ซื้อเราซื้อ แต่ทุกวันนี้ลูกค้าเราก็มีเยอะ เราจะขายให้ใคร ลูกค้าเนี่ยติดต่อทุกวัน เราต้องกันข้าวไว้ให้เขาให้ (บริษัท) สั่งกับผมไม่อื่น คือราคาเขาก็บอกปรับเปลี่ยนกันได้ เขาอยากได้ 3 พันตันต่อปี แต่ผมให้ได้ไม่ถึงหรือก้อย่างมากก็พันกว่าที่สุดๆ แล้วคือเขาซื้อไม่อื่น เงินก็ไม่มีปัญหา มีความซื่อสัตย์ระหว่างเรา” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

นวัตกรรมกรรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีจุดเริ่มต้นจากการสั่งสมองค์ความรู้การทำนาอินทรีย์ การจัดการผืนดิน การนำนวัตกรรมเครื่องจักรมาใช้เพื่อลดต้นทุนปัจจัยการผลิต รวมทั้งสร้างสรรค์นวัตกรรมการบริหารจัดการภายในกลุ่มที่มีการกำหนดบทบาทความรับผิดชอบในแต่ละหน้าที่ ทั้งประธาน รองประธาน เภรัญญิก กรรมการ และสมาชิก เน้นการสื่อสาร พูดคุย สร้างความเข้าใจถึงวิธีการปลูกข้าวอินทรีย์ ข้อควรปฏิบัติ ข้อห้ามที่สมาชิกทุกคนจำเป็นต้องปฏิบัติตามเพื่อให้ผลิตภัณฑ์ของกลุ่มผ่านการรับรองเกษตรอินทรีย์ตามมาตรฐานทั้งของประเทศไทยและสากล เมื่อจะขายข้าวในแต่ละปีก็จะนำเข้าที่ประชุมเห็นชอบเป็นมติร่วมก่อนการตกลงซื้อขายทุกครั้ง รวมทั้งให้ความสำคัญกับบุคคลภายนอกกลุ่ม บริษัทคู่ค้า เป็นความร่วมมือในบทบาทที่ชัดเจนโดยการสร้างความไว้วางใจ เชื่อใจ ยึดหลักความซื่อสัตย์ต่อคู่ค้าเพื่อให้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงดำเนินการกิจการต่อไปได้ในระยะยาว

7.2.2 นวัตกรรมการตลาด

นอกจากการสร้างนวัตกรรมการทำนาอินทรีย์ วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้สร้างสรรค์นวัตกรรมการตลาด หมายถึง องค์ความรู้การตลาดแบบใหม่ การสร้างตราสินค้า (Logo) การสร้างแบรนด์ (Branding) การสร้างความไว้วางใจเชื่อใจและการสร้างสรรค์นวัตกรรมสินค้าใหม่เพื่อรักษาคู่ค้า ตลอดจนการสร้างช่องทางขายสินค้าใหม่ โดยสิ่งที่สะท้อนนวัตกรรมการตลาด ได้แก่ กลุ่มมีการวางแผนการตลาดล่วงหน้าในการรับซื้อผลผลิตของกลุ่ม (Pre Order) จากการติดต่อ

ประสานงานกับบริษัทคู่ค้าที่ดำเนินธุรกิจกันมานานจนเกิดความไว้วางใจ เมื่อตกลงเจรจาซื้อขายกันได้ ทางกลุ่มจะวางแผนการปลูกข้าวของสมาชิกให้ตรงตามที่ตกลงกับบริษัทคู่ค้า นอกจากนี้ทางกลุ่มสามารถผลิตข้าวชนิดพิเศษตามความต้องการของลูกค้า อย่างเช่น “ข้าวขัดดอก” คือ ข้าวขาวดอกมะลิ 105 อินทรีที่นำมาขัดผิวเล็กน้อย คล้ายๆ ว่าเป็นข้าวขัดดอก เมื่อขัดแล้วข้าวจะยังคงมีใยข้าว มีความนุ่มและวิตามินยังคงอยู่ เปอร์เซ็นต์ของข้าวขัดดอกอยู่ที่ประมาณ 36% “ข้าวขัดดอก” นี้ วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเป็นเจ้าของที่รับทำให้บริษัทคู่ค้าดังกล่าว เนื่องจากโรงสีทั่วไปไม่มีมาตรฐานในการตั้งค่าข้าวขัดดอกไว้ระบบ แต่ทางกลุ่มทดลองปรับการตั้งค่าเอง ลองผิดลองถูกจนกระทั่งได้ “ข้าวขัดดอก” ที่ถูกต้องตรงตามความต้องการของลูกค้า เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ของกลุ่มที่เกิดจากความพยายามทดลองทำ ถึงแม้จะสัดส่วนการส่งออกข้าวขัดดอกไปต่างประเทศจะไม่มากนัก ประมาณ 10% อีกทั้งราคาต่างกับข้าวอินทรีย์ไม่ค่อยแตกต่างกันมาก อยู่ที่ 1-2 บาท แต่ทางกลุ่มก็ยินดีที่ทำให้บริษัท จึงทำให้บริษัทคู่ค้าเกิดความประทับใจในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมากยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ องค์ความรู้ใหม่ด้านการตลาดอีกแขนงหนึ่งที่ทางกลุ่มสร้างขึ้นมา คือ เรื่องตราสินค้า (Logo) และการสร้างแบรนด์ (Branding) ซึ่งสมาชิกในกลุ่มไม่มีใครมีความรู้ในเรื่องตราสินค้าและการสร้างแบรนด์มาก่อน นายจรรยา สุระโคตร ในฐานะหัวหน้าฝ่ายการตลาด วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จึงต้องเริ่มต้นศึกษาหาความรู้ ไปเข้ารับการอบรมตั้งแต่พื้นฐานหลักการตลาด ตราสินค้า (Logo) และการสร้างแบรนด์ “ลุงบุญมี” ให้เป็นที่รู้จัก ทั้งจากการออกบูท งานแสดงสินค้า Road Show ทั้งในและต่างประเทศ รวมทั้งใช้กลยุทธ์สื่อสารแบรนด์ผ่านสื่อต่างๆ ทั้งสื่อเก่า (Old/Traditional Media) อาทิ ออกข่าว ให้สัมภาษณ์ทางหนังสือพิมพ์ และออกรายการทางสถานีโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ และสื่อใหม่ (New Media) สื่อสังคมออนไลน์ต่าง ๆ อาทิ แอปพลิเคชัน Line Youtube และ Facebook “ลุงบุญมี” ที่ลูกค้าสามารถสั่งซื้อของออนไลน์ได้ทันที เป็นต้น จากการศึกษาทางด้านการตลาดอย่างต่อเนื่องทำให้ทางกลุ่มพบว่าสิ่งสำคัญคือการสร้างแบรนด์ ซึ่งเป็นการสร้างความเชื่อใหม่ให้กับผู้บริโภคว่าแบรนด์ “ลุงบุญมี” คือเกษตรอินทรีย์ โดยนายจรรยา สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด ตั้งเป้าหมายว่าเมื่อใดที่ไม่ต้องใส่โลโก้อร์แกนิก แต่คนก็ยังซื้อผลิตภัณฑ์ของกลุ่มต่อไป คือวันที่กลุ่มประสบความสำเร็จเรื่องการตลาด

“...การตลาดเป็นเรื่องใหม่มากสำหรับผม ผมไปอบรมกับเรื่องการตลาดมา บางทีไม่ได้รู้เรื่องเลย ตั้งแต่เรื่องการสร้างแบรนด์... คือการที่เราจะสร้างความเชื่อให้กับผู้บริโภคว่าแบรนด์นี้คือเกษตรอินทรีย์นะ วันที่เราพิสูจน์ได้ก็คือวันที่เราไม่ต้อง

ใส่โลโก้อร์แกนิกเลย แต่คนก็ยังซื้อของเราต่อ คือวันที่เราประสบความสำเร็จ เรื่องการตลาด” (จรรยา สุระโคตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

ทุกวันนี้ วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงยังคงเดินหน้าสร้างนวัตกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยสร้างสรรค์ต่อยอดแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวอินทรีย์ อาทิ ผลิตภัณฑ์สปาจากข้าวอินทรีย์ ข้าวอินทรีย์ แป้งข้าวบาออร์แกนิกและน้ำนมข้าวอินทรีย์อัดเม็ด การเปิดตลาดใหม่และรักษาฐานลูกค้าเฉพาะ พร้อมเดินหน้าจดทะเบียนเป็นบริษัทสตาร์ทอัพกับกระทรวงพาณิชย์ ทั้งนี้ ทางกลุ่มตระหนักว่าการดำเนินธุรกิจมีความเสี่ยงจึงมาร่วมกันคิดช่วยหาหนทางลดความเสี่ยง ศึกษาหาความรู้ว่าสิ่งใดจะช่วยป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดขึ้น เพื่อให้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงสามารถดำเนินวิสาหกิจชุมชนได้อย่างมั่นคง

7.3 ความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน

กระแสโลกาภิวัตน์เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ สังคม บริบทของชุมชน วิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสบริโภคนิยม ส่งผลเป็นต้นทุนชีวิตที่สูงขึ้น วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ในความหมายของนายบุญมี สุระโคตร ประธานและผู้ก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง คือ การที่คนในชุมชนมาร่วมกันออกแบบการบริหารจัดการและบริหารกันเอง ให้ทุกคนเป็นเจ้าของร่วมกัน โดยน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวง รัชกาลที่ 9 ให้สมาชิกมาศึกษาและปรับใช้กับสภาวะที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งทำให้สมาชิกวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเริ่มเข้าใจรากเหง้า ตัวตน อาชีพ รวมถึงวิถีชีวิตที่ต้องปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ ซึ่งสิ่งที่บุญมีประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงให้ความสำคัญต่อการสร้างความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน คือ เรื่องของผู้นำกลุ่มที่ต้องมีความโปร่งใส เสียสละ สร้างการมีส่วนร่วม ความเป็นเจ้าของ และต้องสร้างจิตสำนึกความรับผิดชอบให้เกิดขึ้นกับสมาชิก คำนึงถึงความอยู่รอดของลูกหลานในชุมชน รวมถึงความสามัคคีที่จะทำให้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงดำรงอยู่ต่อไปได้

“...ผมอยากจะสอนให้คนพึ่งพาตนเองให้มากที่สุด นี่คือนโยบายที่ผมอยากให้เป็นด้วย บริบทของวิสาหกิจ ถ้าเกษตรกรหรือกลุ่มวิสาหกิจพึ่งพาตัวเองได้มากที่สุด ถ้าเกิดอะไรขึ้นมามันจะไม่มีผลกระทบ เพราะมันเป็นตัวตนของเราอยู่แล้ว อันนี้อาจเป็นจุดแข็ง อยากให้ทุกคนที่เป็นวิสาหกิจสร้างภูมิคุ้มกันของตนเองด้วยบริบทของ

ตัวเอง อาจมีกลไกของรัฐอยู่บ้าง มันต้องทำให้เราทำงานง่ายขึ้น แก้ปัญหาได้เร็วขึ้น อันนี้คือสิ่งที่ผมอยากให้มันเป็น ในนิยามของผม...” (บุญมี สุระโคตร ประธาน วิชากิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อพิจารณาสภาพแวดล้อมทางธุรกิจตามหลัก SWOT Analysis พบว่าวิชากิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงใช้หลัก SWOT Analysis มาวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคมาช่วยในการออกแบบวิสัยทัศน์ เป้าหมาย กลยุทธ์และกลวิธีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม นอกจากนี้ ทางกลุ่มได้นำหลัก SOAR Analysis ที่เป็นแนวคิดที่พัฒนาต่อยอดมาจาก Appreciative Inquiry (AI) หรือสุนทรียศาสตร์ ซึ่ง AI มีสมมติฐานว่า “ในทุกคนทุกระบบมีเรื่องราวดีๆ ที่ซ่อนเร้นอยู่อย่างมากมายมหาศาล เราสามารถดึงเรื่องราวดีๆ เหล่านี้มาสร้างการเปลี่ยนแปลง สามารถทำเรื่องที่ดีไม่น่าจะเป็นไปได้ให้เป็นไปได้ขึ้นมา” วิชากิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมาใช้ในการวิเคราะห์ เพื่อเป็นฐานสำหรับการพัฒนาและการดำเนินการตามแผนกลยุทธ์ โดย SOAR เป็นคำย่อของ Strengths (จุดแข็ง) Opportunities (โอกาส) Aspiration (แรงบันดาลใจ) และ Results (ผลลัพธ์) SOAR Analysis จะเน้นการค้นหาจุดแข็งและโอกาสให้มากที่สุดแล้วเอามาสร้างแรงบันดาลใจและคาดหวังที่จะเกิดขึ้นไปเลยโดยเชื่อว่ายังมีและใช้ประโยชน์จากจุดแข็งและโอกาสมากเท่าใด เราจะสามารถปิดจุดอ่อนหรือพลิกจุดอ่อนเป็นจุดแข็ง รวมทั้งสามารถบริหารความเสี่ยงหรือสร้างโอกาสจากภัยคุกคามได้โดยธรรมชาติมากเท่านั้น (กัญญา รัตนพันธุ์, 2556)

วิชากิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้กำหนดยุทธศาสตร์ที่จะดำเนินต่อไปข้างหน้าตามหลัก SOAR Analysis โดยวิเคราะห์ค้นหาจุดแข็ง (Strengths) และ โอกาส (Opportunities) ซึ่งทำให้ค้นพบแรงบันดาลใจ (Aspiration) ที่จะขยายผลการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม โดยทางกลุ่มได้กำหนดเป้าหมายระยะสั้น 1-2 ปี คือ การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวอินทรีย์เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ส่วนเป้าหมายระยะยาว 4-5 ปี คือ การสนับสนุนให้สมาชิกมีรายได้ตลอดทั้งปี อาทิ ส่งเสริมการปลูกพืชหลังนา เพื่อให้มีรายได้อย่างน้อยวันละ 200-300 บาท เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพในแต่ละวัน ซึ่งคาดว่าผลลัพธ์ (Results) ที่จะเกิดขึ้น คือ ผลิตภัณฑ์จากข้าวอินทรีย์ของกลุ่มมีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น และภาระหนี้สินครัวเรือนของสมาชิกลดลง ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของวิชากิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงที่ต้องการสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเองให้มากที่สุด ซึ่งนอกจากการทำนาอินทรีย์ตามฤดูกาลแล้ว ทางกลุ่มได้สนับสนุนให้สมาชิกทำกิจกรรมหลังทำนา ดังนี้

1) การสร้างรายได้หมุนเวียนตลอดทั้งปี

หลังฤดูการทำนา ทางกลุ่มสนับสนุนให้สมาชิกปลูกผักและปลูกพืชหมุนเวียนในช่วงหน้าแล้ง ประมาณ 6-7 เดือน เพื่อให้มีผลผลิตขายตลอดทั้งปี อาทิ ถั่วเหลือง มันเทศ สลับกับปลูกผักประมาณ 45 วัน หรือเพาะเห็ดประมาณ 15-30 วัน ก็ได้ผลผลิตสามารถตัดไปขายสร้างรายได้เพิ่มอีกทางหนึ่ง

2) การปลูกพืชสมุนไพร

การปลูกพืชสมุนไพรเป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่ทางกลุ่มสนับสนุนให้สมาชิกปลูกสลับกับพืชตระกูลถั่ว ได้แก่ จิง ข่า ตะไคร้ การปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ทำให้เกิดความหลากหลายในอาชีพเกษตรของแต่ละครัวเรือน อีกทั้งไม่ต้องเสียเงินไปซื้อพืชผักสวนครัวมาประกอบอาหาร เป็นการประหยัดรายจ่าย

3) การทำปศุสัตว์

ทางกลุ่มส่งเสริมให้สมาชิกทำปศุสัตว์ย่อยๆ ในพื้นที่เพาะปลูก อาทิ เลี้ยงปลา เลี้ยงเป็ด และเลี้ยงไก่ ซึ่งสมาชิกจะได้ทั้งข้าว ผัก และปศุสัตว์ ซึ่งเป็นผลผลิตอินทรีย์ทั้งหมดที่สมาชิกนำมารับประทานเป็นอาหารในครอบครัว สามารถดำรงชีพอยู่ได้แม้เกิดภัยแล้งหรือในยามวิกฤต เมื่อเหลือก็สามารถนำไปขายสร้างรายได้ นำไปปลดหนี้สิน

นอกจากการสร้างภูมิคุ้มกันให้สมาชิกพึ่งพาตนเองได้ ทางกลุ่มยังตระหนักถึงความเสี่ยงในการดำเนินธุรกิจ จึงสร้างสรรค์ คิดค้น ต่อยอดผลิตภัณฑ์จากข้าวอินทรีย์เพื่อให้สินค้าของกลุ่มมีความหลากหลาย รวมทั้งปรับแผนการตลาดเพื่อสร้างความยั่งยืนในการดำเนินวิสาหกิจ ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงอัคราการส่งออกข้าวอินทรีย์ 70 : 30 คือ ส่งออกต่างประเทศร้อยละ 70 ขายในประเทศร้อยละ 30 มีคู่ค้าหลักคือบริษัทเทรดเดอร์ส่งออกข้าวแห่งหนึ่ง (สงวนชื่อ) โดยแผนการตลาดของกลุ่มมีความต้องการขายในประเทศให้มากขึ้น เนื่องจากในอนาคตสถานการณ์ราคาหรือคุณภาพอาจเกิดการเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งทำให้กลุ่มศึกษา วิจัย ทดลองสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่อย่างต่อเนื่อง อาทิ น้ำนมข้าวอัดเม็ด เนยออร์แกนิกที่ทำจากข้าวอินทรีย์ และคุกกี้ที่ทำจากแป้งข้าวอินทรีย์ นับเป็นนวัตกรรมใหม่ที่ยังไม่มีใครทำ รวมทั้งเดินหน้าจดทะเบียนเป็นบริษัทสตาร์ทอัพกับกรมพัฒนาธุรกิจการค้า กระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเป็นอีกช่องทางหนึ่งเพื่อให้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีความมั่นคง สามารถรับซื้อข้าวอินทรีย์จากสมาชิก พร้อมกับลดความเสี่ยงเนื่องจากตระหนักว่ามีความเสี่ยงอยู่ในทุกอาชีพ โดยได้ศึกษาวิจัยเพื่อผลิตสินค้าที่ต่อยอดจากข้าวอินทรีย์

นำมาแปรรูปสกัดเป็นน้ำมันข้าวนำส่วนที่เป็นโปรตีนออกมาไปใช้เป็นส่วนผสมในเครื่องสำอาง การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าวอินทรีย์ดังกล่าว นอกจากจะเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับกลุ่มวิสาหกิจแล้ว ยังเป็นการหลีกเลี่ยงไม่นำข้าวอินทรีย์ของกลุ่มไปขายแข่งลูกค้ากับบริษัทคู่ค้า ซึ่งทำให้ทางกลุ่มยังสามารถค้าขายกับบริษัทคู่ค้าได้ต่อไป

“...ตอนนี้ที่เขาคบบริษัทกับกรมพัฒนาธุรกิจ อันนี้จัดเป็นบริษัทเพราะบริษัท น่าเชื่อถือกว่า ต้องมาตรฐานขึ้น ปกติส่งเมืองนอกมีหลายขั้นตอน ตอนนี้พยายามให้สั้นลง ตอนนี้คิดว่าลูกค้าเข้มแข็งจะส่งออกเอง ไม่พึ่งคนอื่น ลูกค้ามีเงินอย่างน้อย ถ้าทุนถึงการส่งออก ต้องมีสต็อก ต้องมีเงิน ถ้าคุณไม่มีข้าวจะเป็นปัญหา” (จุไรรัตน์ ศรีตระกูล พาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อพิจารณาด้านความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ผู้แทนหน่วยงานรัฐ จากสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษจะมีความเห็นว่าวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีความยั่งยืนในแง่ของการบริหารจัดการเนื่องจากกลุ่มมีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ สามารถดำเนินการได้ ด้วยความสามารถของผู้บริหารและสมาชิกกลุ่มตั้งแต่การเพาะปลูก การควบคุมมาตรฐาน การหาตลาดรับซื้อล่วงหน้า จนถึงกระบวนการส่งออก

“...ถือว่ายั่งยืนแล้ว คือมีการผลิตที่เป็นระบบ จำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ แกะจะรับไม่ไหวแล้ว กลัวดูแลไม่ทั่วถึงเพราะตามดูทุกขั้นตอน มีตลาดล่วงหน้า... หมายถึงความต่อเนื่องในเรื่องของการบริหารจัดการของเขา เขาสามารถที่จะยืนด้วยตัวเองได้ ในเรื่องการผลิต แปรรูป เพิ่มมูลค่า การตลาด เดินเองได้แล้ว ทางรัฐช่วยบางส่วนที่ขาดแคลน... เราแค่เป็นที่ปรึกษาให้เฉยๆ เราถือว่ากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ยั่งยืน เพราะเดินได้ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ” (ทศรา เหมือนมา หัวหน้าหน่วยสถานีพัฒนาที่ดินศรีสะเกษ อ.รายีไสล จ.ศรีสะเกษ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 25 กุมภาพันธ์ 2562)

ถึงแม้หน่วยงานราชการในพื้นที่มีความเห็นว่าวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีความยั่งยืนในแง่ของการบริหารจัดการ แต่ผู้บริหารและกรรมการวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงบางคนกลับมีความเห็นต่างออกไปในเรื่องของความยั่งยืน กล่าวคือ ในแง่การบริหารจัดการกรณีที่สมาชิกบางคนยืมเมล็ดพันธุ์ข้าวหรือปุ๋ยอินทรีย์จากกลุ่มไปปลูกไปใช้ก่อน เมื่อขายข้าวได้ก็ไม่นำ

เงินมาจ่ายค่าเมล็ดพันธุ์และค่าปุ๋ย ในขณะที่กรรมการที่รับผิดชอบดูแลในหมู่บ้านนั้นก็ไม่สามารถติดตามค่าเมล็ดพันธุ์คืนมาได้ภายในเวลาที่กำหนด รวมถึงเป้าหมายที่ต้องการให้คนในชุมชนอุ้มแสดตระหนักถึงความสำคัญของเกษตรอินทรีย์ มีความเข้าใจในวิธีการ ขั้นตอน กระบวนการเกษตรอินทรีย์ เกิดจิตสำนึกที่คำนึงถึงเรื่องสิ่งแวดล้อม เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมแล้วนำไปถ่ายทอดสู่คนในชุมชนและลูกหลาน ซึ่งถือว่าเป็นความยั่งยืนมากกว่าที่จะมุ่งที่เรื่องราคารับซื้อข้าวหรือจำนวนที่ขายข้าวได้ อยู่บนพื้นฐานความจริงที่ว่าสมาชิกกลุ่มมีจิตสำนึกรักษาสภาพแวดล้อม คำนึงถึงสุขภาพของผู้บริโภคมากกว่าราคาขายข้าวอินทรีย์เป็นตัวตั้ง

“...เราอย่าเพิ่งหลอกตัวเองว่ามันยั่งยืน เราเลยรู้สึกว่าการจริงนี่แหละเป็นกลยุทธ์ที่คุณพ่อ (คุณลุงบุญมี) ใช้จัดการทุกเรื่องทุกราว ที่มีวันนี้คือพูดความจริงกับคน เป็นผู้นำที่จริง ผมเองไม่ได้มีความภูมิใจกับยอดขายที่ได้ไม่ว่ามันจะกี่ล้านหรือกำไรที่ได้ ผมมองว่ามันเป็นตัวเลขที่ใครๆ ก็ทำได้แบบนี้ ผมจะดีใจกับสิ่งที่ชาวบ้านเขามีความตระหนัก เกี่ยวกับจิตสำนึกที่มันเกิดขึ้นจริง... トラバドที่มันยังไม่ลงไปสู่จิตสำนึกของคนปลูก ยังไม่ถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นหลังได้” (ขจรรัฐ สุระ โครตร หัวหน้าฝ่ายการตลาด, การสื่อสารส่วนบุคคล, 28 กุมภาพันธ์ 2562)

นอกจากประเด็นเรื่องความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนที่ทางกลุ่มต้องการตระหนักให้สมาชิกมีจิตสำนึกแล้ว กลุ่มต้องยังเผชิญกับความท้าทายและต่อสู้กับระบบโครงสร้างอำนาจด้านบนหน่วยงานภาครัฐที่มีกำหนดนโยบายเกษตรอินทรีย์ที่มีลักษณะแยกส่วน ตามภารกิจของหน่วยงาน ทำให้เกษตรกรและวิสาหกิจชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน ที่ยังขาดการบูรณาการรวมทั้งนโยบายเกษตรอินทรีย์ล้านไร่ที่ยังขาดความชัดเจนในเรื่องตลาดรับซื้อ อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญอยู่ที่เกษตรกรว่ามีความต้องการปรับเปลี่ยนมาสู่วิถีเกษตรอินทรีย์ที่พึ่งพาตนเองเป็นหลักหรือเป็นฝ่ายรอรับผลประโยชน์จากรัฐเหมือนในอดีตที่ผ่านมา

“...คิดว่าเปลี่ยนได้เยอะอยู่แต่ก่อนเข้าไปดูข้างในมันคนละอย่างกับสิ่งที่เป็นอย่างอยู่ คือระบบบริหารจัดการอยู่ข้างบน ไม่ใช่ความเป็นจริงของเกษตรกรที่เป็นอยู่ เราพยายามเสนอกับผู้ใหญ่ว่าเกษตรกรอยู่แบบไหนในบริบทที่เขาอยู่ได้จริง เราพยายามคุยกับผู้ใหญ่ให้ปรับโครงสร้าง ระบบการทำงานใหม่ขององค์กรหน่วยงานรัฐที่ไม่ตอบโต้กับการแก้ไขปัญหาเรื่องนี้ ก็เป็นไปในทางที่ดีขึ้น มันมีผลเพราะเกษตรกร พาณิชย์ ก็มาทำงานอยู่ที่นี่ ก็เห็นรูปแบบในการแก้ไขปัญหา แต่สุดท้าย

ขึ้นอยู่กับตัวเกษตรกร ซึ่งมันเปลี่ยนยาก เพราะคุ้นชินกับการให้ มากกว่าการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

ถึงแม้วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะสร้างองค์ความรู้ใหม่ของชาวนา แสวงหาความร่วมมือและสร้างความสัมพันธ์กับภาคส่วนต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน และเครือข่ายเกษตรกร โดยนำเทคนิค วิธีการ กลยุทธ์มาปรับใช้ เพื่อสร้างนวัตกรรมในการขับเคลื่อนวิสาหกิจเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในระดับบุคคลและองค์กร รวมทั้งสร้างแรงกระตุ้นไปสู่ภาครัฐ โดยการพยายามเสนอให้มีการปรับโครงสร้างและระบบการทำงานหน่วยงานรัฐที่ยังไม่ตอบ โจทย์การแก้ไขปัญหาเกษตรกร ซึ่งปรากฏผลในพื้นที่บ้านอุ่มแสงมีแนวโน้มที่ดี มีสมาชิกเพิ่มขึ้นทุกปี สภาพชีวิตความเป็นอยู่ปลอดภัยไร้สารเคมีและมีรายได้ตลอดทั้งปี อย่างไรก็ตาม การสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงยังคงเผชิญความท้าทายและต้องสร้างให้สมาชิกและคนในชุมชนเกิดความตระหนักรู้อย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ รวมถึงวิถีชีวิตของคนไม่ใช่เรื่องง่าย สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของภิกษุศักดิ์ กัลยาณมิตร (2559) ที่ระบุว่าแนวทางการพัฒนาของตนเองเป็นเงื่อนไขสำคัญของการดำรงอยู่ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ ประการแรกคือการสร้างบรรทัดฐานแบบพึ่งพาอาศัยกันที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานและกฎเกณฑ์กติกาของความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน พร้อมทั้งพัฒนากระบวนการบังคับทางสังคมและการขัดเกลาทางสังคม ดังนั้น นอกเหนือจากการใช้ยุทธศาสตร์การสร้างพลังอำนาจผ่านการรวมกลุ่มในระบบเครือข่าย และการบริหารจัดการแบบใหม่ที่นำข้อดีของสหกรณ์ วิสาหกิจชุมชนและบริษัทเอกชนมาประยุกต์ใช้แล้ว วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจำเป็นต้องอาศัยระเบียบ กฎเกณฑ์ ข้อควรปฏิบัติ รวมถึงข้อห้ามเพื่อสร้างกระบวนการบังคับทางสังคม ซึ่งนำไปสู่เงื่อนไขประการที่ 2 คือการสร้างเครือข่าย การปลูกฝังให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะและความไว้วางใจกันจนสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนแบบประชาสังคมที่พัฒนาอย่างยั่งยืนที่ทางกลุ่มยังคงต้องสร้างการตระหนักรู้ให้เกิดขึ้นในสมาชิกถึงคุณค่าของการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อรักษาสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยที่ยังสามารถรักษาเงื่อนไขประการสุดท้าย คือการดำรงอยู่ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยและความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม ซึ่งทางกลุ่มต้องสร้างระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่ทำให้กลุ่มสามารถสร้างศักยภาพในการปรับตัวอย่างมีอำนาจต่อรองกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ บริษัทผู้ค้า รวมทั้งองค์กรระหว่างประเทศ ท่ามกลางบริบทและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

7.4 บทสรุป

การพัฒนาของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเกิดขึ้นจากการมุ่งมั่น ขวนขวาย เสาะแสวงหาความรู้จากทุกช่องทาง นำมาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจนสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ของชาวนาไทย พร้อมหักล้างความเชื่อเดิมที่ว่าชาวนาปลูกข้าวมาแล้วต้องขายโรงสีหรือนายทุนที่เป็นเอกชน แต่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้สร้างความเชื่อใหม่ รวมตัวกันเพื่อสร้างพลังอำนาจต่อรองจนสามารถมีโรงสีของกลุ่ม วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้แสวงหาความร่วมมือและสร้างความสัมพันธ์อันดีกับภาครัฐในลักษณะเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน เพื่อสร้างความก้าวหน้า ทำให้กลุ่มเป็นที่รู้จัก เกิดการเรียนรู้เรื่องการส่งออกจากการออกงานแสดงสินค้าและได้รับ โอกาสความช่วยเหลือจากรัฐ รวมทั้ง ได้พลังของคนรุ่นใหม่มาขับเคลื่อนการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เพื่อส่งออกไปตลาดเฉพาะ (Niche Market) ในกลุ่มประเทศยุโรปและอเมริกาที่มีความต้องการข้าวอินทรีย์สูง ผ่านระบบการบริหารจัดการใหม่ที่ผสมผสาน 3 รูปแบบ คือ การรวมกลุ่มลงหุ้นแบบสหกรณ์ การรวมกลุ่มเพื่อทำธุรกิจแบบวิสาหกิจชุมชน และบริษัทเอกชน โดยนำหลักการบริหารทรัพยากรบุคคล การตลาด และการบริหารความเสี่ยงเพื่อสร้างระบบป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นในทุกขั้นตอนการผลิต รวมทั้งมีการบริหารความสัมพันธ์กับบริษัทคู่ค้าที่ซื้อขายข้าวกันมาอย่างยาวนานบนพื้นฐานความรับผิดชอบ จริงใจ ซื่อสัตย์ต่อกัน ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวอุ่มแสงได้จดทะเบียนเป็นบริษัทกับกรมพัฒนาธุรกิจการค้าในการผลิตสินค้าแปรรูปจากข้าวอินทรีย์เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับกลุ่ม โดยมีเป้าหมายให้สมาชิกตระหนักถึงความสำคัญของการทำเกษตรอินทรีย์ เปลี่ยนความคิดนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในชุมชน การดำเนินการต่าง ๆ และผลสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเป็นเครื่องยืนยันถึงความเป็นนวัตกรรม และจิตวิญญาณการต่อสู้ ไม่ยอมจำนนเพื่อสร้างความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นให้ชุมชนและชาวนาไทย

บทที่ 8

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงการก่อรูปในการรวมกลุ่ม กระบวนการและองค์ประกอบ การสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ และศึกษาแนวทางการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเป็นแบบอินทรีย์และเชื่อมโยงในระดับตลาดโลก

บทนี้เป็นการสรุปข้อค้นพบและตอบคำถามการวิจัยถึงเหตุผล ความจำเป็นของการก่อรูปของนวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง และมีการบริหารจัดการอย่างเป็นผลสำเร็จในมาตรฐานระดับโลก นวัตกรรมสังคมดังกล่าวเป็นความสร้างสรรค์อย่างไร นวัตกรรมสังคมที่สร้างนั้นคืออะไร วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีกระบวนการสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมอย่างไร รวมทั้งภาวะผู้นำ บทบาท วิธีการจึงมีความสำคัญต่อการมีการสร้างความมีจิตสำนึก ร่วมภายในชุมชน และขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงอย่างไร โดยประเด็นที่นำเสนอในบทนี้มีดังนี้

- 8.1 การก่อรูปและแนวทางการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 8.2 กระบวนการและองค์ประกอบการสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 8.3 ภาวะผู้นำที่ขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 8.4 แบบจำลองการพึ่งพาตัวเองของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง
- 8.5 ข้อเสนอแนะ

8.1 การก่อรูปและแนวทางการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงก่อรูปขึ้นจากปัจจัยสภาพความยากลำบากในการประกอบอาชีพทำนาที่ลุ่มบุญมี สุระ โคตร ประธานและผู้ก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนศูนย์

ข้าวบ้านอุ่มแสง ประสบพบเจอมาตั้งแต่เยาว์วัยในครอบครัวชาวนา ณ ต.คู่อ.ราชย์ไศล จ.ศรีสะเกษ ซึ่งเป็นหนึ่งในห้าจังหวัดที่อยู่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่มีความแห้งแล้งทุรกันดารที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย ชาวนาทำนาปีละครั้งโดยอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก หากฝนไม่ตก ข้าวก็ตายก็ไม่ได้ผลผลิต ลูกบุญมีเห็นถึงความยากลำบากของชาวนาที่สืบมาจากรุ่นตายายจนถึงรุ่นพ่อแม่ จึงเดินทางออกจากบ้านไปหางานทำที่ต่างจังหวัด ทดลองทำมาหลายอาชีพ ทั้งทำเฟอร์นิเจอร์ และตัดเย็บเสื้อผ้า สุดท้ายก็กลับมาทำฟาร์มเห็ดที่บ้าน และได้มาศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ซึ่งหลักคิดสำคัญที่ลูกบุญมีเรียนรู้ คือ “หลักการพึ่งพาตัวเองให้มากที่สุด ก่อนที่จะไปพึ่งพาข้างนอก” นอกจากนี้ การซึมซับแนวความคิด อุดมการณ์การต่อสู้ของชุมชนที่มีมาตั้งแต่อดีต ความผูกพันในระบบเครือญาติ การเคารพผู้อาวุโส และวัฒนธรรมการรวมกลุ่มที่ถ่ายทอดไหลเวียนอยู่ในชุมชน อาทิ การลงแขกช่วยกันทำนา การช่วยเหลือกันในงานบุญประเพณี เมื่อผนวกกับสภาพความแร้นแค้นแสนสาหัสในการทำนา จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้การรวมกลุ่มของคนในชุมชนอุ่มแสงที่เคยมีอยู่ในอดีตแต่มลายหายไปด้วยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ได้ฟื้นคืน ก่อรูปขึ้น และคงสภาพของความเป็นกลุ่มไว้ได้อย่างเข้มแข็ง

แนวทางการรวมกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) ที่ไม่ได้หวังพึ่งกลไกของรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องในอดีต แต่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตัวเองที่มีจิตวิญญาณการต่อสู้ ไม่ยอมจำนน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต โดยมุ่งพยายามศึกษา ค้นคว้าหาความรู้ ประมวลองค์ความรู้จากแขนงต่างๆ ทั้งตำรา หนังสือ ปรากฏการณ์ชาวบ้าน เครือข่าย เจ้าหน้าที่ภาครัฐ จนนำมาสู่การรวมกลุ่มในเชิงจิตสำนึกเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน สร้างพลังในการต่อรองและต่อสู้กับระบบทุน ผ่านการระดมสมองเพื่อหาหนทางใหม่จนนำมาสู่การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการปลูกข้าวที่ใช้สารเคมีเป็นการปลูกข้าวอินทรีย์ พร้อมเชื่อมโยงไปสู่ในระดับตลาดโลก โดยสร้างมาตรฐานการผลิตของกลุ่มเพื่อต่อสู้กับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ทั้งในระดับประเทศและระดับสากล ซึ่งเป็นการสร้างความหมายของคำว่านวัตกรรมสังคมที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชนภายใต้การมีจิตใต้สำนึกร่วมกันในการค้นหาแนวทางใหม่ และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์โลกในปัจจุบัน โดยการสร้างพลังต่อรองให้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่ม ลบล้างความเชื่อเดิมที่ว่าชาวนาปลูกข้าวก็ต้องไปขายให้โรงสีที่เป็นนายทุน ไปข้าวถูกซั้วหลาน สร้างความเชื่อใหม่ที่ท้าทายสังคม โดยการสร้างโรงสีของกลุ่ม ชาวนาพึ่งพาตนเองได้ มีคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งเป็นสร้างความหมายใหม่ให้เกิดขึ้นในสังคมไทยที่พลิกภาพจำของชาวนาและวาทกรรม “โง่ จน เจ็บ” ไปได้อย่างสิ้นเชิง

8.2 กระบวนการและองค์ประกอบการสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

กระบวนการสร้างสรรค่นวัตกรรมสังคมของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ. ศรีสะเกษ มีจุดเริ่มต้นจากพิจารณาสภาพการณ์ในชุมชนเกษตรกรบ้านอุ่มแสงที่ประสบปัญหาการปลูกข้าวนานปีประการมาเป็นระยะเวลาหลายสิบปี ทั้งเรื่องปัจจัยการผลิตที่มีราคาแพง ความแปรปรวนของสภาพอากาศ น้ำที่ใช้ในการปลูกข้าวไม่เพียงพอ ปัญหาศัตรูพืช ตลอดจนได้รับผลกระทบที่เกิดจากการเพาะปลูกข้าวพันธุ์ กข 105 จึงมีการรวมกลุ่มเริ่มคิดระดมสมองทบทวนถึงปัญหาที่เกิดขึ้น โดยรวมตัวกันทำปุ๋ยอินทรีย์เป็นอย่างแรก และพัฒนาต่อยอดเป็นข้าวอินทรีย์ ซึ่งในขณะนั้นหน่วยงานราชการไม่ได้ทำข้าวอินทรีย์ กลุ่มวิสาหกิจฯ จึงสะสมเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์เอง แสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของกระบวนการสร้างนวัตกรรมทางสังคมโดยค้นหาว่าอะไรคือสิ่งที่ชุมชนต้องการและควรมีวิธีการดำเนินงานอย่างไรเพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของคนในชุมชนได้ โดยไม่รอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ซึ่งในระยะเริ่มแรกของการจัดตั้งกลุ่มเป็นการระดมสมองจากครูอาจารย์ที่เป็นสมาชิกกลุ่มเท่านั้น ไม่มีที่ปรึกษาที่เป็นบุคคลภายนอกชุมชน ต่อมาเมื่อผลิตภัณฑ์ของกลุ่มเริ่มเป็นที่รู้จัก ทางกลุ่มจึงเริ่มมีเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ กรมการข้าว และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มาเป็นที่ปรึกษาในเรื่องการกำหนดมาตรฐานการส่งออก รวมถึงการจัดจำหน่ายผ่านการออกบูทแสดงสินค้า และงาน Road Show ต่าง ๆ ที่ทางภาครัฐจัดให้

วิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง มีขั้นตอนการสร้างนวัตกรรมสังคม 4 ขั้นตอน ขั้นแรก คือ การสร้างความคิดหรือระดมสมอง เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน นำมาสู่ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนา สร้างต้นแบบและทดลองแนวความคิด โดยทดลองปลูกข้าวอินทรีย์ในแปลงของตนเองก่อน ลองผิดลองถูก ขั้นตอนที่ 3 การประเมิน ขยายผล และเผยแพร่แนวความคิด เมื่อผ่านการทดลองแล้วพบว่าสามารถดำเนินการได้ จึงเริ่มเผยแพร่แนวคิด ผ่านการติดต่อสื่อสารที่มีรูปแบบเฉพาะ การเผยแพร่นวัตกรรม และขั้นตอนที่ 4 การเรียนรู้และพัฒนาเพื่อสร้างสรรค่นวัตกรรมใหม่ ๆ ต่อไป อาทิ สนับสนุนน้ำนมข้าว แป้งข้าวกาบาออร์แกนิก และน้ำนมข้าวอินทรีย์อัดเม็ด เป็นต้น การรวมกลุ่มในการระดมสมอง การริเริ่มสร้างสรรค์ที่เป็นนวัตกรรมของชุมชน การพัฒนาสร้างต้นแบบทางความคิด การประเมิน ซึ่งเป็นผลผลิตของกระบวนการเรียนรู้ การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจนเกิดเป็นนวัตกรรมสังคม และได้ขยายผลจากชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่ง เผยแพร่แนวความคิดที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้และการพัฒนา

ในส่วนขององค์ประกอบการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จ.ศรีสะเกษ อาศัยทีมผู้นำรุ่นใหม่ทีกลุ่มสร้างขึ้นมา เป็น “ผู้นำทีมสร้างสรรค์” เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ถือเป็นทุนมนุษย์ของชุมชน เพื่อถ่ายทอดแนวคิด อุดมการณ์ และเป้าหมายกลุ่มผู้บริหารมาสู่ผู้นำทีมระดับรองลงมา (Down Line Leader) ผู้นำทีมสร้างสรรค์มาจากการคัดเลือกโดยการลงคะแนนเสียง (Vote) จากสมาชิกกลุ่มของแต่ละหมู่บ้าน ให้ดำรงตำแหน่งเป็น “กรรมการ” ในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง กรรมการหนึ่งคนจะรับผิดชอบสมาชิกในหมู่บ้านที่รับผิดชอบ จำนวน 10-12 คน มีหน้าที่ดูแลลูกทีมที่เป็นสมาชิกกลุ่ม ไปเยี่ยมทีนา ให้ความช่วยเหลือพร้อมกับดูว่าสมาชิกปลูกข้าวอย่างไร เป็นไปตามหลักเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล ผู้นำทีมดาวน์โหลด (Down Line Leader) เป็นหนึ่งในทีมสร้างสรรค์ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินงานของกลุ่ม เปรียบเสมือนข้อต่อเชื่อมโยงนโยบายจากระดับผู้บริหารกลุ่มลงสู่สมาชิก ช่วยเหลือ กำกับดูแลการเพาะปลูกให้เป็นไปตามมาตรฐานกระบวนการของเกษตรอินทรีย์ โดยเปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิตหรือกระบวนการนำนวัตกรรมสู่ตลาด (Process Innovation) ในขณะเดียวกันรับฟังคำแนะนำ ข้อร้องเรียนจากสมาชิกไปสู่อำนาจบริหาร ทำให้มีข้อมูลเชิงลึกของสมาชิกแต่ละคน ซึ่งข้อมูลที่ตัวแทนกลุ่มมีจะนำไปประกอบการพิจารณาให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกทั้งในด้านสิทธิประโยชน์และการขายข้าว โดยทางกลุ่มจะพิจารณาให้สิทธิการขายข้าวกับสมาชิกผู้สูงอายุหรือคนที่มีความเดือดร้อนเรื่องการเงินเป็นลำดับแรก เป็นการกำกับดูแลที่อาศัยความใกล้ชิดเชิงพื้นที่ ความเชื่อถือศรัทธาในตัวผู้นำทีมสร้างสรรค์ และความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้าด้วยกัน เป็นการสร้างสรรค์วิธีการบริหารจัดการใหม่ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ องค์ความรู้ดังกล่าวเกิดจากการสร้างสรรค์ของสมาชิกในการผลิต การเรียนรู้ และการทำตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของโลก รวมทั้งเป็นการสร้างทุนมนุษย์ในการผลิตข้าวอินทรีย์ โดยทุนมนุษย์ในบริบทของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง มีกรอบแนวทางการเรียนรู้โดยเปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ด้วยตัวเอง มีการลงทุนไปกับการเรียนรู้ จึงเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยได้ทุนมนุษย์ที่มีองค์ความรู้กลับคืนมา โดยนำองค์ความรู้นั้นมาใช้ในการประกอบอาชีพ พัฒนาสภาพความเป็นอยู่ของตนเอง ชุมชนและระบบนิเวศโดยรวม อีกทั้งในกลุ่มมีการถ่ายทอดทุนทางวัฒนธรรมในรูปแบบที่จารีกอยู่ในตัวบุคคล ทั้งคติความเชื่อ ความศรัทธา ศาสนา และวิถีชีวิต โดยแพร่กระจายองค์ความรู้ใหม่ในการทำเกษตรอินทรีย์ที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมภายในกลุ่มสู่การสร้างควมหมายใหม่ให้กับชาวนาไทยที่มีความรู้ มีอิสระ พึ่งพาตนเองได้ และสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคม ดังนี้

8.2.1 นวัตกรรมจัดการพื้นที่

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ตระหนักถึงปัญหาเรื่องดินและพื้นที่ จึงริเริ่มแก้ปัญหาโดยสร้างองค์ความรู้การปรับโครงสร้างดิน การบำรุงดินอย่างหลากหลายทั้งการทำปุ๋ยอินทรีย์จากพืชผักสวนครัวในบ้าน ปลาและหอยเชอรี่ที่มีอยู่ตามลำห้วยในชุมชน รวมทั้งปลูกพืชหลังนาบำรุงดินอย่างพืชตระกูลถั่ว อาทิ ถั่วพรี ถั่วเหลือง ที่นอกจากจะเก็บไปขายเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิกแล้วยังเป็นการบำรุงดินทางอ้อม ไปพร้อมกับการลดต้นทุนปัจจัยการผลิตให้กับสมาชิก อีกทั้งปรับหน้าดินให้มีลักษณะเป็นลูกกลิ้งเพื่อให้หน้าดินมีความแน่นมากขึ้น เพื่อที่ว่าเมื่อหยอดข้าวลงไป ในดิน ความร้อนบนผิวดินจะลงไปไม่ถึงเมล็ดพันธุ์ข้าวที่หยอดไว้

การเปลี่ยนวิธีการผลิตจากข้าวเคมีสู่การผลิตข้าวอินทรีย์อาศัยองค์ความรู้ที่หลากหลายทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ศึกษา ค้นคว้า ตั้งแต่การเตรียมดินซึ่งเป็นสิ่งสำคัญลำดับแรกที่ได้ดำเนินการ การได้รับใบรับรองแหล่งผลิตว่าเป็นเกษตรอินทรีย์ได้จะต้องผ่านระยะปรับเปลี่ยนอย่างน้อย 3 ปี ตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลเพื่อให้แน่ใจว่าข้าวอินทรีย์ที่ปลูกนั้นปลูกจากดินที่ปราศจากการปนเปื้อนสารเคมี โดยการปลูกพืชบำรุงดิน แต่ใช้วิถีโลกบตอซัง ไม่ใช่วิธีเผา เพื่อรักษาหน้าดิน ก่อนจะปลูกก็จะนำเมล็ดพันธุ์ไป “เพาะกล้า” คือการนำเมล็ดพันธุ์ไปแช่น้ำ ให้เมล็ดพันธุ์แตกเป็นตุ่มเล็ก ๆ คล้ายถั่วงอก ชาวนาสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จะได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เป็นเฉพาะของกลุ่มพิเศษ คือนำเมล็ดพันธุ์ไปใส่ในน้ำหมักชีวภาพ เพื่อให้เมล็ดพันธุ์งอกเร็วขึ้น ซึ่งน้ำหมักชีวภาพนี้ทางกลุ่มจะสอนให้สมาชิกทำเองไม่ต้องเสียเงินไปซื้อหา รวมถึงการใช้นวัตกรรมเครื่องจักร นำมาประยุกต์ใช้โดยเปลี่ยนวิธีทำนาจากการทำนาดำ นานหว่าน เป็นนาหยอด ที่สามารถประหยัดต้นทุนเมล็ดพันธุ์ จากเดิมที่นาหว่านใช้เมล็ดพันธุ์ 20-30 กิโลกรัมต่อไร่แต่นาหยอดใช้เพียง 8 กิโลกรัมต่อไร่ สามารถช่วยให้ประหยัดเงิน ลดต้นทุน สมาชิกนำส่วนต่างเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหลือไปขายทำให้มีรายได้เพิ่ม การใช้นวัตกรรมเครื่องจักร ทำให้สมาชิกกลุ่มมีข้อมูลในการทำนา มีตัวเลขที่สะท้อนถึงต้นทุนและรายได้อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในวิธีการทำนาในบ้านอุ่มแสง

องค์ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่สมาชิกกลุ่มได้เรียนรู้การทำนาแบบใหม่ในวิถีอินทรีย์ การจัดการผิวดิน การปรับโครงสร้างดินให้มีสารอาหารบำรุงดินข้าว มีความเข้าใจเรื่องต้นทุนการทำนามากขึ้น ที่ช่วยให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ไม่ต้องเสี่ยงชีวิตไปใช้สารเคมีมาฉีดบำรุงดินข้าวหรือใช้ยาฆ่าหญ้า โดยเมื่อทดลองปลูกข้าวแบบเคมีและอินทรีย์เปรียบเทียบกันจึงทำให้สมาชิกรู้ว่าการทำนาแบบ

เคมีกับอินทรีย์ให้ผลผลิตไม่ต่างกัน แต่สิ่งที่แตกต่างคือสุขภาพคนปลูก สุขภาพผู้บริโภค รวมถึงสภาพดิน น้ำและสิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้น

8.2.2 นวัตกรรมมองค์ความรู้ใหม่

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงสร้างสรรค์นวัตกรรมมองค์ความรู้ใหม่ ได้แก่ การสร้างบทปฏิบัติการบริหารจัดการ เป็นการนำ 3 รูปแบบการรวมกลุ่มที่ผสมผสานระหว่าง สหกรณ์ วิสาหกิจชุมชนและบริษัทเอกชน โดยนำข้อดีของการบริหารแต่ละรูปแบบมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตชุมชน วิธีการลงหุ้นแบบสหกรณ์มีหัวใจสำคัญของการสร้างสรรค์และการนำนวัตกรรมไปใช้ คือ การสื่อสารความรู้ (Knowledge Communication) ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของบุคลากรในระดับต่างๆ ของเครือข่ายสหกรณ์ และนำวิธีการบริหารในลักษณะวิสาหกิจชุมชนเพื่อเพิ่มความคล่องตัว รวมทั้งเพื่อต้องการให้คนในชุมชนสร้างกฎระเบียบร่วมกัน เป็นความยินยอมพร้อมใจ เป็นความเห็นพ้องร่วมกันในกลุ่ม (Consensus) ซึ่งส่งผลให้ทำงานร่วมกันได้ง่ายขึ้น เสริมความเข้มแข็งของกลุ่มด้วย “ผู้นำทีมสร้างสรรค์” ที่มีผู้นำทีมดาวนไลน์ (Down Line Leader) ประจำหมู่บ้านที่เปรียบเสมือนข้อต่อเชื่อมโยงนโยบายจากระดับผู้บริหารกลุ่มลงสู่สมาชิกช่วยเหลือ ดูแล แก้ปัญหาการปลูกข้าวให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล ในขณะเดียวกันรับฟังคำแนะนำ ข้อร้องเรียนจากสมาชิกไปสู่ผู้บริหาร ทำให้มีข้อมูลเชิงลึกของสมาชิกแต่ละคน ซึ่งข้อมูลที่ตัวแทนกลุ่มจะนำไปประกอบการพิจารณาให้ความช่วยเหลือแก่สมาชิกทั้งในด้านสิทธิประโยชน์และการขายข้าว โดยกลุ่มจะพิจารณาให้สิทธิการขายข้าวกับคนสูงอายุหรือคนที่มีความเดือดร้อนเรื่องการเงินก่อน เป็นการกำกับดูแลที่อาศัยความใกล้ชิดเชิงพื้นที่ ความเชื่อถือศรัทธาในตัวผู้นำทีมสร้างสรรค์ และความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้าด้วยกัน เป็นการสร้างสรรค์วิธีการบริหารจัดการใหม่ก่อให้เกิดนวัตกรรมสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ

นอกจากนี้ วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้นำหลักการตลาดและการบริหารความเสี่ยงของบริษัทเอกชนมาประยุกต์ใช้เพื่อวางแผนการตลาด ออกแบบบรรจุภัณฑ์ และตราสัญลักษณ์ (Logo) ให้สามารถขายสินค้าได้ รวมทั้งวิเคราะห์หาปัจจัยความเสี่ยงอาจก่อให้เกิดความเสียหายในการดำเนินงานของกลุ่ม การศึกษา เรียนรู้องค์ความรู้ในแขนงต่างๆ วิเคราะห์ พิจารณานำมาประยุกต์ใช้ ปรับให้เหมาะกับวิถีชีวิตและบริบทชุมชน นับเป็นการสร้างสรรค์นวัตกรรมมองค์ความรู้ที่มุ่งให้เกิดนวัตกรรมที่เปลี่ยนแปลงกรอบความคิด (Change in Mental Model) (Schumpeter, 1934) ที่องค์กรต้องการเป็น คือ สร้างความเข้มแข็ง สร้างงาน สร้างอาชีพให้กับคนในชุมชน ด้วยความเป็นอยู่แบบพอเพียง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกในการประกอบอาชีพ มุ่งพึ่งพาตนเองเป็นหลัก โดย

อาศัยนวัตกรรมทางเทคโนโลยีมาส่งเสริมการผลิตให้มีคุณภาพได้มาตรฐานสากล เพื่อประโยชน์ในเชิงพาณิชย์และสังคมควบคู่กันไป แก้ปัญหาชุมชน พัฒนาสภาพความเป็นอยู่ ให้คนในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ รวมทั้งรักษาสีเขียวและวัฒนธรรมชาติให้สามารถอยู่คู่กับชุมชนและสังคมของการเกษตร

8.2.3 นวัตกรรมกรรมการเชื่อมโยงตลาดโลก

วิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้สร้างความเชื่อ ความหมายใหม่ ฉีกความเชื่อเดิมคือ ชาวนาทำนามาแล้วก็ต้องขายโรงสี ขายนายทุนที่เป็นเอกชน ไม่ว่าจะทำนาอีกกี่รุ่น ลูกหลานชาวนาจึงต้องนำข้าว ไปขายนายทุนเป็น วัจนมาทุกยุคทุกสมัยแต่วิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีความคิดที่ว่าชาวนารวมตัวกันมีโรงสี ตั้งโรงสีเป็นของชาวนา ชาวนารวมตัวกันจะส่งออกเอง นี่คือนวัตกรรมและกลุ่มต่อสู้ ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่แสนท้าทายในสังคมเกษตรกรรมของไทย การที่ชาวนาจะรวมกลุ่มกันปลูกข้าวเพื่อส่งออกต่างประเทศ เป็นสิ่งที่ในตำบลอุ่มแสงไม่มีใครคาดคิด แม้แต่โรงสียังไม่กล้าทำส่งออกต่างประเทศเนื่องจากการส่งออกมีความเสี่ยง แต่ทางกลุ่มก็ตระหนักดีว่าการดำเนินธุรกิจทุกวันนี้มีความเสี่ยงทุกชั้นตอน หากแต่ทางกลุ่มมุ่งศึกษา เรียนรู้ องค์ประกอบที่จะทำให้เกิดความเสี่ยงและหาทางป้องกันให้ความเสี่ยงลดน้อยลง แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยว ไม่ยอมจำนน มุ่งมั่นที่จะพัฒนาให้กลุ่มมีความแข็งแกร่ง พึ่งพาตนเองได้อย่างแท้จริง

นวัตกรรมกรรมการเชื่อมโยงตลาดโลก ทางกลุ่มใช้วิธีการสร้างสัมพันธ์กับภาครัฐในช่วงแรก เพื่อเป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มเป็นที่รู้จัก นำไปสู่การเปิดตลาดขายข้าวของกลุ่มในงานแฟร์ต่างๆ และต่อยอดไปสู่การส่งออกข้าวอินทรีย์ไปตลาดต่างประเทศ โดยทางกลุ่มได้ศึกษาเรื่องการตลาดส่งออก การขอรับรองมาตรฐานอยู่หนึ่งปีเต็ม เมื่อได้ลูกค้าที่เป็นผู้รับซื้อข้าวก็มีวิธีการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับบริษัทลูกค้าที่ยึดหลักความไว้นื้อเชื่อซึ่งกันและกัน วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงยังสร้างองค์ความรู้ใหม่ด้านการตลาด ทั้งการมีตลาดล่วงหน้ารับซื้อผลผลิตของกลุ่ม (Pre Order) จากบริษัทลูกค้าที่ดำเนินธุรกิจกันมานานจนเกิดความไว้นื้อเชื่อ เมื่อตกลงเจรจาซื้อขายกันได้ ทางกลุ่มก็จะมาวางแผนการปลูกข้าวของสมาชิกให้ตรงตามที่ตกลงกับบริษัทลูกค้า รวมทั้งผลิตข้าวชนิดพิเศษ อย่าง “ข้าวขัดดอก” คือ ข้าวขาวดอกมะลิ 105 อินทรีย์ ที่นำมาขัดผิวเล็กน้อยให้พอถลอก วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงเป็นเจ้าของที่รับทำให้บริษัทลูกค้า เนื่องจากโรงสีทั่วไปไม่มีมาตรฐานในการตั้งค่าข้าวขัดดอกไว้ในระบบ แต่ทางกลุ่มทดลองปรับการตั้งค่าเอง ลองผิดลองถูกจนกระทั่งได้ “ข้าวขัดดอก” ที่ถูกต้องตรงตามความต้องการของลูกค้าที่มีลักษณะเฉพาะพิเศษ

นวัตกรรมทางการบริหารจัดการที่เป็นเรื่องใหม่ (Newness) ที่ค้นพบภายใต้บริบทของบ้านอุ่มแสง ช่างต้น สามารถเพิ่มรายได้และแก้ปัญหาชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังนี้

1) ลดต้นทุนทำนา วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงช่วยลดทั้งเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยอินทรีย์ สร้างเครือข่าย นำปุ๋ยอินทรีย์มาให้สมาชิกได้นำไปใช้ก่อน ขายข้าวได้ค้่อยง่ายหรือเลือกจ่ายคืนเป็นข้าวเมื่อนำมาขายกับกลุ่มก็ได้ สร้างทางเลือก ความรู้เรื่องการมีพลังอำนาจในการตัดสินใจ สามารถกำหนดทางเดินให้กับชีวิตของตัวเองได้

2) เพิ่มรายได้ด้วยการส่งเสริมสนับสนุนให้ปลูกพืชหลังนา ทั้งผักสวนครัว สมุนไพร เลี้ยงสัตว์ สร้างรายได้ตลอดปี เพิ่มรายได้เพื่อปลดหนี้ รวมทั้งพัฒนาคนในชุมชนให้มีความรู้ ทักษะการทำงานในโรงงานมาตรฐาน สามารถก้าวตามโลกได้ทัน แล้วส่งต่อความรู้ให้แก่รุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

3) ตัดปัญหาเรื่องตลาดรับซื้อข้าวอินทรีย์ ซึ่งเป็นความกังวลใจเรื่องแรกๆ ของชาวนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ว่าข้าวออกมจะนำไปขายที่ไหน ขายข้าวที่โรงสีก็ถูกกดราคา ซึ่งทางกลุ่มรับจะซื้อข้าวจากสมาชิกที่ดำเนินการตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบการันตีราคาที่สูงกว่าราคาท้องตลาด

4) สุขภาพแข็งแรงทั้งทางร่างกายและสุขภาพจิตใจดี ปลอดภัยจากการใช้สารเคมี ชีวิตไม่เสี่ยงอันตราย ทอยปลดหนี้ ไม่เครียดจากภาระหนี้สินเหมือนในอดีต

5) สร้างงานในชุมชน พัฒนาความสามารถของคนในชุมชน รวมถึงลูกหลานคืนถิ่น การที่วิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง สร้างงานในโรงงาน โรงสี รองรับลูกหลานในชุมชนมีงานทำ สร้างรายได้ ดึงลูกหลานคืนถิ่น เมื่อการทำนาเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ ความเป็นอยู่ที่ดี ลูกหลานในชุมชนที่เคยจากบ้านไปหางานทำในเมือง หวนคืนถิ่น ครอบครัวกลับมาอยู่พร้อมหน้า พร้อมต่านำพาให้ความอบอุ่นในครอบครัวกลับคืน

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องนวัตกรรมทางสังคมทั้งทางตะวันตกและของไทยระบุไปในทิศทางเดียวกันว่านวัตกรรมทางสังคมจะประสบความสำเร็จได้ ปัจจัยสำคัญ

ประการหนึ่งคือการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ทั้งการเป็นตัวเร่ง กระตุ้นให้เกิดการสร้างนวัตกรรมสังคม โดยเฉพาะในภาคธุรกิจ ภาครัฐเป็นภาคส่วนที่มีนัยสำคัญในการให้เงินสนับสนุนให้เกิดนวัตกรรมสังคม ทั้งในรูปแบบเงินให้เปล่า รวมถึงการลดหย่อนภาษีสำหรับงานวิจัยและพัฒนา (R&D) (Mulgen et al., 2007) แต่กรณีวิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงแตกต่างจากงานวิจัยที่ผ่านมา เนื่องจากวิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเพียงบางส่วน โดยตั้งแต่ระยะการก่อรูปจนถึงขั้นตอนการพัฒนาเพื่อสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ๆ ทางกลุ่มต้องแสวงหาความรู้ ศึกษา ทดลอง พัฒนาวิธีการการปลูกข้าวอินทรีย์เอง เมื่อทดลองจนประสบความสำเร็จต้องหาทางนำเสนอตัวเองให้เป็นที่รู้จักของภาครัฐ โดยสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยงานภาครัฐและเครือข่ายเพื่อขอโอกาสนำข้าวอินทรีย์ของกลุ่มไปขายตามงานต่างๆ ทั้งนี้ ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐได้ให้การยอมรับว่าวิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง มีความรู้ มีความเชี่ยวชาญมากกว่าบุคลากรในหน่วยงานรัฐ ราชการสู้ไม่ได้ เนื่องจากไม่มีความรู้เท่ากลุ่ม และระบุว่าลุ่มบุญมีเหมือนเป็นครูให้กับหน่วยงานรัฐ หน่วยงานรัฐมีหน้าที่เพียงให้การส่งเสริมเท่านั้น สะท้อนให้เห็นว่านโยบายรัฐบาลและการทำงานของภาครัฐที่ผ่านมาต้องอาศัยการเคลื่อนไหว การรวมตัวของกลุ่มชาวนาจึงจะสามารถแก้ปัญหาให้กับชาวนาไทยได้อย่างยั่งยืน ดังที่บุญมี สุระโคตร ประธานและผู้ก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ระบุว่า

“เราไม่ต้องรอให้ใครมาออกแบบให้เราหรอก เราทำเรื่องข้าวเราสู้ดีเพราะเราเป็นคนทำ เราจะรอให้คนอื่นมาแก้ปัญหาไม่ได้ แต่ส่วนที่เราขาดก็อาจมีหน่วยงานของรัฐ เอกชนมาเติม ทุกอย่างเป็นต้นทุนที่เราต้องลงทุนด้วยตัวเองก่อน สุดท้ายระบบราชการเขาเห็น เขาก็มาช่วย” (บุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2562)

เมื่อพิจารณานโยบายรัฐที่ผ่านมาพบว่าเป็นการช่วยเหลือชาวนาในลักษณะแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ให้เงินช่วยเหลือเมื่อเกิดปัญหา ชาวนาเป็นฝ่ายรอรับ ชีวิตของชาวนาและคนในครอบครัวขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้บริหารรัฐบาลและหน่วยงานรัฐในช่วงเวลานั้นๆ ชาวนาไร้ซึ่งอำนาจในการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตน ไม่สามารถหาทางออกให้กับตัวเองและครอบครัวหลายครั้งปรากฏให้เห็นเป็นข่าวการฆ่าตัวตายของชาวนาในสื่ออยู่เนืองๆ แม้กระทั่งในปัจจุบันหน่วยงานภาครัฐยังคงมีแบ่งแยกการทำงานตามภารกิจ (Function Base) ตามอำนาจหน้าที่และงบประมาณที่ได้รับ กลไกสนับสนุนวิสาหกิจจึงเป็นไปแบบแยกส่วน ในขณะที่บางครั้งก็เกิดความซ้ำซ้อน อีกทั้งการกำหนดนโยบายแบบเหมารวมจึงกลายเป็นความขัดแย้ง กล่าวคือ ถึงแม้วิสาหกิจ

ชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจะมีความสามารถในการหาตลาดรองรับผลผลิตข้าวอินทรีย์ได้ แต่ข้าวในบ้านอุ่มแสงออกเดือนเดียวกัน ทำให้กลุ่มต้องบริหารจัดการเพื่อให้มีข้าวขายทั้ง 12 เดือน ซึ่งทางกลุ่มไม่มีทุนพอจะรับซื้อผลผลิตได้ทั้งหมดเนื่องจากถูกจำกัดด้วยกฎหมายการกู้ยืมเงินของวิสาหกิจชุมชน ดังนั้น การเข้าถึงแหล่งทุนยังคงปัญหาสำคัญที่ทางกลุ่มต้องดิ้นรนหาทางออกด้วยตนเองต่อไป

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีจุดกำเนิดจากความยากลำบากในการประกอบอาชีพที่ส่งผลกระทบต่อทั้งทางร่างกายและจิตใจ เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movement) ที่ไม่ได้หวังพึ่งกลไกของรัฐอย่างขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องในอดีต แต่เคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตัวเองที่มีจิตวิญญาณการต่อสู้ ไม่ยอมจำนน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต โดยมุ่งพยายามศึกษา ค้นคว้า หาความรู้ ประมวลองค์ความรู้จากแขนงต่างๆ ทั้งตำรา หนังสือ ปรากฏชาวบ้าน เครือข่าย เจ้าหน้าที่ภาครัฐ จนนำมาสู่การสร้างความคิดริเริ่มในการหาหนทางใหม่เพื่อสร้างให้ชีวิตมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของชุมชน ลดล้างความเชื่อเดิมที่ว่าชานาปลูกข้าวก็ต้องไปขายให้โรงสีที่เป็นนายทุนไปชั่วลูกชั่วหลาน สร้างความเชื่อใหม่ที่ท้าทายสังคมโดยการสร้างโรงสีของกลุ่ม สร้างความหมายใหม่ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย พลิกภาพจำของชานาและวาทกรรม “โง่ จน เจ็บ” ไปได้อย่างสิ้นเชิง ทั้งเรื่องของการต่อรองกับสภาพการณ์ที่เข้ามาใหม่ การพลิกฟื้น การปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์โลกในปัจจุบัน การดิ้นรนเพื่อหาแนวทางใหม่ๆ ซึ่งเป็นการสร้างความหมายของคำว่านวัตกรรมสังคมที่เกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชนที่มีจิตได้สำนึกร่วมกันในการต่อสู้กับระบบทุน สร้างพลังการต่อรองให้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่ม รวมถึงการยอมรับมาตรฐานและสร้างมาตรฐานใหม่เพื่อต่อสู้กับมาตรฐานโลก

8.3 ภาวะผู้นำที่ขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

8.3.1 ภาวะผู้นำที่แท้จริง

ปัจจัยสำคัญที่ขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงจนประสบความสำเร็จ คือ ภาวะผู้นำของลุงบุญมี สุระโคตร ประธานและผู้ก่อตั้งวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ด้วยความที่ลุงบุญมีเป็นชาวอุ่มแสงโดยกำเนิด และเติบโตที่บ้านอุ่มแสง จึงทำให้ลุงบุญมี สุระโคตร เห็นถึงความยากลำบากของชีวิตชานามาตลอด เมื่อลงมือปลูกข้าวทำนาด้วยตัวเองก็ยิ่งรู้ซึ้งเมื่อตัวเองถูกสารเคมีรดไล่หลังขณะพ่นยาในแปลงนาจนเป็นแผลเสาบร้อน หมอที่รักษาลุงบุญมีบอกว่าอาจทำให้

เป็นมะเร็งได้ จึงเป็นจุดที่ลูงบุญมีเริ่มตั้งคำถามว่าชีวิตจะเป็นไปแบบนี้ต่อไป หรือเลือกทางเดินใหม่ที่ปลอดภัย มั่นคง พึ่งพาตนเองได้

ลูงบุญมี สุระ โศทร นำพาตนเองและกลุ่มออกจากสภาพเดิมที่เป็นอยู่ มีการสร้างความหมายใหม่ผ่านวิธีการที่หลากหลาย แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่สอดคล้องกับทฤษฎีภาวะผู้นำที่แท้จริง (Authentic Leadership) คือมีพฤติกรรมแสดงออกมุ่งมั่นในจุดหมาย มีวินัยในตนเองสูง ยึดมั่นและปฏิบัติตามค่านิยมของตนอย่างสม่ำเสมอ ด้วยการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี (Role Model) มีคุณธรรม นำด้วยใจ ด้วยวิธีการเดินเคาะประตูบ้าน นั่งล้อมวงกินข้าวไปแต่ละบ้าน เพื่อถ่ายทอดความคิด เป้าหมายในการทำเกษตรอินทรีย์ ลูงบุญมีมีความสามารถทางสติปัญญา (IQ) มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ (EQ) มีจิตสำนึกรักบ้านเกิดและจิตวิญญาณชุมชน หวนเห่นผืนดินทำกิน สร้างสัมพันธ์ในระยะยาวกับผู้อื่น ทั้งกับทีมงาน หน่วยงานภาครัฐและบริษัทคู่ค้าบนพื้นฐานความไว้วางใจ เข้าใจความต้องการของคนอื่น ใช้วิธีการ “ซื้อใจ” ด้วยการให้คำปรึกษา แนะนำ ถ่ายทอดความรู้แบบไม่หวงวิชา เมื่อสมาชิกมีปัญหาจะให้ความช่วยเหลือทั้งเรื่องงานและเรื่องส่วนตัว เสียสละทรัพย์สินส่วนตัว ที่ดินของตนเองเพื่อสร้างโรงสีให้เป็นทรัพย์สินของกลุ่ม ภาวะผู้นำของลูงบุญมีสั่งสมมาเป็นระยะเวลาหลายสิบปี จนผู้ตามและคนในชุมชนสัมผัสได้ ทั้งหมดได้สร้างความรู้สึกรัก ห่วง แห่น ความมีจิตสำนึกร่วม (Collective Consciousness) คนในชุมชนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งและเป็นเจ้าของชุมชน กลายเป็น “ทุนทางสังคม” ของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องคุณค่าภูมิปัญญา การรวมกลุ่ม ความรักพวกพ้อง รักถิ่นฐาน ทำให้คนในชุมชนมีความตื่นตัว และมีความคิดที่จะลุกขึ้นมาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

เมื่อทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะผู้นำ พบว่าภาวะผู้นำมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมทั้งในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่ม และองค์กร เช่น ความไว้วางใจในผู้นำ ความคิดสร้างสรรค์ ความยึดมั่นผูกพันในงาน ผลการปฏิบัติงาน บรรยากาศในการทำงานเชิงบวก และพฤติกรรมความเป็นสมาชิกที่ดีของกลุ่มและองค์กร ทั้งนี้ เนื่องจากสภาพสังคมและวัฒนธรรมต่างกัน งานวิจัยในซีกโลกฝั่งตะวันออกพบว่าผู้นำในชุมชนที่เป็นผู้จุดประกายความคิดมักเป็นคนท้องถิ่นที่เกิดและเติบโตในชุมชน ได้รับการศึกษาในระบบไม่สูงมาก แต่มีความรู้ มีภูมิปัญญาท้องถิ่น เชี่ยวชาญในอาชีพ เป็นนักพัฒนา ปราชญ์ชาวบ้าน มีอำนาจเชิงสัญลักษณ์ มีบารมี เป็นผู้ได้รับการยอมรับนับถือในชุมชน โดยมีปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่ส่งผลให้การสร้างนวัตกรรมในวิสาหกิจชุมชนประสบความสำเร็จประกอบด้วย การใช้ทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาทางด้านจิตใจ

และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพ มีกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในชุมชน

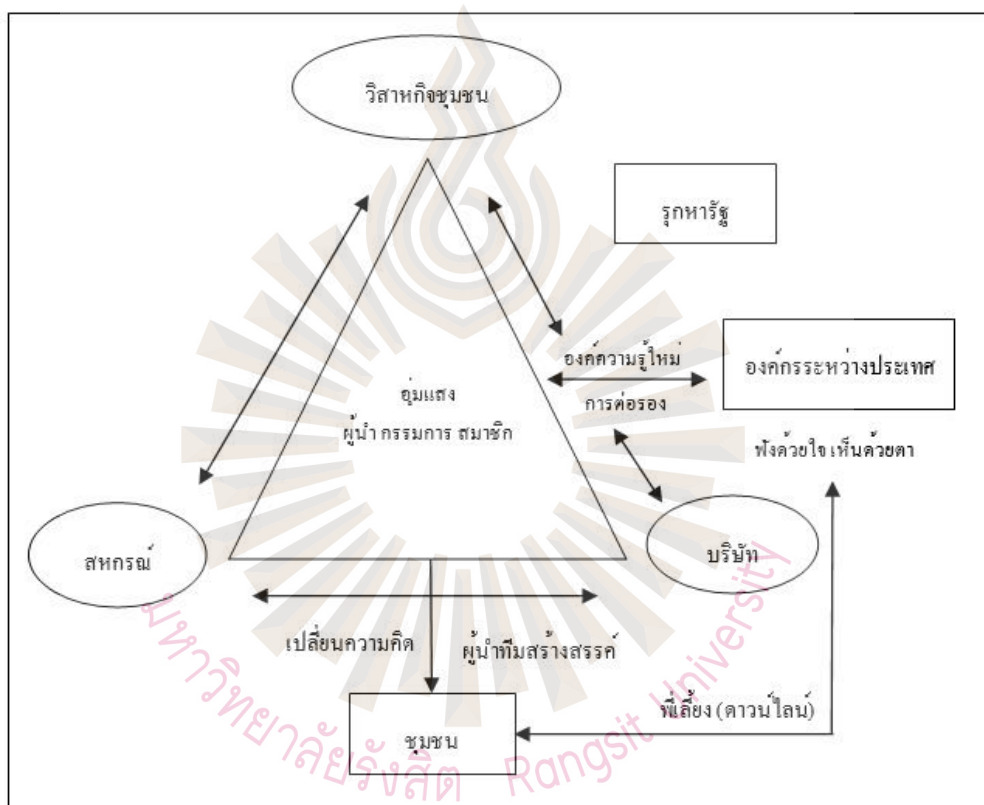
8.3.2 ทีมสร้างสรรค์

กลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง คือ ทีมสร้างสรรค์ ประกอบด้วย ผู้นำ กรรมการ และสมาชิก ทีมสร้างสรรค์ก่อตัวขึ้นเพื่อต่อสู้กับความคิด ความเชื่อเดิมของคนในชุมชน เนื่องจากธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงคนมักต่อต้านในระยะแรก ลุงบุญมี สุระโคตร ประธานวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ระบุว่า “การเปลี่ยนแปลงความคิดคนเป็นเรื่องยากมาก ผมต่อสู้อยู่หลายปี ที่นี้เราเลยสร้างทีมของเราเอง” ทีมสร้างสรรค์เริ่มรวมตัวเป็นกลุ่มเล็กๆ ในชุมชนแล้วขยายจำนวนสมาชิกมากขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ โดยอาศัยการทำงานของผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงที่เข้มแข็ง มีอุดมการณ์ ความคิด วิธีการที่ชัดเจนในการนำพากลุ่มไปสู่เป้าหมาย โดยมีกรรมการ ที่เป็นผู้นำทีมสร้างสรรค์รุ่นใหม่เป็นผู้นำทีมดาว์นไลน์ (Down Line Leader) มาจากการคัดเลือกโดยการลงคะแนนเสียงจากสมาชิกกลุ่มของแต่ละหมู่บ้าน ให้ดำรงตำแหน่งเป็น “กรรมการ” ในวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง กรรมการหนึ่งคนจะรับผิดชอบสมาชิกในหมู่บ้านที่รับผิดชอบ จำนวน 10-12 คน มีหน้าที่ดูแลลูกทีมที่เป็นสมาชิกกลุ่ม ไปเยี่ยมบ้านที่แปลงนา ให้ความช่วยเหลือดูแลการปลูกข้าวให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล เปรียบเสมือนข้อต่อเชื่อม โยงนโยบายจากระดับผู้บริหารกลุ่มลงสู่สมาชิกช่วยเหลือ ดูแลแก้ปัญหา ในขณะที่เดียวกันรับฟังคำแนะนำ ข้อร้องเรียนจากสมาชิก ไปสู่ผู้บริหาร โดยอาศัยความใกล้ชิดเชิงพื้นที่และความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้าด้วยกัน

นอกจากนี้ ทางกลุ่มยังใช้เครือข่ายของกลุ่มขอ “พี่เลี้ยง” จากกลุ่มบ้านน้ำอ้อม จ.ยโสธร ที่ปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์จนประสบความสำเร็จและได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มาให้คำแนะนำ สร้างความเชื่อใหม่ สร้างความมั่นใจให้กับกรรมการของบ้านอุ่มแสงและคนในพื้นที่ รวมทั้งองค์กรระหว่างประเทศที่มีหน้าที่ตรวจสอบและให้การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และบริษัทคู่ค้าต่างชาติที่ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงชักชวนให้ลงมาดูพื้นที่แปลงนาเพาะปลูกของสมาชิก ซึ่งเป็นการดูแล ตรวจสอบกระบวนการทำเกษตรอินทรีย์อีกทางหนึ่ง ทีมสร้างสรรค์แสดงให้เห็นถึงการผนึกกำลังระหว่างผู้นำ กรรมการ สมาชิก พี่เลี้ยง และองค์กรระหว่างประเทศ หลอมรวมกันเป็นองค์ประกอบที่แข็งแกร่ง ขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง จนสามารถสร้างสรรค์วิธีการบริหารจัดการใหม่ที่เป็นนวัตกรรมสังคมที่มีลักษณะเฉพาะตัว

8.4 แบบจำลองการพึ่งพาตนเองของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีจุดเริ่มต้นมาจากการตั้งคำถามถึงสภาพความเป็นอยู่ของชาวนาไทยที่อยู่ในวังวนของปัญหาและความยากลำบาก แต่ด้วยจิตวิญญาณการต่อสู้และไม่ยอมจำนน คนในชุมชนอุ่มแสงจึงได้รวมกลุ่มกันเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้น สามารถสรุปเป็นแบบจำลองการพึ่งพาตนเองของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้ดังแผนภาพ

รูปที่ 8.1 แบบจำลองการพึ่งพาตนเองของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง

วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงแสวงหาความรู้ในแขนงต่างๆ ทั้งเกษตรอินทรีย์ การจัดการพื้นที่ เทคโนโลยีสมัยใหม่ นำมาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่มีหัวใจสำคัญคือการพึ่งพาตนเองมาประยุกต์ใช้ การบริหารจัดการทั้งแบบสหกรณ์ วิสาหกิจชุมชน และบริษัทเอกชน โดยนำข้อดีของการบริหารแต่ละรูปแบบมาประยุกต์ใช้จนเกิดการบริหารจัดการรูปแบบใหม่ ที่ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมของสมาชิก ดำเนินธุรกิจโดยคำนึงถึงประโยชน์ของชุมชนเป็นหลัก รวมทั้งนำหลักการตลาดและการบริหารความเสี่ยงเพื่อป้องกันการ

ดำเนินงานของกลุ่ม นอกจากนี้ การนำระบบพี่เลี้ยงที่เป็นเครือข่ายมาสร้างความเชื่อและวิถีการผลิตใหม่ให้กับคนในชุมชน รวมทั้งการมีผู้นำทีมสร้างสรรค์รุ่นใหม่ (Down Line Leader) ประจำพื้นที่มาเป็นพี่เลี้ยงคอยให้คำแนะนำดูแลสมาชิกกลุ่มอย่างใกล้ชิด ตลอดจนการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับรัฐ ที่ทำให้กลุ่มได้มีโอกาสเปิดโลกทัศน์ รู้จักตลาดใหม่อย่างเกษตรอินทรีย์ที่ตลาดต่างประเทศมีความต้องการผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์อย่างมาก จนนำมาสู่การเข้ารับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากองค์กรให้การรับรองมาตรฐานอินทรีย์ระหว่างประเทศ จนทำให้กลุ่มเป็นที่รู้จักในตลาดการค้าระดับนานาชาติ สามารถต่อรองความร่วมมือกับบริษัทคู่ค้าต่างชาติและกำหนดปริมาณการผลิตล่วงหน้าได้ (Pre Order) การดำเนินการข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการพึ่งพาตนเองของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงที่ต้องการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับชาวนาและสังคมไทยอย่างยั่งยืน

8.5 ข้อเสนอแนะ

8.5.1 ข้อเสนอแนะต่อภาครัฐ

8.5.1.1 ด้านนโยบาย

1) ควรกำหนดนโยบายเกษตรอินทรีย์และวางตำแหน่ง (Positioning) สินค้าข้าวของประเทศที่ชัดเจน โดยคำนึงถึงมิติเศรษฐกิจและสังคมควบคู่กัน เนื่องจากปัจจุบันรัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนการปลูกข้าวอินทรีย์ ความต้องการตลาดข้าวอินทรีย์ในต่างประเทศมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ผลผลิตข้าวของไทยส่วนใหญ่ยังใช้สารเคมี จึงยังไม่สามารถประชาสัมพันธ์ถึงข้อดีของข้าวอินทรีย์ให้เป็นที่แพร่หลายได้ สภาวการณ์ดังกล่าวจึงเป็นความย้อนแย้ง สร้างความสับสน ไม่มั่นใจให้กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทั้งต่อชาวนาผู้ปลูกข้าวว่าควรปรับเปลี่ยนไปสู่การปลูกข้าวอินทรีย์หรือไม่ ปลูกข้าวอินทรีย์แล้วจะมีตลาดรับซื้อหรือไม่ ตลอดจนเจ้าหน้าที่รัฐที่ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนการปลูกข้าวอินทรีย์

2) ควรกำหนดนโยบายที่สนับสนุนและส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ครบทั้งห่วงโซ่อุปทาน (Value Chain) ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานเอกชนที่มีองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยี การตลาด (Marketing) บรรจุภัณฑ์ (Packaging) และช่องทางการจัดจำหน่าย เนื่องจากนโยบายส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ โครงการเกษตรอินทรีย์ล้านไร่ที่ออกมาอย่างกะทันหัน ส่งผล

ให้ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องทั้งชาวนาผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ หน่วยงานรัฐที่รับนโยบายมาปฏิบัติยังเกิดความกังวลถึงแนวทางการปฏิบัติ รวมถึงช่องทางการรับซื้อรองรับหากผลผลิตข้าวอินทรีย์ออกสู่ตลาดพร้อมกัน

3) ควรกำหนดนโยบายที่เน้นการนำผลวิจัยและพัฒนาเกษตรอินทรีย์นำไปใช้ปรับปรุงวิธีการทำนาอินทรีย์ได้อย่างแท้จริง รวมถึงสร้างองค์ความรู้ให้สามารถนำมาช่วยเหลือเกษตรกรได้อย่างยั่งยืน เนื่องจากที่ผ่านมาเทคโนโลยีที่ใช้ในการทำเกษตรอินทรีย์ วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานเอกชนเป็นหลัก รวมถึงสร้างความรู้ ความเข้าใจให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวและประชาชนทั่วไป ตระหนักถึงความแตกต่างถึงผลที่ได้รับจากการปลูกและรับประทานข้าวอินทรีย์

4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ ควรศึกษาเรียนรู้ถึงปัญหา ความต้องการ และลักษณะวิถีชุมชนแต่ละแห่งอย่างถ่องแท้ โดยยึดหลัก “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” และปรึกษาหารือร่วมกันถึงนโยบาย ทิศทาง ชุมชนเป้าหมายที่ต้องการพัฒนา เพื่อไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อน

8.5.1.2 ด้านกฎหมาย

พิจารณาปรับแก้กฎหมายให้เอื้อต่อการส่งเสริมและสนับสนุนการปลูกข้าวอินทรีย์ ดังนี้

1) ปรับเพิ่มวงเงินกู้ยืมให้แก่วิสาหกิจชุมชนที่มีศักยภาพเพื่อนำไปต่อยอดธุรกิจ ปัจจุบันตลาดต่างประเทศมีความต้องการข้าวอินทรีย์ในปริมาณมาก และเกษตรกรสนใจปลูกข้าวอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น ซึ่งวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงได้รับการสั่งซื้อข้าวอินทรีย์จากลูกค้า จำนวน 500 ตัน แต่กลุ่มมีเงินรับซื้อเพียง 300 ตัน ไม่มีเงินทุนพอที่จะรับซื้อผลผลิตได้ตามความต้องการของตลาด เนื่องจากข้อกำหนดกำหนดเพดานให้วิสาหกิจชุมชนกู้ได้ 3 ล้านบาท

2) อนุญาตให้หน่วยงานรัฐสามารถนำสินค้าของเกษตรกรมาจำหน่ายในสถานที่ของรัฐได้ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรเรื่องสถานที่จำหน่ายสินค้า เพื่อสนับสนุนช่องทางการขายสินค้าและลดภาระค่าใช้จ่ายในการวางขายสินค้าให้เอกชน

8.5.2 ข้อเสนอแนะต่อชาวนาไทย

หากต้องการปรับเปลี่ยนมาทำนาอินทรีย์ ควรเริ่มศึกษาเรียนรู้การทำเกษตรอินทรีย์ในทุกขั้นตอนอย่างถ่องแท้ โดยพิจารณานำสิ่งที่วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงดำเนินการ เลื่อนนำไปประยุกต์ใช้ ปรับให้เหมาะกับวิถีของแต่ละชุมชน และเดินเข้าหาหน่วยงาน องค์กรที่มีความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์เพื่อนำความรู้ที่ได้รับมาพัฒนาของกลุ่มของตน

นวัตกรรมของวิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสง ก่อตัวจากความยากลำบาก ศึกษา เรียนรู้ ความรู้ในแขนงต่างๆ วิเคราะห์ พิจารณานำมาประยุกต์ใช้ ปรับให้เหมาะกับวิถีชีวิต และบริบทชุมชนจนสามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมที่เปลี่ยนกรอบความคิด (Change in Mental Model) คือ มุ่งสร้างความเข้มแข็งภายในกลุ่ม สร้างงาน สร้างอาชีพให้กับคนในชุมชนด้วยความ เป็นอยู่แบบพอเพียง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอกในการประกอบอาชีพ และพึ่งพาตนเองเป็นหลัก โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม และความมีสำนึกร่วมของท้องถิ่น ผสานกับภาวะผู้นำที่แท้จริง ระดม สมองร่วมกันจนเกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ นวัตกรรมองค์ความรู้ใหม่ด้านเกษตรอินทรีย์ เปลี่ยน วิธีการปลูกข้าวจากทำนาเคมีเป็นทำนาอินทรีย์ นวัตกรรมการจัดการพื้นที่ ปรับโครงสร้างและการ ใช้ประโยชน์จากผืนดินอย่างคุ้มค่า สร้างสรรค์นวัตกรรมการรวมกลุ่ม เปลี่ยนวิธีการทำนาจากต่าง คนต่างทำมาเป็นร่วมด้วยช่วยกันทำเพื่อสร้างพลังอำนาจต่อรองของกลุ่ม พร้อมกับสร้างเครือข่าย พันมิตร อาทิ กลุ่มเกษตรกรในจังหวัดใกล้เคียงมาเป็นพี่เลี้ยงในตอนเริ่มต้น เปลี่ยนขาดทุนเป็น กำไร ปรับปรุงในทุกกระบวนการทำนาโดยใช้นวัตกรรมทางเทคโนโลยี เปลี่ยนจากนาหว่านเป็นนา หยอดโดยใช้เครื่องจักร เปลี่ยนจากซอปุ๋ยเคมี เป็นทำปุ๋ยอินทรีย์ที่ใช้วัตถุดิบที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ ทำน้ำหมักชีวภาพบำรุงเมล็ดพันธุ์ เปลี่ยนคุณภาพดิน จากเผาเป็น ปลูกคลุมดิน เปลี่ยนวิธีการขาย คือ ไม่ขายข้าวเปลือกให้โรงสี มาสร้างโรงสีของกลุ่มเพื่อสีข้าวขายเอง เปลี่ยนวิถีคิดจากที่เป็นฝ่ายรอ ความช่วยเหลือ เป็นฝ่ายรุก ต่อบริการร่วมมือรัฐเพื่อนำเสนอให้กลุ่มเป็นที่รู้จัก สร้างนวัตกรรม การเชื่อมโยงตลาดโลก เปลี่ยนวิธีทำการตลาดจากขายในประเทศเป็นส่งออกไปยังประเทศที่มีความ ต้องการข้าวอินทรีย์สูง เปิดตลาดลูกค้าต่างประเทศ สร้างฐานลูกค้าใหม่ที่ใส่ใจเรื่องสุขภาพ (Niche Market) โดยขอใบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลมาเป็นเครื่องการันตีคุณภาพ และสร้าง มูลค่าเพิ่มโดยขยายผลิตภัณฑ์ที่ทำจากข้าว เช่น สบู่ แป้ง ขนม และน้ำนมข้าวอินทรีย์อัดเม็ด เป็นต้น สร้างแบรนด์ ภาพลักษณ์สินค้า พร้อมสร้างช่องทางการขายใหม่ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ อย่าง เว็บไซต์ ไลน์ และเฟสบุ๊ก ที่ลูกค้าสามารถสั่งซื้อสินค้าได้ตลอดเวลา จากทุกที่ของมุม โลก ปัจจุบัน วิสาหกิจชุมชนชุมชนศูนย์ข้าวบ้านอุ่มแสงมีเป้าหมายเป็นผู้ส่งออกข้าว (Trader) อย่างไรก็ตาม

ผู้บริหารของกลุ่มคาดการณ์ว่าในอนาคตราคาข้าวอินทรีย์กับข้าวทั่วไปราคาอาจจะไม่ต่างกันมากนัก ซึ่งทางกลุ่มมีแผนรองรับคือการรับซื้อพืชหมุนเวียนที่สมาชิกปลูกหลังทำนา ซึ่งจะทำให้สมาชิกมีรายได้ต่อเนื่องตลอดปี และสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ต่อยอดจากข้าวอินทรีย์อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ ปรับตัว และพัฒนาตัวเองให้ทันกับสถานการณ์โลกที่เปลี่ยนแปลงไปและพึ่งพาตัวเองได้อย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. (2560). *ความเคลื่อนไหวทางสังคม: คำถามที่ “มารีญา” ตอบไม่ได้*. สืบค้นจาก <https://www.chula.ac.th/cuinside/2347/>
- กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. (2561). การปฏิวัติที่ถูกตัดตอน: ชาวนา นักศึกษา กฎหมายและความรุนแรง ในภาคเหนือของไทย [บทวิจารณ์หนังสือ Revolution Interrupted: Farmers, Students, Law, and Violence in Northern Thailand, โดย ไทเรล ฮาเบอร์คอร์น, เบญจรัตน์ แซ่ฉั่ว และพงษ์เลิศ พงษ์วานานต์, ผู้แปล]. *วารสารสังคมศาสตร์*, 48(1), 197-200. สืบค้นจาก <http://www.library.polsci.chula.ac.th/dl/7bc680e4afa39945cd1dd6178a84cc06>
- กมลทิพย์ พงษ์พิพัฒน์วัฒนา. (2560). *ตัวชีวิตความยั่งยืนสำหรับกิจการเพื่อสังคมในประเทศไทย: กรณีศึกษากิจการเพื่อสังคมด้านอาหาร*. สืบค้นจาก http://ethesisarchive.library.tu.ac.th/thesis/2017/TU_2017_5823030217_7241_5725.pdf
- กรมวิชาการเกษตร สำนักควบคุมพืชและวัสดุการเกษตร ฝ่ายปุ๋ยเคมี. (2562). *ปริมาณและมูลค่าการนำเข้าปุ๋ยเคมีสูตรที่สำคัญ ปี 2557-2561*. สืบค้นจาก <http://www.oae.go.th/view/1/ปัจจัยการผลิต/TH-TH>
- กรมส่งเสริมสหกรณ์. (2551). *ข้อเปรียบเทียบระหว่างสหกรณ์กับองค์กรธุรกิจอื่น*. สืบค้นจาก <https://www.cpd.go.th/cpdth2560/index.php/component/k2/item/192>
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2557). *ข้อมูลเศรษฐกิจการเกษตร*. สืบค้นจาก http://www.oae.go.th/ewt_news.php?nid=23222&filename=index.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2544). *ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา*. กรุงเทพฯ : บริษัทเอดิชั่นเพรสโปรดักชัน จำกัด.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2545). สื่อและวัฒนธรรมศึกษากับสังคมไทย. *รัฐศาสตร์สาร*, 23(3), 50-97. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แสงลิมสุวรรณ. (2555). *นวัตกรรมทางสังคม: ประโยชน์ที่มีมากกว่าที่คิด*. สืบค้นจาก http://www.bu.ac.th/knowledgecenter/executive_journal/july_sep_12/pdf/aw02.pdf
- ขวัญกมล ดอนขวา. (2554). *การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. สืบค้นจาก <https://core.ac.uk/download/pdf/70938311.pdf>
- คณะกรรมการจัดงานเจ็ดชนั่กผู้เพื่อประชาธิปไตย. (2543). *เส้นทางนักสู้ศรีสะเกษ: จากกบฏผู้มีบุญ ถึงกบฏช็อค และกบฏประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานเจ็ดชนั่กผู้เพื่อประชาธิปไตย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- คุณนิตี นวรัตน์. (2556, 31 กรกฎาคม). ปัญหาของข้าวไทย (2). *ไทยรัฐออนไลน์*. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/content/360232>
- จิราภา วรเสียงสุข. (2556). *ทฤษฎีสังคมวิทยายุคคลาสสิก*. กรุงเทพฯ: เอ็มแอนด์เอ็มเลเซอร์ปริ้นท์ จุฑาทิพย์ ภัทราวาท. (2556). *นักวิชาการกะเทาะปัญหาโครงสร้างชาวนาไทย ทำนาแล้วไม่ได้นา*. สืบค้นจาก <http://www.qlf.or.th/Home/Contents/694>
- จักรกริช ตั้งขมฉนิ. (2555). *ชุมชนนั้นชื่อปรารถนา : วัฒนธรรมการเมืองในชีวิตประจำวันกับ เครื่องอำนวยความสะดวกในการพัฒนาท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ สร้างเสริมสุขภาพ.
- ชนวน รัตน์วราหะ. (2556). *ระบบเกษตรและอาหารที่ปลอดภัย*. สืบค้นจาก <https://www.thaipan.org/document/646>
- ชฎิล โรจนานนท์. (2558). *วิสาหกิจชุมชน (Social Enterprise) คืออะไร*. สืบค้นจาก www2.fpo.go.th:81/FIDP/Source/Article/Source/data/บทความนานาสาาระเดือน พฤศจิกายน2558.pdf
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. (2541). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการ เคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ: บทสำรวจพัฒนาการ สถานภาพ และนัยยะเชิง ความคิด/ ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย*. สืบค้นจาก http://beyond.library.tu.ac.th/cdm/singleitem/collection/trf_or_th/id/9085/rec/2.
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. (2542). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบใหม่และนัยยะเชิง ทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในขบวนการประชาสังคมไทย*. โครงการวิจัยและพัฒนา ประชาสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สืบค้นจาก repository.li.mahidol.ac.th/dspace/bitstream/en-rs-anuchai-2542
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. (2543). *โครงสร้างนิยมกับการศึกษาศาสตร์ในสภาวะธรรมชาติ*. *วารสาร ธรรมศาสตร์*, 26(1), 8-31.
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. (2555). *สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษา รัฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ: วิทยา.
- ไชยรัตน์ เจริญสิน โอปาร. (2560). *บทแนะนำสู่ทศวรรษความคิดหลังโครงสร้างนิยม*. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- ชญญา ปัญญากำพล. (มปป.) *ถอดรหัสนิยามและนโยบายธุรกิจเพื่อสังคมในไทย*. สืบค้นจาก <http://www.setsocialimpact.com/Article/Detail/55458>

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2542). *ธุรกิจชุมชนเส้นทางที่เป็นไปได้*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ดรักเกอร์, ปีเตอร์ เอฟ. (2544). *การบริหารองค์กร ไม่แสวงหากำไร: หลักการและการปฏิบัติ*. [Managing the Non-Profit Organization: Principles and Practices] (มยุรี อนุমানราชชน, ผู้แปล). เชียงใหม่ : หนูชพริ้นติ้ง.
- ธีรศักดิ์ อุ่นอารมณเลิศ และคณะ. (2558). การพัฒนารูปแบบการสร้างนวัตกรรมภูมิปัญญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขันอย่างยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ กลุ่มจังหวัดภาคกลางตอนล่าง. *วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย*, 7(2), 79-92.
- ธีรวัฒน์ เหล่าสมบัติ. (2560). *นวัตกรรมเพื่อสังคม (Social Innovation)*. สืบค้นจาก www.nia.or.th/socialinnovation/index.php/2017/07/14/article/
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2543). “ทุนทางสังคม” ชุมชนเข้มแข็ง (ลำดับที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2560). “การปฏิวัติที่ถูกตัดตอน” ศึกษาขบวนการชาวนา 40 ปีก่อน ส่องไม่ต่อให้ปัจจุบัน. สืบค้นจาก <https://prachatai.com/journal/2017/11/74353>
- นฤพนธ์ คิ้ววิเศษ. (2561ก). *Culture*. สืบค้นจาก www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/30
- นฤพนธ์ คิ้ววิเศษ. (2561ข). *Social Movement*. สืบค้นจาก <http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/137>
- ปรวรรณ ดวงรัตน์. (2557). ศัญศาสตร์และความหมายที่แปรเปลี่ยน. *วารสารสุทธิปริทัศน์*, 28(88), 1-14. สืบค้นจาก www.dpu.ac.th/dpurc/assets/uploads/magazine/vy24hqnd70g4g0owko.pdf
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2543). การต่อสู้ของชาวนาไทย ปี 2475-2516. *เส้นทางชาวนาไทย รำลึก 25 ปี สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย*. (น. 1-23). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กึ่งหัน.
- ประยุทธ์ จันทร์โอชา. (2560). *นายกฯ ชื่นชมสตาร์ทอัพไทยคว่ำรางวัลที่ 1 โมเดลธุรกิจโลก สร้างนวัตกรรมยกระดับคุณภาพชีวิตชาวนา*. สืบค้นจาก <http://www.thaigov.go.th/news/contents/details/5395>.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ประเทือง ม่วงอ่อน. (2556). *นักรการเมืองถิ่นจังหวัดศรีสะเกษ*. ชุดสำรวจเพื่อประมวลข้อมูล
นักรการเมืองถิ่น เล่มที่ 31 สถาบันพระปกเกล้า. สืบค้นจาก
http://www.kpi.ac.th/media_kpiacth/pdf/M8_102.pdf
- พงศ์กฤษฏี พลเลิศ. (2554). *รายงานการวิจัยเรื่องบทบาทการใช้สื่อพื้นบ้านในการส่งเสริมการ
ท่องเที่ยวของชุมชนตลาดเก่าห้อง อ.บางปลาหมอ จ.สุพรรณบุรี*. สืบค้นจาก
https://repository.rmutp.ac.th/bitstream/handle/123456789/1004/MCT_54_01.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- พงศ์เสวก เอนกงานจักษ์พร และนวพร ศิริบันเทิงศิลป์. (2553). *สิทธิชุมชนกับการแก้ปัญหาความ
เหลื่อมล้ำในสังคมไทย*. สืบค้นจาก [http://www.bu.ac.th/knowledgecenter/
executive_journal/jan_mar_12/pdf/aw026.pdf](http://www.bu.ac.th/knowledgecenter/executive_journal/jan_mar_12/pdf/aw026.pdf)
- พรเพ็ญ อันตรระกูล และอัจฉราพร กมฺุทพิชัย. (2527). *ความเชื่อพระศรีอาริย์และกบฏผู้มีบุญใน
สังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- พระมงคล มหานิล. (2552). *การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตข้าวกลิ้งหอมมะลิเพื่อ
เศรษฐกิจชุมชนจังหวัดอำนาจเจริญ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.
- พิทยา ว่องกุล. (2541, สิงหาคม). *ธุรกิจชุมชนกับการสร้างฐานเศรษฐกิจมั่นคง*. การสัมมนาเรื่อง
เศรษฐกิจชุมชน: ทางเลือกในการพัฒนาประเทศ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,
กรุงเทพฯ.
- พีรณัฐ สึงหพันธ์. (2558). *ทุนทางสังคมในการจัดการสถาบันการเงินชุมชนกองทุนหมู่บ้านหนอง
ยาง หมู่ที่ 5 ตำบลชำราก อำเภอเมือง จังหวัดตราด*. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี,
จันทบุรี. สืบค้นจาก [http://www.etheses.rbru.ac.th/pdf-uploads/allfile-194-file01-2016-
03-08-14-02-42.pdf](http://www.etheses.rbru.ac.th/pdf-uploads/allfile-194-file01-2016-03-08-14-02-42.pdf)
- พัฒนา กิติอาษา. (2557). *คู่มืออีสานใหม่*. กรุงเทพฯ : วิชาษา.
- ภิญโญ รัตนพันธ์. (2556). SOAR Analysis: เครื่องมือที่นำมาใช้แทน SWOT Analysis. *วารสาร
วิทยาลัยบัณฑิตศึกษากิจการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, ๘(2), 7-20. สืบค้นจาก
<https://www.tci-thaijo.org/index.php/mbakkujournal/article/view/64500/52899>

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ภิกษุศักดิ์ กัลยาณมิตร (2559). การพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. *วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 11(3), 305-317. สืบค้นจาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/vrurdihsjournal/article/download/74008/59756/>
- ภัชราภรณ์ สาคำ และเขาวลัทธิ อภิชาตวัลลภ. (2552). ทุนทางวัฒนธรรมในการจัดการป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนป่าสะแก ตำบลอโศก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 5(2), 65-88.
- ยุติ มุกดาวิจิตร. (2556). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องพลังชุมชนของชนบทใหม่ในกระแสโลกาภิวัตน์: ศึกษาบ้านสหกรณ์ อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- ราชกิจจานุเบกษา. (2562). พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจเพื่อสังคม พ.ศ. 2562. เล่ม 136 ตอนที่ 67 ก หน้า 32 ประกาศใช้ 22 พฤษภาคม 2562. สืบค้นจาก http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2562/A/067/T_0032.PDF
- รุ่งนภา ธรรมเกษมสุข. (2556). มโนทัศน์ชนชั้นและทุนของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ. *วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา*, 2(1), 29-44. สืบค้นจาก <http://www.polsci-law.buu.ac.th/pegjournal/index.php/menu4/35-2-1>
- เร่งปรับปรุง พรบ. กองทุนพัฒนาข้าวฯ ชง คสช. คืนความสุขให้เกษตรกร. (2557, 23 กรกฎาคม) *แนวหน้าออนไลน์*. สืบค้นจาก <http://www.naewna.com/view/breakingnews/113856>
- รัชณี รูปหล่อ ดุษฎี พรหมทัต และวัลภา ว่องวิวิกุล. (2556). แนวทางการพัฒนาสู่ความยั่งยืนและเจริญเติบโตของวิสาหกิจชุมชน. *วารสารวิชาการและวิจัย มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร ฉบับพิเศษ การประชุมวิชาการมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล ครั้งที่ 5*. 158-171. สืบค้นจาก https://repository.rmutp.ac.th/bitstream/handle/123456789/1649/IRD_58_142.pdf?sequence=1
- วรรณพิมล อังคศิริสรพร. (2547). *มายาคติของ โรด็องค์ บาสท์*. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์ คบไฟ.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และสุริยนต์ ชาญกิจจานุกิจ. (2548). *รายงานการวิจัยเรื่องจากปฏิวัติเขียวสู่พันธุ์วิศวกรรม ประโยชน์และผลกระทบต่อประเทศไทย*. สืบค้นจาก https://elibrary.trf.or.th/project_content.asp?PJID=RDG4510014

บรรณานุกรม (ต่อ)

- วิษพาห์ ชีวะสาธน์. (2555). ความรับผิดชอบต่อธุรกิจต่อสังคมของชุมชนพรคานานารี สอรัทกับการเพิ่ม
ทุนทางสังคมของชุมชนสะพลี. *วารสารวิจัยสังคม*, 35(1), 53-67.
- ประจวบ จันทร์หมื่น และ สมชัย ภัทรชนานันท์. (2560). การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในสังคมหลัง
ชวานาอีสาน กรณีศึกษานัยสำคัญต่อสังคมการเมืองไทยในปัจจุบัน. *วารสารมหาวิทยาลัย
นครพนม*, 7(1), 135-142. สืบค้นจาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/npuj/article/download/78838/67623/>
- วสันต์ ลิ้มรัตน์ภัทรกุล และมะลิวัลย์ แซ่อู๋. (2561). รายงานวิจัยชุมชน การเมืองเรื่อง “ข้าว” บท
สะท้อนรูปแบบการเมืองภาคพลเมืองเพื่อแก้ไขปัญหาของ ชวานาในพื้นที่จังหวัด
อำนาจเจริญ. สืบค้นจาก http://www.kpi.ac.th/media/pdf/research/rice_264973e03b59762ad3a70d96782973c4.pdf
- วินัย บุญลือ. (2545). *ทุนทางวัฒนธรรมและการช่วงชิงอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชุมชนชาวปาก
เกอญอ*. (Master's thesis). สืบค้นจาก <http://cmuir.cmu.ac.th/handle/6653943832/35425>
- วิโรจน์ ณ ระนอง. (2561). *โฉมชวานาไทยถึงจน? เปิดเบื้องหลังราคาข้าวตกต่ำ เส้นทางออกที่ควร
จะเป็น!*. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/content/795822>
- วุฒิสาร ตันไชย และคณะ. (2558). *การศึกษาวิจัยการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน.
สืบค้นจาก* http://www.kpi.ac.th/media_kpiacth/pdf/M10_501.pdf
- ศักดิ์ดา ศิริภัทร โสภณ. (2558). การศึกษากรอบแนวคิดเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจเพื่อสังคมในประเทศ
ไทย. *วารสารสมาคมนักวิจัย*, 20(2), 30-47. สืบค้นจาก http://www.ar.or.th/ImageData/Magazine/38/DL_218.pdf?t=636083943076596791
- สมนึก เอื้อจิระพงษ์พันธ์ และคณะ. (2553). *นวัตกรรม: ความหมาย ประเภท และความสำคัญต่อการ
เป็นผู้ประกอบการ*. สืบค้นจาก <http://www.jba.tbs.tu.ac.th/files/Jba128/Article/JBA128Somnuk.pdf>
- สมเกียรติ สกุลสุรเอกพงศ์. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพกิจการเพื่อสังคมในประเทศไทย.
วารสารการเมือง การบริหาร และกฎหมาย, 8(1), 139-161.
- สมชัย ภัทรชนานันท์. (2555). การเมืองของสังคมหลังชวานา : เงื่อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงใน
ภาคอีสาน. *ฟ้าเดียวกัน*, 10(2), 122-142.
- สมบัติ ชำรงธัญวงศ์. (2558). *ทำไมชวานายากจน?* สืบค้นจาก https://web.facebook.com/Prof.SombatThamrongthanyawong/posts/1094343147273342?_rdc=1&_rdr

บรรณานุกรม (ต่อ)

- สาวิณี รอดสิน. (2554). *ชุมชนเข้มแข็ง: กรณีศึกษาชุมชนบ้านปางจำปี ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ฮ่องสอน จังหวัดเชียงใหม่* (Master's thesis). สืบค้นจาก <http://www.info.ms.su.ac.th/sums02/PDF01/865.pdf>
- สุนทร คุณชัยมั่ง. (2555). *โลกไซเบอร์กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ของไทย (พ.ศ. 2549-2554)*. (Doctoral dissertation มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม). สืบค้นจาก <https://www.academia.edu/5674194/>
- สุนทร คุณชัยมั่ง. (2560). *อุ่มแสง ดอนคา นาดันจัน นวัตกรรมสังคมและข้อบ่งชี้ของสังคมนครราชสีมาไปไทย*. ใน *สังคีต พิริยะรังสรรค์ (บ.ก.), สังคมชนราชสีมาไปไทย* (น. 211-214). ปทุมธานี: วิทยาลัยนวัตกรรมการศึกษา มหาวิทยาลัยรังสิต.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2551). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2555). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุวิดา ธรรมมณีวงศ์. (2544). การเคลื่อนไหวทางสังคม. *วารสารอักษรศาสตร์* มหาวิทยาลัยศิลปากร, 23(2), 32-54. สืบค้นจาก <http://www.arts.su.ac.th/document/suwida/001.pdf>
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). *ปร45/วิสาหกิจชุมชน ทางเลือกของชุมชน*. สืบค้นจาก <http://www.phongphit.com/2013/index.php/2012-12-06-11-52-11/item/133-ปร45-วิสาหกิจชุมชน-ทางเลือกของชุมชน>
- เสรี พงศ์พิศ. (2552ก). *วิสาหกิจชุมชน สร้างฐานการพัฒนา*. สืบค้นจาก <http://www.phongphit.com/2013/index.php/2012-12-06-11-52-11/item/64-วิสาหกิจชุมชน-สร้างฐานการพัฒนา>
- เสรี พงศ์พิศ. (2552ข). *วิสาหกิจชุมชน-เรื่องใหญ่ที่เข้าใจไม่ตรงกัน*. สืบค้นจาก <http://www.phongphit.com/2013/index.php/2012-12-06-11-52-11/item/134-วิสาหกิจชุมชน-เรื่องใหญ่ที่เข้าใจไม่ตรงกัน>
- สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. (2554). *ความหมายวิสาหกิจชุมชน*. สืบค้นจาก <http://www.sceb.doae.go.th/Ssceb2.htm#%E0%B8>
- สำนักพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต. (2548). *ทุนทางสังคมกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน: ร่วมเรียนรู้ ร่วมขับเคลื่อนร่วมพัฒนา*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. กรุงเทพฯ.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี สำนักโฆษก. *รัฐบาลพร้อมส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนที่จะเป็นกำลังสำคัญที่จะนำพาเศรษฐกิจประเทศไทยให้เข้มแข็ง*. ข่าวทำเนียบรัฐบาล วันศุกร์ที่ 3 มีนาคม 2560 สืบค้นจาก <http://www.thaigov.go.th/news/contents/details/1875>
- อลงกรณ์ คูตระกูล. (2553). *นวัตกรรมสังคม: กรณีศึกษาโครงการของท้องถิ่นในเขตภาคเหนือของประเทศไทย*. (Unpublished Doctoral dissertation). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- อารีวรรณ คูสันเทียะ. (2558). *แก้ปัญหาหนี้ชาวบ้าน ก้าวให้พ้นสภาพจำ “โง่ จน เจ็บ”*. สืบค้นจาก <http://www.landactionthai.org/land>
- อโศกา : Innovators for the Public. (n.d.). *ผู้ประกอบการทางสังคมคือ?*. สืบค้นจาก <http://thailand.ashoka.org>
- อัญชัญ แกมเชย. (2544). *ธุรกิจชุมชนกับสำนึกร่วมในการจัดการป่า กรณีศึกษา บ้านเขาราวเทียนทอง ตำบลเนินขาม กิ่งอำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท*. (Master's thesis, มหาวิทยาลัยมหิดล). สืบค้นจาก <http://www.thaithesis.org/detail.php?id=45207>
- เอนก นาคะบุตร. (2545). *ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- เอกชัย นิตยาเกษตรวัฒน์. (2554). *โครงการวิจัยเรื่องการพัฒนากิจการเพื่อสังคม: กรณีศึกษาที่ประสบความสำเร็จในต่างประเทศ และการประยุกต์ใช้ในประเทศไทย*. สืบค้นจาก <http://mba.nida.ac.th/th/journal/item/182-8-2554.html>
- ฮาเบอร์คอร์ดัน, ที. (2557). *การปฏิวัติที่ถูกตัดตอน: ชาวนา นักศึกษา กฎหมาย และความรุนแรงในภาคเหนือของไทย [Revolution Interrupted]* (เบญจรัตน์ แซ่ฉั่ว และพงษ์เลิศ พงษ์วานานต์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ : ฟาเดียวกัน.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice* [Esquisse d'une thorie de la pratique] (R. Nice, Translated). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1990). *In Other Words: Essays towards a Reflexive Sociology* [Choses dites] (M. Adamson, Translated). Stanford, California: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1997). *Forms of capital. In Education: Culture, Economy and Society*. Oxford: Oxford University Press.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Brooks, A. C. (2009). *Social Entrepreneurship: A modern approach to social venture creation*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Canel, E. (1997). "New Social Movement Theory and Resource Mobilization Theory: The Need for Integration" in Kaufman, Michael and Alfonso, Haroldo Dilla. (Ed). *Community Power and Grassroots Democracy the Transformation of Social Life*. London: Zedbooks.
- Cohen, Jean L. (1985). *Strategy or Identity: New Theoretical Paradigms and Contemporary Social Movements*. New York: Social Research.
- Crowe J. A. (2009). Community Economic Development Strategies in Rural Washington: Toward a Synthesis of Natural and Social Capital. *Rural Sociology*, 71(4), 573-596. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1526/003601106781262043>
- Cyrus P. (2017). *Nonprofit Social Enterprise: Social Change in a New Economic Paradigm*. (Doctoral dissertation, University of Vermont). Retrieved from <https://scholarworks.uvm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1685&context=graddis>
- Drejer, I. (2003). *Identifying innovation in surveys of services: a Schumpeterian perspective*. Retrieved from www.sciencedirect.com
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of Twenty-First Century Business*. Capstone: Oxford.
- Gamson, W. A. et al. (1982). *Media Image and the Social Construction of Reality*. USA: Annual Review of Sociology.
- George, B. (2003). *Authentic Leadership: Rediscovering the Secret to Creating Lasting Value*. San Francisco, CA: Willy.
- Goulder, A. W. (1979). *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*. London: The Macmillan Press.
- Habermas, J. (1981). *New Social Movements*. New York: Telos.
- Howaldt, J. & Schwarz, M. (2010). *Social Innovation: Concepts, Research Fields and International Trends*. Dortmund: International Monitoring. Retrieved from http://www.sfs.tudortmund.de/cms/Medienpool/small_publications/Doc_1289_IMO_Trendstudie_Howaldt_Schwarz_englische_Version.pdf

บรรณานุกรม (ต่อ)

- McAdam, D. (1999). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930 - 1970* (2nd ed). Chicago: The University of Chicago press.
- McCarthy, J. D. and Mayer, N. Z. (2002). The Enduring Vitality of the Resource Movements. In Turner, Jonathan H. (Ed). *Handbooks of Sociology and Social Research*. New York: Springer US.
- Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R. & Sanders, B. (2007). *Social Innovation: What It Is, Why It Matters and How It Can be Accelerated*. Retrieved from <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/Social-Innovation-what-it-is-why-it-matters-how-it-can-be-accelerated-March-2007.pdf>
- Murray, R., Caulier-Grice, J. & Mulgan, G. (2008). *Generating Social Innovation: Setting an Agenda, Shaping Methods and Growing the Field*. Retrieved from <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-Open-Book-of-Social-Innovationg.pdf>
- Phills, D. M. (2008). *Rediscovering Social Innovation*. *Stanford Social Innovation Review*. 6(4), 34-43. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/242511521_Rediscovering_Social_Innovation
- Snow, D. A., Rochford, E. B., Worden, K. S. & Benford, R. D. (1986). *Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*. Washington, D.C.: American Sociological Association.
- Social Enterprise Alliance. (2011). *What is Social Enterprise?*. Retrieved from <https://socialenterprise.us/article/what-is-social-enterprise/>
- Social Enterprises UK. (2011). *What is it all about?*. Retrieved from <https://www.socialenterprise.org.uk/what-is-it-all-about>
- Shigetomi, S. and Makino, K. (2009). *Protest and Social Movements in the Development World*. Japan: IDE Jetro.
- Stekelenburg, J. and Klandermans, B. (2009). *Social Movement Theory: Past Presence and Prospect*. Leiden: Brill.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Talbot, C., Tregilgas, P. & Harrison, K. (2002). *Social Enterprise in Australia: An Introductory Handbook*. Retrieved from http://bccm.coop/wp/wp-content/uploads/2014/12/Social-Enterprise-in-Australia-part-I_II.pdf
- Touraine, A. (1985). *An introduction to the study of social movements*. Social Research: An International Quarterly Social Movements. New York: Social Research.
- Walker, A. (2010). *Thailand's political peasants: Power in the modern rural economy*. USA: University of Wisconsin Press.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	ศรมณ เทพแก้ว
วัน เดือน ปีเกิด	11 สิงหาคม 2524
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย
ประวัติการศึกษา	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปริญญาโทเศรษฐศาสตรบัณฑิต สาขาวิทยุกระจายเสียง, 2545 มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยา อุตสาหกรรม, 2552
ทุนการศึกษาที่ได้รับ ที่อยู่ปัจจุบัน	ทุนเรียนดี ดร.อาทิตย์ อุไรรัตน์ 311/287 หมู่บ้านคานา ซิตี คอนโดเมือง ถนนเทิดราชัน แขวงสีกัน เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ 10210
สถานที่ทำงาน ตำแหน่งปัจจุบัน	กรมประชาสัมพันธ์ นักสื่อสารมวลชนชำนาญการ